

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

જયંત વર્મા તથા અન્ય

વિ.

ભારત સંઘ તથા અન્ય

(રિટ પિટિશન (સિવિલ) નં.૧૩૪/૨૦૧૩)

ફેબ્રુઆરી ૧૬, ૨૦૧૮

[આર. એફ. નરીમાન અને નવીન સિંહા, ન્યાયમૂર્તિ]

બેંકિંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૪૮ – કલમ ૨૧એ – તેની બંધારણીય માન્યતા – નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું: કલમ ૨૧એ માન્ય છે, કારણ કે તે એવા અધિનિયમનો ભાગ છે જેનો સાર અને તત્વરૂપે સંબંધ બંધારણની સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૧ ની પ્રવેશિકા ૪૫ સાથે છે – જોકે, જ્યાં સુધી કલમ ૨૧એ કૃષિ ઋણબાધ્યતામાં રાહતના ક્ષેત્રમાં, જે યાદી ૨ ની પ્રવેશિકા ૩૦ માં નિર્ધારિત છે, અનુસંગિક અતિક્રમણ કરે છે, ત્યાં સુધી તે ફક્ત તેવા રાજ્યોમાં અમલમાં નહીં આવે જ્યાં રાજ્ય ઋણ રાહત અધિનિયમ અમલમાં હોય અને જે

કૃષિ ઋણબાધ્યતામાં રાહતના વિષયવસ્તુ સાથે સંબંધિત હોય, તથા જ્યાં રાજ્ય ઋણ રાહત અધિનિયમ તે અધિનિયમોમાં વ્યાખ્યાયિત “બેંકો”ને બાકી દેવાનો સમાવેશ કરતો હોય – જે રાજ્યોમાં રાજ્ય ઋણ રાહત અધિનિયમ બેંકો પર સર્વથા લાગુ પડતો નથી, અથવા માત્ર નિર્દિષ્ટ કેટલીક બેંકો પર જ લાગુ પડે છે, ત્યાં પૂર્વ પરિસ્થિતિમાં કલમ ૨૧એ આવા રાજ્યોમાં લાગુ પડશે, અને ઉત્તર પરિસ્થિતિમાં સંબંધિત રાજ્ય ઋણ રાહત અધિનિયમમાં નિર્દિષ્ટ અથવા આવરી લેવાયેલી બેંકો સિવાયની બેંકો દ્વારા કૃષિકારોને આપવામાં આવેલા ઋણોના સંદર્ભમાં જ લાગુ પડશે, જે પરિસ્થિતિ હોય તે મુજબ – ભારતનું બંધારણ – સાતમી અનુસૂચિ ચાદી ૧ પ્રવેશિકા ૪૫ – ન્યાયિક પુનર્વિલોકન – અતિશય વ્યાજખોર ઋણ અધિનિયમ, ૧૯૧૮ – રાજ્ય ઋણ રાહત કાયદાઓ.

બેંકિંગ નિયમન અધિનિયમ, ૧૯૪૯ – કલમ ૨૧એ – અતિપ્રભાવી જોગવાઈ – તેની વ્યાખ્યા – શું બંને વચ્ચે ટકરાવ થવા પામે ત્યારે કલમ ૨૧એ રાજ્ય ઋણ રાહત અધિનિયમ ઉપર પ્રબળ ગણાવી શકાય – ઠરાવ્યું: કૃષિ ઋણબાધિતાને રાહત આપવા અંગે, જ્યાં તે જ વિષયવસ્તુ અંગે રાજ્યનો કાયદો અસ્તિત્વમાં હોય અને તે કલમ ૨૧એ સાથે સીધો ટકરાતો હોય, ત્યાં બેંકોને બાકી રહેલી કૃષિ ઋણબાધિતામાંથી રાહત આપવા જેટલી હદ સુધી કલમ ૨૧એ રાજ્ય ઋણ રાહત અધિનિયમને માર્ગ આપવો પડશે – આવી સ્થિતિમાં કલમ ૨૧એની અતિપ્રભાવી જોગવાઈ રાજ્ય ઋણ રાહત અધિનિયમને અતિક્રમી શકતી નથી, કારણ કે બંધારણ હેઠળ જ્યાં સંસદને એવું પ્રાધાન્ય પ્રાપ્ત નથી ત્યાં

સંસદ પોતાને રાજ્ય કાયદેસરની ઉપર સર્વોચ્ચતા આપી શકતી નથી – જો આપું ન માનવામાં આવે, તો યાદી રની અંદર કાયદા બનાવવાની રાજ્યોની વિશિષ્ટ સત્તા ભ્રામક બની જાય, અને “સંસદીય પ્રાધાન્ય” તેમના વિશિષ્ટ ક્ષેત્રમાં બનાવવામાં આવેલા અનેક કલ્યાણકારી રાજ્ય કાયદાઓને બંધનમાં મૂકી દે.

ભારતનું સંવિધાન – સાતમું અનુસૂચિ, યાદી ૨, પ્રવેશ ૩૦ – પ્રવેશ ૩૦નું અર્થઘટન – “કૃષિ ઋણગ્રસ્તતામાંથી રાહત” એવો શબ્દપ્રયોગ, યાદી રના પ્રવેશ ૩૦માં તેના પૂર્વે આવેલા “ધિરાણ આપવું અને ધિરાણદાતાઓ” એવા શબ્દપ્રયોગ પરથી તેનો અર્થગ્રહણ કરતો નથી – આ બંને શબ્દપ્રયોગો અર્ધવિરામચિહ્ન દ્વારા અલગ પાડવામાં આવ્યા છે, જે દર્શાવે છે કે તેઓ અભિન્ન રીતે પરસ્પર જોડાયેલા નથી – તેથી, ધિરાણ આપવાની પ્રવૃત્તિ માત્ર કૃષિ ક્ષેત્ર પૂરતી મર્યાદિત નથી, પરંતુ તેમાં તેના વ્યાપમાં સર્વ વ્યક્તિઓને આપવામાં આવેલા ધિરાણનો, જેમાં સંપૂર્ણપણે વાણિજ્યિક વ્યવહારો પણ સમાવેશ પામે છે, સમાવેશ થાય છે – સંવિધાનનું અર્થઘટન.

ભારતનું બંધારણ – સાતમી અનુસૂચિ, યાદી ૧, પ્રવેશ ૪૫ – બેંકિંગ – શું બેંકિંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમની કલમ ૨૧એ યાદી ૨, પ્રવેશ ૩૦ પર અતિક્રમણ કરે છે – ઠરાવ્યું: તત્ત્વ અને સારના સિદ્ધાંત મુજબ, બેંકિંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ યાદી ૧, પ્રવેશ ૪૫ની હદમાં આવે છે, પરંતુ જ્યાં સુધી કૃષિ ઋણબાધિતતા અંગે રાહતનો પ્રશ્ન છે ત્યાં સુધી કલમ ૨૧એ નિશ્ચિતપણે યાદી ૨, પ્રવેશ ૩૦ પર અતિક્રમણ કરે છે – બેંકિંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ,

૧૯૪૯ – કલમ ૨૧એ – તત્ત્વ અને સારનો સિદ્ધાંત.

ભારતનું બંધારણ – સાતમી અનુસૂચિ, યાદી ૧, પ્રવેશ ૪૫; યાદી ૨ પ્રવેશ ૧૮ અને ૩૦ – કૃષિ દેવાનુબંધતા, કૃષિ દેવાનુબંધતા અંગેની રાહત અને બેંકિંગ – આ બધું વિવિધ પ્રવેશોમાં કેવી રીતે આવે છે – ઠરાવ્યું: યાદી ૧ ના પ્રવેશ ૪૫ હેઠળના સામાન્ય પ્રવેશ “બેંકિંગ” સંબંધે, જે તમામ પ્રકારની બેંકો તથા બેંકો દ્વારા ધિરાણ આપવું તેમજ સામાન્ય રીતે બેંકો દ્વારા દેવાની વસૂલાત સાથે સંબંધિત છે, યાદી ૨ નો પ્રવેશ ૩૦, જે કૃષિ દેવાનુબંધતા અંગેની રાહત સાથે સંબંધિત છે, વિશેષ છે, કારણ કે દેવાનુબંધતા સ્વયં બેંકિંગની માત્ર એક પ્રજાતિ છે અને કૃષિ દેવાનુબંધતા તેની ઉપપ્રજાતિ છે – દેવાનુબંધતાની પ્રજાતિ યાદી ૧ ના પ્રવેશ ૪૫ માં આવે છે, જ્યારે કૃષિ દેવાનુબંધતાની ઉપપ્રજાતિ યાદી ૨ ના પ્રવેશ ૧૮ માં આવે છે – માત્ર કૃષિ દેવાનુબંધતા અંગેની રાહત, જે દેવાનુબંધતાની ઉપ-ઉપપ્રજાતિ છે, તે જ યાદી ૨ ના પ્રવેશ ૩૦ સાથે સંબંધિત છે.

ભારતનું સંવિધાન – કલમ ૨૪૬ – સંઘીય સર્વોચ્ચતા – સાર અને તત્ત્વનો સિદ્ધાંત – આકસ્મિક અતિક્રમણ તથા અનાધિકૃત ક્ષેત્રનો સિદ્ધાંત – એકવાર બંને પ્રવેશોના ક્ષેત્રો, અર્થે રાજ્ય યાદીનો પ્રવેશ અને સંઘ યાદીનો પ્રવેશ, નિર્ધારિત થઈ જાય, ત્યારબાદ સાર અને તત્ત્વનો સિદ્ધાંત એ તપાસવા માટે લાગુ પડે છે કે કોઈ વિશિષ્ટ વિધાન સમગ્રરૂપે યાદી ૧ના કોઈ પ્રવેશને અનુસૂચિત છે કે યાદી ૨ના સ્પર્ધાત્મક પ્રવેશને – એકવાર એવું જણાય કે

સમસ્ત વિધાન યાદી ૧ના કોઈ પ્રવેશને અનુસૂચિત છે, પરંતુ તે આકસ્મિક રીતે યાદી ૨ના કોઈ પ્રવેશ પર અતિક્રમણ કરે છે, ત્યારે સંઘીય વિધાન પર અનાધિકૃત ક્ષેત્રનો સિદ્ધાંત લાગુ ન પડે તે માટે કોઈ કારણ રહેતું નથી – “સંબંધિત” એવો પ્રયોગ કલમ ૨૪૬ના તમામ ઉપકલમોમાં આવેલો છે, અને તે પ્રયોગ, ઉપકલમો (૧) થી (૩) સુધીના સંદર્ભમાં, આકસ્મિક અતિક્રમણ અને અનાધિકૃત ક્ષેત્રના દ્વિ-સિદ્ધાંતોને સમાવે છે, અને તેથી તે કલમ ૨૪૬ના ઉપકલમો (૧) થી (૩) હેઠળ બનાવવામાં આવેલ વિધાન પર લાગુ પડે છે; આથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે રાજ્ય વિધાનમંડળને ફાળવાયેલ વિશિષ્ટ ક્ષેત્ર અનાધિકૃત ન હોય ત્યારે સંસદ દ્વારા કરવામાં આવેલ આકસ્મિક અતિક્રમણ સહન કરી શકાતું નથી – કલમ ૨૪૬માં સમાયેલ પ્રાધાન્યનો સિદ્ધાંત માત્ર ત્યારે અંતિમ ઉપાય તરીકે અપનાવવામાં આવે છે જ્યારે સુસંગત અર્થઘટન નિષ્ફળ જાય, અને તે પણ માત્ર સ્પર્ધાત્મક યાદીઓના પ્રવેશોના સંદર્ભમાં – એકવાર કોઈ વિધાન એક અથવા બીજી યાદીને અનુસૂચિત હોવાનું ઠરે, પછી આકસ્મિક અતિક્રમણ અને અનાધિકૃત ક્ષેત્રનો સિદ્ધાંત સંસદીય તથા રાજ્યના બંને વિધાનો પર સમાન રીતે લાગુ પડશે. સંવિધાનનું અર્થઘટન – સુસંગત અર્થઘટન – યાદી ૧નો પ્રવેશ ૪૫ અને યાદી ૨નો પ્રવેશ ૩૦ કેવી રીતે સુસંગત બનાવવાના – કલમ ૨૪૬નો વ્યાપ – જ્યાં સંઘ યાદી અને રાજ્ય યાદીના બે પ્રવેશો પરસ્પર અસમાધેય હોય – ઠરાવાયું: કલમ ૨૪૬ માત્ર એટલું જ કહે છે કે જ્યાં સંઘ યાદી અને રાજ્ય યાદીના બે પ્રવેશો અનુક્રમે સામસામેના ટકરાવમાં આવે અને પરસ્પર

અસમાધેય હોય, ત્યાં અંતિમ ઉપાય તરીકે રાજ્ય ચાલીનો પ્રવેશ સંઘ ચાલીના પ્રવેશને માર્ગ આપવાનો રહે – પરંતુ આ માત્ર અંતિમ ઉપાય તરીકે જ છે – પ્રથમ, બંને પ્રવેશોને શક્ય હોય તો બંનેને અસરકારક બનાવતાં અને એમાથી કોઈ એકને નિષ્પ્રભ ન બનાવતાં, અદાલત પર તેઓનું સુસંગતીકરણ કરવાની ફરજ છે – ભારતનું સંવિધાન – કલમ ૨૪૬ – બેંકિંગ નિયમન અધિનિયમ, ૧૯૪૯ – કલમ ૨૧એ.

પૂર્વનિર્ણય – બંધનકારક અસર – નિર્ણયનો પ્રમાણભૂત સિદ્ધાંત – જ્યાં કોઈ મુદ્દો સામાવાળા દ્વારા સદંતર દલીલમાં મૂકવામાં આવ્યો ન હોય, અને ચુકાદો ઉલટફેરનો હોય, ત્યાં એવું કહેવું જોખમી બને કે કાયદો તથ્યો અને કાયદાની એકપક્ષીય મૂલવણીના આધારે, જેમ અપીલકર્તાના વકીલે માત્ર અદાલત સમક્ષ રજૂ કર્યો હોય તેમ, જાહેર કરી શકાય – તે ઉપરાંત, જ્યાં વડી અદાલતનો અનેક સત્તાપ્રમાણોને આવરી લેતો વિગતવાર ચુકાદો હોય અને તે પૈકી કોઈનું પણ નિરાકરણ કર્યા વિના તેને સંક્ષિપ્ત રીતે ઉલટવામાં આવ્યો હોય, ત્યાં પર ઇન્ક્યુરિયમનો સિદ્ધાંત લાગુ પડે છે, અને પ્રશ્નમાં આવેલા કાનૂની પ્રસ્તાવ સાથે જેમ વર્તવામાં આવ્યું છે તેના કારણે એવો ચુકાદો બંધનકારક બળ ગુમાવે છે – વધુમાં, કોઈ ચુકાદાનો નિર્ણયનો પ્રમાણભૂત સિદ્ધાંત તે કાનૂની સિદ્ધાંત છે, જે ન્યાયાધીશ દ્વારા અપનાવવામાં આવેલ તર્કશ્રેણીને ધ્યાનમાં રાખીને સ્વીકારવામાં આવ્યો હોય, અને ભવિષ્યના મામલાઓમાં માત્ર એ જ બંધનકારક બને છે – એવો સિદ્ધાંત માત્ર સંબંધિત જોગવાઈઓ અને

વિષયસંબંધિત ન્યાયપ્રસંગોની ચર્ચા પછી જ સ્થાપિત થઈ શકે – જો માત્ર એક પક્ષને સાંભળવામાં આવ્યો હોય અને કોઈ તર્કશ્રેણી આપ્યા વિના ચુકાદો ઉલટવામાં આવ્યો હોય, અને કોઈપણ ન્યાયપ્રસંગનો ઉલ્લેખ કર્યા વિના માત્ર કેટલાક નિષ્કર્ષો પર પહોંચવામાં આવ્યા હોય, તો એવો ચુકાદો સર્વોચ્ચ અદાલત પર બંધનકારક ગણાય નહીં – ભારતનું સંવિધાન – અનુચ્છેદ ૧૪૧ – પર ઇન્ક્યુરિયમનો સિદ્ધાંત .

અદાલતે ઠરાવેલ:

૧. તેમાં કોઈ શંકા રહી શકતી નથી કે બેંકિંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, જ્યાં સુધી તે વ્યાખ્યાયિત મુજબની બેંકિંગ કંપનીઓ અને સહકારી બેંકોને પરવાનો આપે છે અને તેમનું નિયમન કરવા પ્રયત્ન કરે છે, ત્યાં સુધી “બેંકિંગ” વિષય સાથે સંબંધિત છે. કલમ ૨૧એ, ભલે તે સુધારા દ્વારા ઉમેરાયેલ હોય, છતાં નિઃસંદેહ આ અધિનિયમનો અભિન્ન ભાગ છે, જે બેંકિંગ કંપની અને તેના દેવાદાર વચ્ચેની ઋણ વ્યવહારોને આ આધારે ફરી ખોલવા સામેના પ્રતિબંધ સાથે સંબંધિત છે કે વસુલ કરાયેલ વ્યાજદર અતિશય છે. તેમાં પણ કોઈ શંકા રહી શકતી નથી કે દેવાદારની બેંકિંગ કંપની પ્રત્યેની દેવાદારી સંબંધિત કાયદો અને બેંકિંગ કંપની દ્વારા વસુલ કરાયેલ વ્યાજ અતિશય હોવાનું કહીને કોઈપણ એવો વ્યવહાર ફરી ખોલવા સામે અદાલત પર મૂકવામાં આવેલ પ્રતિબંધ, બેંકિંગના વ્યવસાય સાથે સંબંધિત ગણાશે. સૂચિ ૧ ની પ્રવેશિકા જુદા માં સમાવાયેલ “બેંકિંગ” શબ્દપ્રયોગને વ્યાપક અર્થ આપવાનો છે. નિઃસંદેહ, સમગ્ર

અધિનિયમ તેમજ ઉલ્લેખિત કલમ, બન્ને સૂચિ ૧ ની પ્રવેશિકા જપ હેઠળ આવે છે. કલમ ૨૧એ નો પ્રભાવ એવો છે કે યુઝુરિયસ લોન્સ અધિનિયમ તથા રાજ્યના તમામ ઋણ રાહત અધિનિયમોને અસરવિહોળા બનાવવામાં આવે છે. યુઝુરિયસ લોન્સ અધિનિયમ ૧૯૧૮માં ઘડવામાં આવ્યો હતો; તેનો હેતુ ભારતની અદાલતોને અતિઅન્યાયી ઉસુરીયસીયુક્ત કરારો સંબંધિત કેસોમાં ન્યાયસંગત અધિકારક્ષેત્ર પ્રદાન કરવાનો હતો [પરિચ્છેદ ૧૧, ૧૨][૭૦૮-જી-એચ; ૭૦૯-એ-સી]

રુસ્તોમ કાવસજી કૂપર (બેંકોના રાષ્ટ્રીયકરણ) વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા (૧૯૭૦) ૧ એસ.સી.સી. ૨૪૮ : [૧૯૭૦] ૩ એસ.સી.આર. ૫૩૦; યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા વિ. દિલ્હી વડી અદાલત બાર અસ્ન્. , (૨૦૦૨) ૪ એસ.સી.સી. ૨૭૫ : [૨૦૦૨] ૨ એસ.સી.આર. ૪૫૦ ; પ્રફુલ્લા કુમાર મુખર્જી વિ. બેંક ઓફ કોમર્સ લિ., ખુલના, એ.આઈ.આર. ૧૯૪૭ પી.સી. ૬૦; વિરેંદ્ર પાલ સિંહ વિ. ડિસ્ટ્ર. અસ્ટ્ર.

રજિસ્ટ્રાર, કો-ઓપ. સોસાયટીઝ (૧૯૮૦) ૪ એસસીસી ૧૦૯; હરિશ તારા રેફ્રેક્ટરીઝ (પી) લિ. વિ. સર્ટિફિકેટ ઓફિસર, સાદેર રાંચી, (૧૯૯૪) ૫ એસ.સી.સી. ૩૨૪ – પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

૨. અદાલતોને અન્ય બાબતો ઉપરાંત, દેવાદારની આર્થિક સ્થિતિ સહિતના અનેક પરિબલોનો વિચાર કરીને વ્યાજના દરોને ઘટાડવા માટે અત્યંત

વિશાળ સત્તાઓ આપવામાં આવી છે. રાજ્ય ઋણ રાહત અધિનિયમો તો તેથી પણ આગળ જઈ, માત્ર અતિશય વ્યાજના દરોને ઘટાડવા પૂરતા મર્યાદિત નથી રહેતા, પરંતુ કેટલાક કિસ્સાઓમાં વ્યાજની સંપૂર્ણ અથવા આંશિક માફી તથા ઋણની મૂળ રકમની સંપૂર્ણ અથવા આંશિક માફી પણ આપે છે. રાજ્ય ઋણ રાહત અધિનિયમો સંવિધાનની સાતમી અનુસૂચીની યાદી રની પ્રવેશ ૩૦ હેઠળ માન્ય રીતે બનાવવામાં આવ્યા છે. [પરા ૧૩][૭૧૧-જી-એચ; ૭૧૨-એ-બી]

ફોર્મલ હિંમતલાલ અને અન્ય વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વગેરે (૧૯૭૭) ર એસ.સી.સી. ૬૭૦ : [૧૯૭૭] ર એસ.સી.આર. ૮૨૮; પાથુમ્મા અને અન્ય વિ. કેરળ રાજ્ય અને અન્ય (૧૯૭૮) ર એસ.સી.સી. ૧ : [૧૯૭૮] ર એસ.સી.આર. ૫૩૭ – પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

૩. એ દલીલ કે “કૃષિ ઋણબાધિતતામાંથી રાહત” શબ્દપ્રયોગે સાતમી અનુસૂચીની યાદી ર માંની પ્રવેશિકા ૩૦ માં તેના પૂર્વે આવેલ “ધિરાણ આપવું અને સાહુકારો” શબ્દપ્રયોગમાંથી જ અર્થગ્રહણ કરવો જોઈએ, તે અનેક કારણોસર સ્વીકારવામાં આવતી નથી. પ્રથમ તો, શુદ્ધ વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ, અર્ધવિરામ આ બન્ને શબ્દપ્રયોગોને અલગ પાડે છે, જે દર્શાવે છે કે તેઓ અવિભાજ્ય રીતે પરસ્પર જોડાયેલા નથી. સાતમી અનુસૂચીની યાદી ર માંની પ્રવેશિકા ૩૦ ને શક્ય તેટલો વ્યાપક અને સર્વાધિક ઉદાર અર્થ આપવો જોઈએ.

આ પ્રવેશિકાનો ઉત્તરાર્ધ નોંસિટુર અ સોસીઈસના કોઈ નિયમથી, અથવા પ્રવેશિકાના પૂર્વાર્ધમાંથી અર્થગ્રહણ કરીને, સંકુચિત કરી શકાતો નથી. હકીકતમાં, બંધારણ અમલમાં આવ્યું તે સમયે જ વિવિધ રાજ્ય અધિનિયમો અમલમાં હતા, જેમાં સાહૂકારના દૃષ્ટિકોણથી કૃષિ ઋણબાધિતતામાંથી રાહતના વિષયનો વ્યવહાર કરવામાં આવ્યો હતો. બંધારણ દ્વારા પ્રથમ વખત “કૃષિ ઋણબાધિતતામાંથી રાહત” વિષયનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો, તેનો અર્થ માત્ર સાહૂકારો પાસેથી જ નહીં, પરંતુ બેંકો સહિત ઋણ આપતા તમામ વ્યક્તિઓ પાસેથી થયેલી કૃષિ ઋણબાધિતતામાંથી રાહત એવો થાય છે. અન્યથા, “કૃષિ ઋણબાધિતતામાંથી રાહત” એવો વિષય “ધિરાણ આપવું અને સાહૂકારો”ની અંદર સમાઈ ગયો હોત અને તેને “ધિરાણ આપવું અને સાહૂકારો”થી અલગ અને ભિન્ન વિષય તરીકે ઉમેરવાની કોઈ જરૂર જ રહી ન હોત. “ધિરાણ આપવું અને સાહૂકારો” એ “કૃષિ ઋણબાધિતતામાંથી રાહત”થી અલગ અને ભિન્ન છે, તે વાત આ હકીકતથી પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે ધિરાણ આપવાની પ્રવૃત્તિ માત્ર કૃષિ ક્ષેત્ર સુધી મર્યાદિત નથી, પરંતુ તેમાં તેની પરિધિમાં સંપૂર્ણપણે વ્યાપારી વ્યવહારો સહિત તમામ વ્યક્તિઓને અપાયેલ ઋણનો સમાવેશ થાય છે. ઉપરાંત, સાતમી અનુસૂચીમાં અનેક એવા વિષયો છે, જે એક જ પ્રવેશિકામાં સમાવાયા છે, પરંતુ જે ભિન્ન વિષયવસ્તુઓનો વ્યવહાર કરે છે. ઉદાહરણ તરીકે, યાદી ૩ ની પ્રવેશિકા ૫ સંપૂર્ણપણે ભિન્ન એવા સાત વિષયોનો વ્યવહાર કરે છે, જે તમામને પ્રવેશિકા ૫ હેઠળ એકત્રિત કરવામાં આવ્યા છે અને

અર્ધવિરામોથી અલગ પાડવામાં આવ્યા છે, જેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે દરેક વિષયવસ્તુ દરેક અર્ધવિરામ પછી આવતી વિષયવસ્તુથી અલગ અને ભિન્ન છે. તેથી, વૈકલ્પિક દલીલ કે “કૃષિ ઋણબાધિતતામાંથી રાહત” અન્યથા પોતાની રીતે અલગ પ્રવેશિકામાં હોવી જોઈએ, તે પણ એટલા માટે નકારી કાઢવાની થાય છે. વધુમાં, કૃષિ ઋણબાધિતતામાંથી રાહતનો હેતુ, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, પ્રતિકૂળ પ્રાકૃતિક કારણોને કારણે ઉપજેલા દેવાના બંધનમાંથી ખેડૂતને મુક્ત કરવાનો છે, અને દેવાનો સ્ત્રોત કોઈપણ હોય, પ્રતિકૂળ પ્રાકૃતિક કારણોની પરિસ્થિતિમાં દેવામાં રાહત જરૂરી બનશે. [ફરો ૧૫] [૭૧૩- સી-એફ; ૭૧૪-એ-ઈ]

હોર્સ્ટ ફાર્માસ્યુટિકલ્સ લિ. વિ. બિહાર રાજ્ય (૧૯૮૩) ૩ એસ.સી.આર. ૧૩૦; સુધીર ચંદ્ર નૌન વિ. ડબ્લ્યુ.ટી.ઓ. (૧૯૬૯) ૧ એસ.સી.આર. ૧૦૮ – આધાર લેવામાં આવ્યો.

૪. અનુચ્છેદ ૨૪૬ માત્ર એટલું જ કહે છે કે જ્યાં અનુક્રમે સંઘ સૂચિ અને રાજ્ય સૂચિની બે પ્રવેશિકાઓ વચ્ચે સીધો અથડામણ થાય અને તેમનો સમન્વય શક્ય ન હોય, ત્યારે અંતિમ ઉપાય તરીકે રાજ્ય સૂચિની પ્રવેશિકાએ સંઘ સૂચિની પ્રવેશિકાને માર્ગ આપવો રહે છે. પરંતુ, આ માત્ર અંતિમ ઉપાય તરીકે જ છે. પ્રથમ, અદાલત ઉપર તે ફરજિયાત છે કે, જો શક્ય હોય, તો બંને પ્રવેશિકાઓને અસરકારક બનાવતાં તેમનો સુસંગત સમન્વય સાધે અને

તેમામાંથી કોઈ એકને નિષ્પ્રભ ન બનાવે. [પરિચ્છેદ ૧૬][૭૧૭-એફ-જી]

કલકત્તા ગેસ કો. (પ્રોપ્રાયટરી) લિ. વિ. પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્ય [૧૯૬૨]
૩ સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૧ ; સેન્ટ્રલ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા વિ. રવિન્દ્ર (૨૦૦૨)
૧ એસ.સી.સી. ૩૬૭ : [૨૦૦૧] ૪ સપ્લ્. એસ.સી.આર. ૩૨૩ ; વેપરલી
જ્યુટ મિલ્સ કો. લિ. વિ. રેમોન એન્ડ કો. (ઇન્ડિયા) (પી) લિ. , [૧૯૬૩] ૩
એસ.સી.આર. ૨૦૯ – પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

૫. સૂચિ ૧ ની પ્રવેશ ૪૫ હેઠળના સામાન્ય પ્રવેશ “બેંકિંગ” સંદર્ભે, જે તમામ પ્રકારની બેંકો તથા બેંકો દ્વારા ધિરાણ આપવું તેમજ સામાન્ય રીતે બેંકો દ્વારા દેવાનો વસૂલાત સાથે સંબંધિત છે, સૂચિ ૨ ની પ્રવેશ ૩૦, જે કૃષિ કર્જબોજમાંથી રાહત અંગે છે, વિશેષ છે, કારણ કે કર્જબોજ પોતે બેંકિંગનો માત્ર એક પ્રકાર છે અને કૃષિ કર્જબોજ તેનો ઉપપ્રકાર છે. ઋણબાધિતતાનો પ્રકાર સૂચી ૧ ની પ્રવેશ ૪૫ ની અંદર આવે છે, જ્યારે કૃષિ સંબંધિત ઋણબાધિતતાનો ઉપપ્રકાર સૂચી ૨ ની પ્રવેશ ૧૮ ની અંદર આવે છે. માત્ર કૃષિ સંબંધિત ઋણબાધિતતામાં રાહત, જે ઋણબાધિતતાનો ઉપ-ઉપપ્રકાર છે, તે સૂચી ૨ ની પ્રવેશ ૩૦ સાથે સંબંધિત છે. કૃષિ સંબંધિત બાબતમાં બંધારણીય યોજના એવી છે કે એક અપવાદ સિવાય તે રાજ્યનો વિશિષ્ટ વિષય છે – એ અપવાદ એ છે કે કાયદા દ્વારા જેને નિર્વાસિત મિલકત જાહેર કરવામાં આવી હોય તેવી મિલકતની કસ્ટડી, વ્યવસ્થાપન અને નિકાલમાં કૃષિ જમીનનો સમાવેશ થાય

છે, અને તેથી તે સમવર્તી વિષય બને છે. પરિસ્થિતિ આવી હોવા કારણે, બંને પ્રવેશોને બંનેને અસરકારકતા આપીને સર્વોત્તમ રીતે સુસંગત બનાવવામાં આવે છે. આપું ત્યારે જ શક્ય બને, જો કૃષિ સંબંધિત ઋણબાધિતતામાં રાહતમાં સહકારી તેમજ અન્ય બધી બેંકોનો સમાવેશ કરવામાં આવે. સૂચી ૨ ની પ્રવેશ ૧૮ રાજ્યોને “જમીન સુધારણા અને કૃષિ ધિરાણ” અંગે કાયદો બનાવવાની વિશિષ્ટ સત્તા આપે છે. સૂચી ૧ ની પ્રવેશ ૪૫ અખંડિત રહેશે અને તેમાંથી કૃષિ સંબંધિત ઋણબાધિતતામાં રાહતનો વિષય અલગ પાડવામાં આવેલ ગણાશે, જે ઋણબાધિતતાનો ઉપ-ઉપપ્રકાર છે અને જે પોતે બેંકિંગના અનેક પાસાઓમાંનો એક પાસો છે. સારસત્વ અને તત્ત્વદષ્ટિએ, બેંકિંગ વિનિયમન અધિનિયમ ખરેખર સૂચી ૧ ની પ્રવેશ ૪૫ ની અંદર આવે છે, પરંતુ જ્યાં સુધી કૃષિ સંબંધિત ઋણબાધિતતામાં રાહતનો પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી કલમ ૨૧અ નિશ્ચિતપણે સૂચી ૨ ની પ્રવેશ ૩૦ પર, ઉપર દર્શાવેલ રીતે વાંચવામાં આવે ત્યારે, અતિક્રમણ કરે છે. સુસ્થાપિત રીતે નક્કી થયેલ છે કે સારસત્વ અને તત્ત્વનો સિદ્ધાંત માત્ર એ જોવા માટે છે કે કોઈ વિધાનને સંપૂર્ણરૂપે જોવામાં આવે અને એ નિર્ધારિત કરવામાં આવે કે તે સમગ્રરૂપે સાતમી અનુસૂચિની સૂચી ૧ અથવા સૂચી ૨ ની કોઈ એક કે બીજી પ્રવેશની અંદર આવે છે કે નહીં. આ રીતે કોઈ એક સંપૂર્ણ સૂચીની અંદર આવતું હોય ત્યારે, એક વિધાનસભા દ્વારા બનાવવામાં આવેલા કોઈ ખાસ અધિનિયમની કેટલીક જોગવાઈઓ, સંયોગવશાત, બીજી વિધાનસભાને વિશિષ્ટ રીતે સોંપવામાં આવેલા પ્રતિબંધિત

ક્ષેત્ર પર અતિક્રમણ કરી શકે છે. [પરિષેદ ૧૯, ૨૦, ૨૨][૭૨૨- બી-ડી;
૭૨૫- એફ-એચ; ૭૨૬- સી-ડી]

સુબ્રહ્મણ્યમ ચેટ્ટીયાર વિ. મુતુસ્વામી ગોંડન એ.આઈ.આર. ૧૯૪૧

એફ.સી. ૪૭ ; એટર્ની જનરલ ફોર કેનેડા વિ.

બ્રિટિશ કોલમ્બિયા માટેના એટોર્ની જનરલ ૧૯૩૦ એ.સી. ૧૧૧ - નો
ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

હોટેલ્સ અને રેસ્ટોરન્ટ્સના ફેડરેશન વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા
(૧૯૮૯) ૩ એસ.સી.સી. ૬૩૪ : [૧૯૮૯] ૨ એસ.સી.આર. ૯૧૮ -
અપ્રયોજ્ય હોવાનું ધારણ કરવામાં આવ્યું.

૬. રાજ્ય યાદીની નોંધ અને સંઘ યાદીની નોંધ એમ બંને નોંધોના ક્ષેત્રો
એકવાર સીમારેખાંકિત થઈ જાય પછી, કોઈ ચોક્કસ વિધાન સમગ્રરૂપે યાદી ૧
ની કોઈ નોંધને સંબંધ છે કે યાદી ૨ ની સ્પર્ધાત્મક નોંધને સંબંધ છે તે તપાસવા
માટે તત્ત્વ અને સારના સિદ્ધાંતનો આશ્રય લેવાય છે. એકવાર એવું જણાય કે
સમગ્રરૂપે તે વિધાન યાદી ૧ ની કોઈ નોંધને સંબંધ છે, પરંતુ તે પ્રસંગોપાતે યાદી
૨ ની કોઈ નોંધ પર અતિક્રમણ કરે છે, ત્યારે અસંકુલિત ક્ષેત્રનો સિદ્ધાંત સંઘીય
વિધાન પર લાગુ ન પડે તે માટે કોઈ કારણ રહેતું નથી. “ના સંબંધમાં” એવો
પ્રયોગ અનુચ્છેદ ૨૪૬ ના તમામ ઉપ-અનુચ્છેદોમાં આવે છે, અને ઉપ-
અનુચ્છેદ (૧) થી (૩) સુધીની હદ સુધી આ પ્રયોગ પ્રસંગોપાત અતિક્રમણ

અને અસંકુલિત ક્ષેત્ર જેવા ઢિ-સિદ્ધાંતોને આવરી લે છે; તેથી અનુચ્છેદ ૨૪૬ ના ઉપ-અનુચ્છેદ (૧) થી (૩) હેઠળ બનાવવામાં આવેલા વિધાન પર પણ તે લાગુ પડે છે, અને આમ એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જ્યારે રાજ્ય વિધાનમંડળને ફાળવાયેલ વિશિષ્ટ ક્ષેત્ર અસંકુલિત ન હોય ત્યારે સંસદ દ્વારા થયેલ પ્રસંગોપાત અતિક્રમણ સહન કરી શકાય તેમ નથી. અનુચ્છેદ ૨૪૬ માં સમાયેલ પ્રાધાન્યનો સિદ્ધાંત સુસંગત અર્થઘટન નિષ્ફળ જાય ત્યાર પછી જ અંતિમ ઉપાય તરીકે લેવાય છે, અને તે પણ સ્પર્ધાત્મક ચાદીઓની નોંધોની હદ સુધી. એકવાર વિધાન એક ચાદી અથવા બીજી ચાદીને સંબદ્ધ હોવાનું જણાય, પછી પ્રસંગોપાત અતિક્રમણ અને અસંકુલિત ક્ષેત્રના સિદ્ધાંતો સંસદીય તથા રાજ્યના વિધાનો બંને પર સમાન રીતે લાગુ પડશે. [પરિચ્છેદ ૨૮ અને ૨૯][૭૩૦-ડી-એચ]

સીપી એન્ડ બેરાર સેલ્સ ઓફ મોટર સ્પિરિટ એન્ડ લ્યુબ્રિકન્ટ્સ ટેક્સેશન એક્ટ ૧૯૩૮ એઆઈઆર ૧૯૩૯ એક્સી ૧; યુસીઓ બેંક વિ. દીપક ડેબબર્મા (૨૦૧૭) ૨ એસસીસી ૫૮૫ : [૨૦૧૬] ૧૧ એસસીઆર ૭૨૩; વિશેષ સંદર્ભ નં.૧/૨૦૦૧ (૨૦૦૪) ૪ એસ.સી.સી. ૪૮૯ : [૨૦૦૪] ૩ એસ.સી.આર. ૫૩૪ – નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

૭. જ્યાં બેઝિંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમની કલમ ૨૧એ, સૂચી ૨ ની પ્રવેશ ૩૦ હેઠળ ઘડાયેલા રાજ્ય ઋણમુક્તિ અધિનિયમો પર માત્ર આકસ્મિક રીતે અતિક્રમણ કરે છે, ત્યાં કૃષિ સંબંધિત ઋણબોજમાંથી રાહતના પ્રશ્ને, જ્યારે

એ જ વિષયવસ્તુ અંગે રાજ્યનું વિધાન અસ્તિત્વમાં હોય અને જે કલમ ૨૧એ સાથે સીધો સંઘર્ષ કરે છે, ત્યારે બેન્કોને બાકી રહેલા કૃષિ ઋણબોજમાંથી રાહતના ક્ષેત્રમાં કલમ ૨૧એ ને રાજ્ય ઋણમુક્તિ અધિનિયમોને પ્રાધાન્ય આપીને પાછળ હટવું પડશે. આવી પરિસ્થિતિમાં કલમ ૨૧એ માં આવેલી અપ્રતિબંધક કલમ રાજ્ય ઋણમુક્તિ અધિનિયમને અતિક્રમિત કરી શકતી નથી, કારણ કે જ્યાં બંધારણ હેઠળ સંસદને એવો સર્વોચ્ચત્વ પ્રાપ્ત નથી, ત્યાં સંસદ પોતાને રાજ્યના વિધાન ઉપર સર્વોચ્ચતા આપી શકતી નથી. [પરિષેદ ૩૨]
[૭૩૪-ઈ-એફ; ૭૩૫-એ-બી]

૮. ચાસંગી વેંકટેશ્વર રાવના મામલામાં, આધારરૂપ કોઈ સ્પષ્ટ કારણદર્શન વિના નિષ્કર્ષોની શ્રેણી એકત્રિત કરવામાં આવી હતી. સંભવતઃ તેનું કારણ એ હતું કે માત્ર અપીલકર્તા જ અદાલત સમક્ષ હાજર રહ્યો હતો અને તેણે જ મામલે દલીલો કરી હતી. સામાવાળાને, ભલે સમન્સની સેવા થયેલી હતી, છતાં તે હાજર રહ્યો નહોતો અને પરિણામે તેની વાત સાંભળવામાં આવી નહોતી. કાયદો સ્પષ્ટ છે કે જ્યાં કોઈ મામલામાં સામાવાળા તરફથી કોઈ દલીલ જ કરવામાં આવી ન હોય અને ચુકાદો પૂર્વ નિર્ણયને પલટાવતો હોય, ત્યાં માત્ર અપીલકર્તાના વકીલ દ્વારા અદાલત સમક્ષ રજૂ કરાયેલા તથ્યો અને કાયદાની એકપક્ષીય મૂલવણીના આધારે કાયદાની ઘોષણા થઈ શકે એવું માનવું જોખમી ગણાય. તે ઉપરાંત, જ્યાં વડી અદાલતનો અનેક નઝીરોનો વિચાર કરીને

આપવામાં આવેલો વિગતવાર ચુકાદો હાજર હોય અને તેમાંથી એકેયનો વિચાર કર્યા વિના સંક્ષિપ્ત રીતે તેને રદ કરવામાં આવે, ત્યાં પર ઇન્ક્યુરિયમનો સિદ્ધાંત લાગુ પડે છે, અને સંબંધિત કાનૂની પ્રતિપાદન સાથે જે રીતે વ્યવહાર કરવામાં આવ્યો છે તે કારણે એવો ચુકાદો તેની બંધનકારક શક્તિ ગુમાવે છે. આ પરિસ્થિતિઓમાં, વિષય સંબંધિત કાયદો પ્રતિપાદિત કરવામાં યાસંગી વેંકટેશ્વર રાવનો ચુકાદો અવરોધરૂપ બની શકતો નથી. [ફકરો ૪૩][૭૪૨-૭-એચ; ૭૪૩-એ]

દલબીર સિંહ વિ. સ્ટેટ ઓફ પંજાબ [૧૯૭૯] ૩ એસસીઆર ૧૦૫૯ ; સોમ પ્રકાશ રેખી વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [૧૯૮૧] ૨ એસ.સી.આર. ૧૧૧ ; સુભાજિત તેવારી વિ. ભારત સંઘ [૧૯૭૫] ૩ એસ.સી.આર. ૬૧૬ ; દિલ્લી મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન વિ. ગુરનામ કૌર (૧૯૮૯) ૧ એસસીસી ૧૦૧ : [૧૯૮૮] ૨ સપ્લ. એસસીઆર ૯૨૯ ; સ્ટેટ ઓફ એમ.પી. વિ. નર્મદા બચાવો આંદોલન (૨૦૧૧) ૭ એસસીસી ૬૩૯ : [૨૦૧૧] ૬ એસસીઆર ૪૪૩ – પર અવલંબન રાખવામાં આવ્યું.

સ્ટેટ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા, ઇન રે, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૬ એ.પી. ૨૯૧ ; સ્ટેટ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા વિ. યસાંગી વેંકટેશ્વર રાવ (૧૯૯૯) ૨ એસસીસી ૩૭૫ : [૧૯૯૯] ૧ એસસીઆર ૨૧૩ – નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

પ્રકરણ કાયદા સંદર્ભ

- [૧૯૭૭] ૨ એસ.સી.આર. ૮૨૮ ફકરા ૩ માં આધારરૂપ ગણાયો
- [૧૯૭૮] ૨ એસસીઆર ૫૩૭ ફકરા ૩ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો
- એ.આઈ.આર. ૧૯૮૬ એ.પી. ૨૯૧ નો ઉલ્લેખ પરા ૪ માં કરવામાં આવ્યો
- [૧૯૯૯] ૧ એસ.સી.આર. ૨૧૩ નો ઉલ્લેખ પરિચ્છેદ ૪ માં કરવામાં આવ્યો છે
- [૧૯૭૦] ૩ એસ.સી.આર. ૫૩૦ ફકરો ૮ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો
- [૨૦૦૨] ૨ એસ.સી.આર. ૪૫૦ નો પરિચ્છેદ ૮ માં આધાર લેવામાં આવ્યો
- એ.આઈ.આર. ૧૯૪૭ પી.સી. ૬૦ ના પેરા ૯ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો
- (૧૯૮૦) ૪ એસ.સી.સી. ૧૦૯ પર ફકરા ૯માં આધાર રાખવામાં આવ્યો
- (૧૯૯૪) ૫ એસ.સી.સી. ૩૨૪ પર પેરા ૯ માં આધાર રાખવામાં આવ્યો
- (૧૯૮૩) ૩ એસ.સી.આર. ૧૩૦ પરિચ્છેદ ૧૬ માં આધાર રાખવામાં આવ્યો
- (૧૯૬૯) ૧ એસ.સી.આર. ૧૦૮ ફકરો ૧૬ માં આધાર રાખવામાં આવ્યો
- [૧૯૬૨] ૩ સપિલ. એસ.સી.આર. ૧ પરા ૧૬ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો
- [૨૦૦૧] ૪ સપિલ. એસ.સી.આર. ૩૨૩ પરિચ્છેદ ૧૭ પર આધારિત
- [૧૯૬૩] ૩ એસ.સી.આર. ૨૦૯ નો ફકરો ૧૮ પર આધાર લેવામાં આવ્યો છે
- એ.આઈ.આર. ૧૯૪૧ એફ.સી. ૪૭ નો પરિચ્છેદ ૨૩ માં સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો
- [૧૯૮૯] ૨ એસ.સી.આર. ૯૧૮ લાગુ ન પડતું હોવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું
- ફકરો ૨૭
- ૧૯૩૮ એ.આઈ.આર. ૧૯૩૯ એફ.સી. ૧ સંદર્ભિત ફકરો ૨૯
- [૨૦૧૬] ૧૧ એસ.સી.આર. ૭૨૩ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો પરિચ્છેદ ૩૦

- [૨૦૦૪] ૩ એસ.સી.આર. ૫૩૪ નો સંદર્ભ લેવાયો ફરો ૩૧
- [૧૯૭૯] ૩ એસ.સી.આર. ૧૦૫૯ પરિચ્છેદ ૪૩ માં આધારિત
- [૧૯૮૧] ૨ એસ.સી.આર. ૧૧૧ ફરો ૪૩ પર અવલંબન રાખવામાં આવ્યું
- [૧૯૭૫] ૩ એસ.સી.આર. ૬૧૬ પરિચ્છેદ ૪૩ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો
- [૧૯૮૮] ૨ સપ્ત. એસ.સી.આર. ૯૨૯ પર ફરો ૪૩ માં આધાર રાખવામાં આવ્યો
- [૨૦૧૧] ૬ એસ.સી.આર. ૪૪૩ પર પરિચ્છેદ ૪૩ માં નિર્ભર રાખવામાં આવ્યું

દિવાની અસલ અધિકારક્ષેત્ર:

રિટ અરજી (દિવાની) નં. ૧૩૪/૨૦૧૩.

ભારતના બંધારણની કલમ ૩૨ હેઠળ.

સંજય પારીખ, અભિમાન્યુ શ્રેષ્ઠા, પરમાનંદ પાંડે, અપીલકર્તાઓ તરફથી વકીલો.

જયંત ભૂષણ, પરિષ્ઠ વકીલ, સુશ્રી શિરીન ખજુરિયા, અમિત શર્મા, સુશ્રી આશા જી. નાયર, રાજ બહાદુર, સુશ્રી સંસ્કૃતિ ભાર્ગવ, સુશ્રી આયુષી ગૌર, એસ. એ. હસીબ, વિકાસ બંસલ, સુશ્રી અનિલ કટિયાર, સુશ્રી સુષ્મા સુરી, એચ.એસ. પરિહાર, કુલદીપ પરિહાર, તુષાર ભૂષણ, વકીલો, સામાવાળાઓ તરફથી.

અદાલતનો ચુકાદો નીચે મુજબ જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો

આર. એફ. નરીમાન, ન્યાયાધીશ ૧. ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ લોકહિત વાદના સ્વરૂપે દાખલ કરવામાં આવેલી એક રિટ અરજીએ, બેન્કિંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૪૯ ની કલમ ૨૧એ ની બંધારણીય માન્યતાને પડકાર્યો છે. ઉપરોક્ત કલમ બેન્કિંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમમાં ૧૫.૨.૧૯૮૪ થી અમલમાં આવતાં ૧૯૮૩ ના બેન્કિંગ કાયદાઓ (સુધારા) અધિનિયમ દ્વારા સમાવેશ કરવામાં આવી હતી. બેન્કિંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમની કલમ ૨૧એ નીચે મુજબ છે:

“ ૨૧એ. બેન્કિંગ કંપનીઓ દ્વારા વસૂલવામાં આવતા વ્યાજના દરો અદાલતોની તપાસને આધીન રહેશે નહીં

ઉસુરીયસ લોન્સ અધિનિયમ, ૧૯૧૮ (૧૯૧૮નો ૧૦), અથવા કોઈપણ રાજ્યમાં અમલમાં રહેલા દેવાનગીરી સંબંધિત અન્ય કોઈ કાયદામાં જે કંઈ સમાવાયેલ હોય તે છતાં, બેન્કિંગ કંપની અને તેના દેવાદાર વચ્ચેનો કોઈ વ્યવહાર, એવા વ્યવહાર બાબતે બેન્કિંગ કંપની દ્વારા વસૂલવામાં આવેલ વ્યાજદર અતિશય છે, તેવા આધાર પર, કોઈપણ અદાલત દ્વારા પુનઃ ખોલવામાં આવશે નહીં.”

૨. એવું જોવામાં આવશે કે કલમ ૨૧એ હેઠળ, બેન્કિંગ કંપની અને તેના દેવાદાર વચ્ચેના દેવાના મામલાને, ઋણ વ્યવહાર સંબંધે બેન્કિંગ કંપની દ્વારા વસૂલ કરાયેલ વ્યાજદર અતિશય છે તે આધાર પર, અદાલતો દ્વારા ફરીથી

ખોલવા ઉપર પ્રતિબંધ મૂકે છે. આ કલમ ઉસુરીયસ લોન્સ એક્ટ, ૧૯૧૮ અને/અથવા ઋણબાધકતા સંબંધિત અન્ય કોઈ રાજ્ય કાનૂનને કાર્યક્ષેત્રથી બહાર રાખવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અને ત્યારબાદ જાહેરાત કરે છે કે અતિશય વ્યાજદર વસૂલવામાં આવ્યા છે તે આધાર પર આવા કોઈ પણ ઋણ વ્યવહારને કોઈ અદાલત દ્વારા ફરીથી ખોલવામાં આવશે નહીં. આ રિટ અરજી કેટલાક જાહેરહિતચિંતક નાગરિકો દ્વારા દાખલ કરવામાં આવી છે, જે વર્ષ ૨૦૦૬-૨૦૦૭ માટે કૃષિ વિષયક પાર્લામેન્ટરી સ્ટેવિંગ કમિટીના અહેવાલ પર આધાર રાખી એવો દાવો કરે છે કે કલમ ૨૧એ, જ્યાં સુધી તેનો અમલ ગ્રામ્ય ઋણબાધકતા પર થાય છે ત્યાં સુધી, રદ થવી જોઈએ. સ્ટેવિંગ કમિટીના અહેવાલમાં નીચે મુજબ લખેલ છે:

“સમિતિનો અભિપ્રાય છે કે ખેડૂતોનું સૌથી ભયંકર શોષણ નાણાકીય સંસ્થાઓની પ્રતિકૂળ ઋણ નીતિઓ દ્વારા થાય છે, જે ખેડૂતોને કર્જના બોજા હેઠળ ભૂખ્યા રહેવા અને આત્મહત્યા કરવા માટે મજબૂર કરે છે. સમિતિએ નોંધ્યું છે કે ૧૯૧૮માં બ્રિટિશોએ અત્યાધિક વ્યાજવાળા કર્જ અધિનિયમ પસાર કર્યો હતો, જેમાં જોગવાઈ હતી કે કોઈ ખેડૂત પાસેથી અધિકૃત દર કરતાં વધુ વ્યાજદર વસૂલવામાં આવી શકશે નહીં — જે તે સમયે ૫.૫ ટકા હતો — અને જો તે પ્રમાણે વસૂલવામાં આવ્યો હોય, તો મામલો અદાલતમાં ફરી ખોલી શકાય અને સમગ્ર હિસાબનું પુનઃસમાધાન કરી શકાય. વધુમાં, વ્યાજની કુલ રકમ મૂળ મૂડી કરતાં વધુ હોઈ શકતી નહોતી. પરંતુ ૧૯૪૯માં બેંકિંગ નિયમન અધિનિયમ

પસાર કરવામાં આવ્યો, જેમાં કલમ ૨૧ (એ) હેઠળ વિશેષ જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી કે આ જોગવાઈઓ સહકારી બેંકો સહિતની બેંકિંગ કંપનીઓને લાગુ પડશે નહીં. ઋણના ભારે બોજાના કારણે ખેડૂતોની દયનીય સ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખીને, સમિતિ ભલામણ કરે છે કે બેંકિંગ નિયમન અધિનિયમની કલમ ૨૧ (એ) રદ કરવી જોઈએ. ખેતી ઋણ પરનો વ્યાજદર ૫.૫% સાદા વ્યાજના સ્તર સુધી ઘટાડવા માટે, જેમ કે ૨૦મી સદીના પ્રારંભિક સમયમાં હતો, સર્વાંગી સંકલિત પ્રયત્નો કરવામાં આવવા જોઈએ. સહકારી સંસ્થાઓના મામલામાં, દરેક સ્તરે લેવડદેવડ ખર્ચ/માર્જિન ઘટાડવો ફરજિયાત છે, કારણ કે આર.બી.આઈ.થી નાબાર્ડ, ત્યારબાદ રાજ્ય-જિલ્લા અને ગામસ્તરની સહકારી મંડળીઓ તથા પ્રાદેશિક ગ્રામિણ બેંકો સુધીની કડી ખૂબ લાંબી છે. અંતે, આ તમામ મધ્યવર્તીઓ/ઋણદાતા એજન્સીઓનો બોજ ખેડૂતે જ વહન કરવો પડે છે. તેથી, સમિતિ આ કડી ટૂંકી કરવાની ભલામણ કરે છે, જેથી અંતિમ ઋણદાતા સીધો જ ઋણગ્રાહક સાથે જોડાય. સમિતિ વધુમાં સરકારને એ સુનિશ્ચિત કરવા ઇચ્છે છે કે કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં વ્યાજ મૂળ મૂડી કરતાં વધુ ન હોવું જોઈએ અને ચક્રવર્ધિત વ્યાજદર વસૂલવા પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ મૂકવો જોઈએ, જેથી નાણાકીય સંસ્થાઓ દ્વારા ખેડૂતોના શોષણને ઓછામાં ઓછું કરી શકાય.

સરકારનો જવાબ

૧. ૨૩ સરકારે પોતાના કરવામાં આવેલ કાર્યવાહી અંગેના જવાબમાં

જણાવ્યું છે કે ખેતીલોન પરના વ્યાજદરને ઘટાડવા માટે વર્ષ ૨૦૦૬-૦૭ના કેન્દ્રિય બજેટમાં એવી જાહેરાત કરવામાં આવી હતી કે ખરીફ ૨૦૦૬-૦૭થી અમલમાં આવતાં, ખેડૂતોને રૂ. ૩ લાખ સુધીની મૂળધન રકમ સુધીના પાકલોન ૭% વ્યાજદરથી આપવામાં આવશે અને આ હેતુસર ભારત સરકાર જરૂરી વ્યાજ સહાય આપશે. ખેડૂતોને પાકલોન સામાન્ય રીતે કિસાન ક્રેડિટ કાર્ડ (કેસીસી) મારફતે ઉપલબ્ધ કરવામાં આવે છે, જે ૩ વર્ષ માટે માન્ય હોય છે. સારા પ્રદર્શન માટે પ્રોત્સાહનરૂપે, કેસીસી હેઠળની ઋણ મર્યાદામાં ખર્ચમાં વધારો, પાક પદ્ધતિમાં ફેરફાર વગેરેને ધ્યાનમાં લેવા માટે વધારો કરી શકાય. આરબીઆઈ દ્વારા બેંકોને સલાહ આપવામાં આવી છે કે નાના અને સીમાન્ત ખેડૂતોને આપવામાં આવેલા ટૂંકા ગાળાના લોનના સંદર્ભમાં, કોઈ ખાતામાં ડેબિટ કરાયેલ કુલ વ્યાજ મૂળધન રકમથી વધુ ન હોવું જોઈએ. હાલમાં અમલમાં રહેલા આરબીઆઈના સૂચનો મુજબ, ખેડૂતોને આપવામાં આવેલી સીધી કૃષિ આગોતરી સહાયના સંદર્ભમાં પાકલોન અને અવધિ લોનની વર્તમાન બાકીદારી પર બેંકોને ચક્રવર્ધી વ્યાજ વસૂલવાની મંજૂરી નથી. જો આવા લોન બાકી થઈ જાય, તો બેંકોને સલાહ આપવામાં આવી છે કે જ્યાં ચુકવણીમાં થયેલ બાકી પડવું વાજબી કારણોસર હોય, ત્યાં તેઓ લોનની અવધિ લંબાવે અથવા અવધિ લોનની હમ્માવાર ચુકવણીને પુનર્નિર્ધારિત કરે. એકવાર આવી રાહત આપવામાં આવે પછી, બાકીદારી વર્તમાન બાકીદારી બની જાય છે અને તેથી બેંકો એ પર ચક્રવર્ધી વ્યાજ વસૂલ ન કરે. દીર્ઘ અવધિના પાકોના કેસમાં, વ્યાજની વસૂલી

માત્ર દર વર્ષે કરવામાં આવે છે. સમિતિની ટિપ્પણીઓ

૧. ૨૪ સમિતિને આ જાણીને ગંભીર નિરાશા થાય છે કે વિભાગે બેઝિકંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૪૯ ની કલમ ૨૧ (એ) ને રદ કરવાની સમિતિની ભલામણ પ્રત્યે કોઈ ધ્યાન આપ્યું નથી, જ્યારે તે કલમ વ્યાજખોરી ઋણ અધિનિયમ, ૧૯૧૮ ની જોગવાઈઓના અમલમાં અડચણરૂપ છે, જેના હેઠળ, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી કે ખેડૂતે લીધેલા ઋણ પર વ્યાજની કુલ રકમ મૂળ મૂડી કરતાં વધુ હોઈ શકે નહીં. તેથી, સમિતિ પોતાની અગાઉની ભલામણ ફરી દોહરાવે છે કે બેઝિકંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૪૯ ની કલમ ૨૧ (એ) કાઢી નાખવી જોઈએ જેથી એ સુનિશ્ચિત થઈ શકે કે કોઈપણ બેન્ક નાનાં અને સીમાન્ત ખેડૂતો પાસેથી, તે ટૂંકા ગાળાનું ઋણ હોય કે લાંબા ગાળાનું ઋણ હોય તેની પરવા કર્યા વગર, મૂળ મૂડીથી વધુ વ્યાજ વસૂલ ન કરે. વધુમાં, સહકારી પ્રણાલીના દરેક સ્તરે ખર્ચ/માર્જિન ઘટાડવાનો પ્રશ્ન પણ ઉકેલવામાં આવ્યો નથી. તેથી, સમિતિ સહકારી ઋણ સંસ્થાઓની સાંકળ ટૂંકી કરવાની અને અંતિમ ઋણદાતાને ઋણલેનારાઓ સાથે સીધી રીતે જોડવાની પોતાની અગાઉની ભલામણ ફરી દોહરાવે છે."

અરજદારોના જણાવ્યા મુજબ, વર્ષ ૧૯૯૫ થી ૨૦૧૦ દરમિયાન ભારતમાં કુલ ૨,૫૬,૯૧૩ ખેડૂતોએ આત્મહત્યા કરી છે, અને તેનું કારણ એ છે કે, તથા તેનો સીધો સંબંધ, બેંકો દ્વારા તેમની પાસેથી વસૂલવામાં આવતા અતિશય વ્યાજદરોથી છે, જેમાં કલમ ૨૧એના કારણે અદાલતો હસ્તક્ષેપ કરી શકતી

નથી.

૩. રિટ અરજદારો તરફેથી હાજર થયેલા વિદ્વાન વકીલ શ્રી સંજય પરીખે અમને અત્યાધિક વ્યાજવાળા ઋણ અધિનિયમ રજૂ કરીને દર્શાવ્યું કે બ્રિટિશ ઇન્ડિયામાં વિદેશી સત્તા પણ આ હકીકતથી વાકેફ હતી કે અદાલતોને અતિશય વ્યાજદર પર પ્રતિબંધ મૂકવાની જરૂર છે, અને દરેક કેસના તથ્યોને આધારે, જેમાં ખેડૂત દેવાદારની દુર્દશાને પણ ધ્યાનમાં લેવાની બાબત સામેલ છે, તે માટે તેમને સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપવામાં આવી હતી. તેમણે વિવિધ રાજ્ય દેવું રાહત અધિનિયમોનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો અને તેમના પર આધાર મૂક્યો, જેના દ્વારા દરેક રાજ્યએ આ બાબતને માન્યતા આપી છે અને તેથી કાયદાકીય જોગવાઈ દ્વારા એવું નિર્ધારિત કર્યું છે કે ઋણ અને તેના પરનું વ્યાજ સંપૂર્ણપણે અથવા આંશિક રીતે માફ કરવામાં આવે અથવા અદાલતો વ્યાજદર ઘટાડીને ખેડૂત દેવાદારને રાહત આપે. તેમના મુજબ, અનેક રાજ્યોએ દામદુપટનો નિયમ સ્વીકાર્યો હતો જેથી કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં, કોઈપણ અવધિ માટે વસૂલાતું વ્યાજ, ઋણની મૂળ રકમથી વધુ ન થઈ શકે. તેમણે આ અદાલતના ફતેહચંદ હિંમતલાલ તથા અન્ય વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વગેરે, (૧૯૭૭) ૨ એસ.સી.સી. ૬૭૦ અને પાથુમ્મા તથા અન્ય વિ. કેરળ રાજ્ય તથા અન્ય, (૧૯૭૮) ૨ એસ.સી.સી. ૧ ના ચુકાદાઓ પર જોરદાર આધાર મૂક્યો, તે દર્શાવવા માટે કે રાજ્ય દેવું રાહત અધિનિયમોને આ અદાલતમાં પડકારવામાં આવ્યા હતા પરંતુ તે પડકાર સફળ રહ્યા નહોતા, અને તે બંધારણની સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૨ ની પ્રવેશ ૩૦

સાથે સંબંધિત છે. તેમણે બંધારણસભાની ચર્ચાઓનો ઉલ્લેખ કરીને દર્શાવ્યું કે ચાદી ૨ ની પ્રવેશ ૩૦નો તે ભાગ, જે કૃષિ દેવાદારીમાંથી રાહત વિશે કહે છે, તે બંધારણ દ્વારા પ્રથમ વખત સમાવવામાં આવ્યો હતો, કારણ કે ભારત સરકાર અધિનિયમ, ૧૯૩૫ની પૂર્વવર્તી પ્રવેશમાં તે સામેલ ન હતો. તેમણે શ્રી શિબ્બન લાલ સક્સેના દ્વારા પ્રસ્તાવિત એક સુધારાનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો અને તેના પર આધાર મૂક્યો, જેના દ્વારા ઉપરોક્ત પ્રવેશ ૩૦ને સમવર્તી ચાદીમાં મૂકવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો જેથી સંસદને પણ કૃષિ દેવાદારીમાંથી રાહત વિષયક બાબતમાં મત વ્યક્ત કરવાની સત્તા મળે. જોકે, બંધારણસભાએ તેને નામંજૂર કર્યો હતો, તેથી આ વિષય માત્ર રાજ્ય વિધાનમંડળના વિશિષ્ટ અધિકારક્ષેત્રમાં આવે છે.

૪. ત્યારબાદ તેમણે આંધ્ર પ્રદેશ વડી અદાલતના એકલ ન્યાયાધીશના સ્ટેટ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા, ઇન રે, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૬ એ.પી. ૨૯૧ તરીકે અહેવાલિત નિર્ણયનો આધાર લીધો અને અમારે દ્વારા તેની સ્વીકાર્યતા કરવાનું અનુશંસન કર્યું. ત્યાર પછી તેમણે આ અદાલતના સ્ટેટ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા વિ. ચાસંગી વેંકટેશ્વર રાવ (૧૯૯૯) ૨ એસ.સી.સી. ૩૭૫ તરીકે અહેવાલિત ચુકાદાનો ઉલ્લેખ કર્યો. તેમણે નિષ્પક્ષપણે દર્શાવ્યું કે ઉપરોક્ત એકલ ન્યાયાધીશનો ચુકાદો આ અદાલતે રદ કર્યો છે, પરંતુ એમ જણાવ્યું કે સર્વોચ્ચ અદાલતના ચુકાદામાંથી કોઈ નિર્ધારક સિદ્ધાંત પ્રગટ થતો નથી. તેનું કારણ એ હતું કે ઉપરોક્ત ચુકાદાનો પરિચ્છેદ ૭ અતિસંક્ષિપ્ત હતો અને તેમાં કોઈ

તર્કવિચારણા વિના માત્ર નિષ્કર્ષો જ સમાવાયા હતા. તેમણે વધુમાં દલીલ કરી કે ઉક્ત નિર્ણય પેર ઇન્ક્યુરિયમ છે, કારણ કે વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે આધાર લીધેલા અનેક ચુકાદાઓનો તેમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો નથી. તેમણે એ પણ દર્શાવ્યું કે દલીલો માત્ર અપીલકર્તા તરફથી જ કરવામાં આવી હતી, સામાવાળા તરફથી કોઈ દલીલો કરવામાં આવી ન હતી, અને તેથી ઉપરોક્ત ચુકાદાને પૂર્વનિર્ણય તરીકે કોઈ બંધનકારક અસર રહેશે નહીં. તેમણે અમને વર્ષ ૨૦૦૬-૨૦૦૭ માટે કૃષિ વિષયક સંસદીય સ્થાયી સમિતિના ઉપરોક્ત અહેવાલ દ્વારા રજૂ કરીને બતાવ્યું કે સંસદને કલમ ૨૧એ બાબતે હકીકતનું જ્ઞાન હતું

૨૬ કરવી જોઈએ, કારણ કે તે અત્યંત કઠોર જોગવાઈ હતી, જેના પરિણામે મોટા પાયે ખેડૂતો દ્વારા આત્મહત્યા કરવામાં આવી હતી. તેમણે એ પણ દલીલ કરી કે ઉક્ત જોગવાઈ ભેદભાવસભર પાસાંમાં તેમજ ધારા ૨૧એ એક મનસ્વી વિધાન છે, જેને ૨૬ કરવી આવશ્યક છે, તે હકીકતના આધારે, બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરે છે. તેમણે વધુમાં દલીલ કરી કે, કોઈપણ સ્થિતિમાં, વૈકલ્પિક દલીલ તરીકે, જ્યારે ઉક્ત ધારા ગ્રામિણ કૃષિ ક્ષેત્રને બેંકો દ્વારા આપવામાં આવેલી લોન પર લાગુ કરવામાં આવે ત્યારે તેનો મર્યાદિત અર્થઘટન કરવું જોઈએ.

૫. બીજી તરફ, રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયાની તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી જયંત ભૂષણે અમને બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૪૬ તથા તે હેઠળના અનેક ચુકાદાઓ તરફ દોર્યા અને જણાવ્યું કે કલમ ૨૧અ સ્પષ્ટપણે

બંધારણની સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૧ ની પ્રવેશ ૪૫, જે “બેંકિંગ” છે, તેના ક્ષેત્રમાં આવે છે. તેમના મત મુજબ, જો કલમનો કોઈ ભાગ આકસ્મિક રીતે યાદી ૨ ની પ્રવેશ ૩૦ ને સ્પર્શતો હોય તો પણ, સંઘીય અગ્રતા ના સિદ્ધાંતને ધ્યાનમાં લેતાં, યાદી ૨ ની પ્રવેશ ૩૦ હેઠળનું રાજ્ય વિધાન કલમ ૨૧અ ને માર્ગ આપશે અને તેનો વિપરીત નહીં. તેમણે વધુમાં દલીલ કરી કે યાદી ૨ ની પ્રવેશ ૩૦ અને યાદી ૧ ની પ્રવેશ ૪૫ વચ્ચે સુસંગતતા સ્થાપિત કરવાની શ્રેષ્ઠ રીત એ છે કે “કૃષિ ઋણબાધિતતામાંથી રાહત” માં બેંકો પ્રત્યેની ઋણબાધિતતાનો સમાવેશ થતો નથી એમ માનવું. તેમણે આર.બી.આઈ.નું સામાવાળા સોગંદનામું અમારી સમક્ષ રજૂ કરીને દર્શાવ્યું કે આર.બી.આઈ. ગરીબ ખેડૂતોની વિકટ પરિસ્થિતિ અંગે સંપૂર્ણપણે સજાગ હતી અને તેમને સહાય કરવા માટે, માર્ગદર્શિકાઓ જારી કરવા સહિત, અનેક પગલાં લીધાં હતાં. આ અદાલતનો યાસંગી વેંકટેશ્વર રાવ (ઉપરોક્ત) માંનો ચુકાદો વધુ વિસ્તૃત હોઈ શક્યો હોત તે બાબત સાથે તેઓ સંમત હતા, છતાં તેમણે દલીલ કરી કે પરિચ્છેદ ૭ સ્પષ્ટ નિર્ણયકારક સિદ્ધાંત નિર્ધારિત કરે છે અને આ અદાલતે તેનો અનુસરણ કરવું જોઈએ. જ્યાં સુધી અનુચ્છેદ ૧૪ ના આક્ષેપનો પ્રશ્ન છે, તેમણે દલીલ કરી કે રિટ અરજીમાં અનુચ્છેદ ૧૪ નો ભંગ કેવી રીતે થયો છે તે દર્શાવતી કોઈ હકીકત રજૂ કરવામાં આવી નથી, અને એવી સ્થિતિમાં, કલમ ૨૧અ ની બંધારણીય માન્યતા અંગે જે અનુમાન છે તે આ પ્રકરણમાં ખંડિત કરવામાં આવ્યું નથી.

૬. સુશ્રી શિરીન ખજૂરિયા, ભારત સંઘ તરફથી હાજર થયેલ વિદ્વાન

વકીલે, બેઝિંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમની જોગવાઈઓ અમારી સમક્ષ અત્યંત સાવધાનીપૂર્વક રજૂ કરી. તેમના જણાવ્યા મુજબ, સંવિધાનની સાતમી અનુસૂચિની સૂચિ રની નોંધ ૩૦ના ઉત્તરાર્ધમાં આવેલ “કૃષિ ઋણબાધિતતામાંથી રાહત” શબ્દપ્રયોગનું વાચન, ઉક્ત નોંધના પ્રારંભિક ભાગમાં આવેલા “નાણાં ઉધાર આપવાનો વ્યવસાય અને સારૂકારો” સાથે કરીને જ કરવું જોઈએ. આવી સ્થિતિમાં, કૃષિ ઋણબાધિતતામાંથી રાહત માત્ર નાણાં ઉધાર આપનારાઓ અને નાણાં ઉધાર આપવાના વ્યવસાયને જ લાગુ પડશે અને બેન્કોને તો કતઈ લાગુ પડશે નહીં. જો કૃષિ ઋણબાધિતતામાંથી રાહતનો વિષય નાણાં ઉધાર આપવાના વ્યવસાય સાથે સંકળાયેલ ન હોત, તો તેને રાજ્ય સૂચિમાં અલગ નોંધમાં સ્થાન મળ્યું હોત, જ્યારે હકીકતમાં એવું નથી. તેમણે પોતાની દલીલોને બળ આપવા માટે અનેક ચુકાદાઓ પર પણ આધાર મૂક્યો હતો, તેમજ ભારત સંઘ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલા બે પ્રતિ-સોગંદનામાંથી વિસ્તૃત વાંચન કરીને દર્શાવ્યું હતું કે કેન્દ્રીય સરકાર ગરીબ ખેડૂતોની દુર્દશા અંગે સંપૂર્ણપણે સજાગ હતી અને તે જ વિષય પર અહેવાલ આપવા માટે નિષ્ણાત સમૂહોની રચના કરી હતી.

૭. બંને પક્ષોના વિદ્વાન વકીલોને સાંભળ્યા પછી, સર્વપ્રથમ ભારત સરકાર અધિનિયમ, ૧૯૩૫ તથા બંધારણની સંબંધિત જોગવાઈઓ રજૂ કરવી આવશ્યક છે.

“ ભારત સરકાર અધિનિયમ, ૧૯૩૫

યાદી ૧- સંઘીય વિધાન યાદી

૩૮. બેંકિંગ, એટલે કે સંઘરાજ્ય રાજ્યની માલિકીની ન હોય અથવા તેના નિયંત્રણ હેઠળ ન હોય તેવી અને માત્ર તે રાજ્યની અંદર જ વ્યવસાય કરતી નિગમો સિવાયની નિગમો દ્વારા બેંકિંગ વ્યવસાયનું સંચાલન. યાદી ૨- પ્રાંતીય વિધાન યાદી

૨૭. પ્રાંતની અંદર વેપાર અને વાણિજ્ય; બજારો અને મેળાઓ; નાણાં ઉધાર આપવાનો વ્યવસાય અને નાણાં ઉધાર આપનારા.

XXX XXX XXX

ભારતનું બંધારણ

યાદી ૧- સંઘ યાદી

૪૫. બેંકિંગ.

યાદી ૨- રાજ્ય યાદી

૩૦. ધિરાણ આપવાનો વ્યવસાય અને ધિરાણદારો; કૃષિ ઋણબોજમાંથી રાહત.

XXX XXX XXX

કલમ ૨૪૬. સંસદ અને રાજ્યોની વિધાનસભાઓ દ્વારા બનાવવામાં આવેલા કાયદાઓનો વિષય-વિસ્તાર.

(૧) કલમો (૨) અને (૩) માં સમાવાયેલ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, આ બંધારણની સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૧ માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ વિષય

બાબતે (આ બંધારણમાં જેને “સંઘ યાદી” તરીકે ઉલ્લેખિત કરવામાં આવી છે) કાયદા બનાવવાની વિશિષ્ટ સત્તા સંસદને રહેશે.

(૨) ખંડ (૩) માં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, સંસદને અને, ખંડ (૧) ના આધીન રહીને, કોઈપણ રાજ્યની વિધાનસભાને પણ સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૩ માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ વિષય સંબંધે (આ સંવિધાનમાં જેને “સમવર્તી યાદી” તરીકે ઓળખવામાં આવી છે) કાયદા બનાવવાની સત્તા છે.

(૩) કલમો (૧) અને (૨) ના આધીન રહીને, કોઈપણ રાજ્યની વિધાનસભાને એવા રાજ્ય માટે અથવા તેના કોઈપણ ભાગ માટે સાતમી અનુસૂચિમાં યાદી ૨ માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ વિષય બાબતે (આ સંવિધાનમાં જેને “રાજ્ય યાદી” તરીકે ઉલ્લેખવામાં આવી છે) કાયદા બનાવવાની વિશિષ્ટ સત્તા રહેશે.

(૪) રાજ્ય યાદીમાં એવો વિષય ઉલ્લેખિત હોય તો પણ, સંસદને રાજ્યમાં સમાવેશ ન થયેલ ભારતના પ્રદેશના કોઈપણ ભાગ માટે કોઈપણ વિષય અંગે કાયદા બનાવવાની સત્તા છે.”

૮. પ્રવેશ જપ, યાદી ૧ માં આવેલ વિષય “બેઝિકિંગ” ના કાર્યક્ષેત્રની મૂળવણી કરવા માટે, આ વિષય અંગેના ન્યાયિક અવતરણો સૌપ્રથમ જોવું આવશ્યક છે. રુસ્તમ કાવાસજી કૂપર (બેંકોનું રાષ્ટ્રીયકરણ) વિ. ભારત સંઘ , (૧૯૭૦) ૧ એસ.સી.સી. ૨૪૮ ના પૃષ્ઠ ૨૭૯ અને ૨૮૧ પર, આ અદાલતે આ મુજબ જણાવ્યું હતું:

“૩૧. “બેઝિંગ” શબ્દપ્રયોગની વ્યાખ્યા કોઈપણ ભારતીય કાયદામાં કરવામાં આવી નથી, સિવાય કે બેઝિંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૪૯ માં. યાદ કરવું યોગ્ય છે કે તે અધિનિયમની કલમ ૫(બી) અનુસાર “બેઝિંગ” નો અર્થ “ઉધાર આપવા અથવા મૂડીરોકાણના હેતુસર જનતાથી નાણાંની જમા સ્વીકારવી, જે માંગણી પર અથવા અન્યથા પરતફેરપાત્ર હોય, અને જે ચેક, ડ્રાફ્ટ અથવા અન્ય રીતે ઉપાડી શકાય તેવી હોય” એવો થાય છે. આ વ્યાખ્યામાં એવી અન્ય વ્યાપારી પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો નહોતો, જેમાં કોઈ બેઝિંગ સંસ્થા સંલગ્ન થઈ શકે.

XXX XXX XXX

૩૬. સાતમી અનુસૂચિની સૂચિ ૧ માંની વિધાનપ્રવેશિત “બેઝિંગ” છે અને “બેંકર” અથવા “બેંકો” નથી. સૂચિ ૧ ની પ્રવેશિત જૂથ માં આવેલ “બેઝિંગ” શબ્દપ્રયોગના અર્થક્ષેત્રમાં, બેંકરોએ પ્રચલિત પ્રથાના આધારે અથવા કાનૂની સત્તાના આધારે જે તમામ વાણિજ્યિક પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રવર્તે છે, તેના સંબંધમાં કાયદેસર બનાવવાની સત્તાનો સમાવેશ કરવામાં આવે, તો તે બંધારણને પુનર્લેખિત કરવા સમાન પરિણામ લાવે. નિર્ધારિત વિષય પર કાયદેસર બનાવવાની સત્તા આપવામાં આવે ત્યારે તે વિષયને અનુસંગિક એવા તમામ મુદ્દાઓ તેનો આવરો કરે છે. વિધાનપ્રવેશિત, પૂર્ણ સત્તાના પરિધિને દર્શાવતી વ્યાપક નિર્દેશરૂપ ભાષામાં વ્યક્ત થયેલી હોય ત્યારે, તેને સર્વાધિક વ્યાપકતા પ્રાપ્ત થાય તેવો અર્થ આપવો જોઈએ; જોકે, સંઘ અને તેની ઘટક એકમો વચ્ચે

વિધાનસભાનું વિતરણ કરતી સંઘીય યોજનામાં રહેલી મૂળભૂત મર્યાદાઓને તે આધીન રહે છે. “બેકિંગ” ક્ષેત્રનો વિસ્તાર એવો કરી શકાય નહીં કે જેમાં એવી વેપારી પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ થાય કે જે બેકિંગને અનુસંગિક ન હોવાને કારણે સૂચિ ૨ ની “વેપાર અને વાણિજ્ય” પ્રવેશિતના મૂળ તત્ત્વ પર અતિક્રમણ કરે.

યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા વિ. દિલ્હી વડી અદાલત બાર અસ્ન. , (૨૦૦૨) ૪ એસ.સી.સી. ૨૭૫ ના ૨૮૫-૨૮૬ પર, આ અદાલત બેંકો અને નાણાકીય સંસ્થાઓને બાકી દેવાની વસૂલાત અધિનિયમ, ૧૯૯૩ ની સંવિધાનિક માન્યતા સંબંધિત પ્રશ્ન સામે આવી હતી. જણાવાયેલ અધિનિયમ યાદી ૧ ની પ્રવેશ ૪૫ હેઠળ નહીં આવે એવી દલીલનો પ્રતિખંડન કરતાં, આ અદાલતે આ મુજબ ઠરાવ્યું:

૧૪. દિલ્હી વડી અદાલત અને ગુવાહાટી વડી અદાલતે એવું ઠરાવ્યું છે કે ડેફ્ટર રિકવરી ટ્રિબ્યુનલની સ્થાપના સંબંધિત કાયદો ઘડવા માટે સંસદની સત્તાનું સ્ત્રોત યાદી ૩ ની પ્રવેશ ૧૧-એ છે, જે “ ન્યાયના વહીવટ; સર્વોચ્ચ અદાલત અને વડી અદાલતો સિવાયની તમામ અદાલતોની રચના અને સંગઠન ” સાથે સંબંધિત છે. અમારા મત મુજબ, યાદી ૧ ની પ્રવેશ ૪૫ હાલમાં ઘડાયેલ આ પ્રકારના કાયદાને આવરી લેશે. યાદી ૧ ની પ્રવેશ ૪૫ “ બેકિંગ ” સાથે સંબંધિત છે. બેકિંગ કામગીરીમાં, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, ઋણ અને જમા સ્વીકારવા, ઋણ મંજૂર કરવું અને બેંકને બાકી દેવાંની વસૂલાત કરવીનો સમાવેશ થાય છે. યાદી ૧ ની પ્રવેશ ૪૫ હેઠળ, બેંકો દ્વારા વ્યવસાયના સંચાલન અંગે કાયદો

ઘડવાની સત્તા માત્ર સંસદને જ છે, તે બાબતમાં અલ્પતમ પણ શંકા રહી શકે નહીં. બાકી રકમોની વસૂલાત કોઈપણ બેંકિંગ સંસ્થાનું આવશ્યક કાર્ય છે. બેંકિંગ સંબંધિત પોતાની વિધાનસત્તાનો ઉપયોગ કરીને, સંસદ એવી ચંત્રણા પૂરી પાડી શકે છે જેના દ્વારા બેંકો અને નાણાકીય સંસ્થાઓને બાકી રહેલી રકમોની વસૂલાત થઈ શકે. ટ્રિબ્યુનલ્સની સ્થાપના બેંકોને બાકી દેવાં બાબતે કરવામાં આવી છે. અધિનિયમની પ્રસ્તાવના મુજબ રચાયેલ ટ્રિબ્યુનલની વિશેષ ચાંત્રિક વ્યવસ્થા, " બેંકો અને નાણાકીય સંસ્થાઓને બાકી રહેલા દેવાંના ઝડપી નિર્ધારણ અને વસૂલાત માટે તેમજ તે સાથે સંકળાયેલા અથવા તેના અનુસંગિક વિષયો માટે ", નિર્વિવાદપણે ચાદી ૧ ની પ્રવેશ જપના કાર્યક્ષેત્રમાં આવશે. ચાદીઓમાંની કોઈ પણ પ્રવેશને સંકુચિત અથવા પ્રતિબંધિત અર્થમાં વાંચવાની નથી, તેથી પ્રવેશ જપમાંનો " બેંકિંગ " શબ્દનો અર્થ બેંકિંગના તમામ પાસાઓ, જેમાં બેંકિંગ સંબંધિત અનુસંગિક અથવા ગૌણ બાબતોનો પણ સમાવેશ થાય છે, તે અંગેનું વિધાન થશે. બેંકો અને નાણાકીય સંસ્થાઓ સંબંધિત હોય તેવા વ્યવહારો અંગે બેંકિંગ ટ્રિબ્યુનલ જેવી નિર્ણયકારી સંસ્થાની સ્થાપના સ્પષ્ટપણે ચાદી ૧ ની પ્રવેશ જપ હેઠળ આવશે, જે સંસદને તે સંબંધે કાયદો ઘડવાની વિશિષ્ટ સત્તા આપે છે.

આથી, એવું જોવામાં આવે છે કે ચાદી ૧ ની પ્રવેશિકા જપ નો વ્યાપક અર્થઘટન કરવામાં આવ્યો છે, જેમાં માત્ર બેંકિંગ જ નહીં, પરંતુ બેંકિંગને અનુસંગિક અથવા સહાયક એવા તમામ પાસાઓનો પણ સમાવેશ થાય છે, જો

સુધી “બેંકિંગ” નું ક્ષેત્ર બેંકિંગને અનુસંગિક ન હોય તેવી વેપારી પ્રવૃત્તિઓમાં અતિક્રમણ કરતું ન હોય, જે યાદી ૨ ની પ્રવેશિકા ૨૬ હેઠળ આવશે.

૯. આ તબક્કે, રાજ્ય યાદીની અન્ય પ્રવેશિકાઓની સરખામણીમાં “બેંકિંગ” શબ્દપ્રયોગ સાથે સંબંધિત આ અદાલતના કેટલાક અન્ય ચુકાદાઓ તરફ દોરવું મહત્વપૂર્ણ રહેશે. આ રીતે, પ્રફુલ્લ કુમાર મુખર્જી વિ. બેંક ઓફ કોમર્સ લિ., ખુલના, એ.આઈ.આર. ૧૯૪૭ પી.સી. ૬૦ ના પૃષ્ઠ ૬૫ પર, પ્રિવી કાઉન્સિલે વિષયસત્વ અને સારતત્વના સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કર્યું હતું અને અંતે એવું નિષ્કર્ષ આપ્યું હતું કે સંબંધિત પ્રવેશિકાઓનું યોગ્ય વાચન કરતાં, રાજ્ય યાદીને સંબંધિત એવા બંગાળ મની લેન્ડર્સ અધિનિયમ, ૧૯૪૦ અને પ્રોમિસરી નોટ્સ તથા બેંકિંગ સંબંધિત ફેડરલ પ્રવેશિકાઓ વચ્ચે કોઈ અથડામણ રહેતી નથી. તેથી, અદાલતે આ મુજબ ધારણ કર્યું:

“૩૫. વધુમાં, બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટે જ્યારે ઇન્ડિયન કોન્સ્ટિટ્યુશન એક્ટ ઘડ્યો ત્યારે તેને બ્રિટિશ નોર્થ અમેરિકા એક્ટ અને ઓસ્ટ્રેલિયન કોમનવેલ્થ એક્ટની કાર્યપદ્ધતિનો દીર્ઘ અનુભવ હતો અને તેને આ વાતનો અવશ્ય જ જ્ઞાન હતો કે, વ્યવહારમાં, વિવિધ વિધાનમંડળોને સોંપવામાં આવેલી સત્તાઓ ક્યારેય પરસ્પર આવરી ન જાય તેવી ખાતરી કરવી સંભવ નથી. સર મોરિસ ગ્વાયર સી.જે. એ સુબ્રમણ્યન ચેટ્ટિયાર વિ. મુત્તુસ્વામી ગાઉન્ડન, ૧૯૪૦ એફ.સી.આર. ૧૮૮, પૃષ્ઠ ૨૦૧ પર જણાવ્યું હતું:

સમયાંતરે અનિવાર્ય રીતે એવું બનતું રહે છે કે કોઈ કાયદા રચના, ભલે તે

એક યાદીમાં આવેલા વિષય સાથે વ્યવહાર કરતી હોવાનું પ્રતિપાદિત કરતી હોય, તથાપિ બીજી યાદીના વિષયને પણ સ્પર્શે છે, અને અધિનિયમની વિવિધ જોગવાઈઓ પરસ્પર એટલી નજીકથી ગૂંથાયેલી હોઈ શકે છે કે કડક શબ્દશઃ અર્થઘટનના અંધ પાલનથી મોટા પ્રમાણમાં અધિનિયમોને અવિધિમાન્ય જાહેર કરવાની સ્થિતિ ઊભી થાય, કારણ કે તે બનાવનાર વિધાનમંડળે પ્રતિબંધિત ક્ષેત્રમાં કાયદા રચના કરી હોવાનું દેખાઈ શકે. તેથી ન્યાયિક સમિતિ દ્વારા એવો નિયમ વિકસાવવામાં આવ્યો છે કે જેના અનુસાર આક્ષેપિત અધિનિયમની તેના સાર અને તત્ત્વ અથવા તેના યથાર્થ સ્વરૂપ અને લક્ષણ જાણવા માટે તપાસ કરવામાં આવે છે, જેથી નક્કી કરી શકાય કે તે આ યાદીના વિષયો અંગેની કાયદા રચના છે કે તે યાદીના વિષયો અંગેની.

૩૬. તેમના લોર્ડશીપ્સ સહમત છે કે આ અવતરણ તે આધારભૂત કારણોનું યોગ્ય વર્ણન કરે છે જેના પર આ નિયમ સ્થાપિત છે, અને તે પ્રાંતીય તેમજ ડોમિનિયન કાયદાસર્જન બંને માટે લાગુ પડે છે. નિઃસંદેહ, ભૂતકાળની મુશ્કેલીઓના અનુભવને કારણે ભારતીય અધિનિયમની જોગવાઈઓ અમુક મુદ્દાઓમાં વધુ ચોક્કસ બનાવવામાં આવી છે, અને સમવર્તી સૂચિના અસ્તિત્વને કારણે તે બાબતો વચ્ચે ભેદ કરવો વધુ સરળ બન્યો છે કે જે કોઈ વિશિષ્ટ જોગવાઈ કઈ સૂચિને આભારી ગણવી તે નક્કી કરવા માટે આવશ્યક છે, અને તે બાબતો વચ્ચે પણ કે જે માત્ર અનુસંગિક છે. પરંતુ વિષયવસ્તુના આવરદાનને બેના બદલે ત્રણ સૂચિઓ મૂકવાથી, અથવા અધિકારક્ષેત્રોની

ક્રમસૂચક વ્યવસ્થા ગોઠવવાથી પણ, ટાળી શકાય તેમ નથી.

૩૭. વિષયો હજુ પણ પરસ્પર આવરી લેતા હોવા જોઈએ અને જ્યાં તેઓ આવરી લે છે ત્યાં આ પ્રશ્ન પૂછવો જરૂરી બને છે કે જેના વિષે આક્ષેપ કરવામાં આવે છે તે વિધાનની રચનાનો સાર અને તત્વમાં પ્રભાવ શું છે અને તેનો સાચો સ્વભાવ તથા લક્ષણ કઈ ચાદીમાં જોવા મળે છે. જો આ પ્રશ્નો પૂછવામાં ન આવી શકે, તો ઘણું હિતકારી વિધાન જન્મ સમયે જ અવરોધિત થઈ જાય અને પ્રાંતીય વિધાનને સોંપવામાં આવેલા અનેક વિષયોનો અસરકારક રીતે કદી પણ વ્યવહાર કરી શકાય નહીં.

૩૮. તૃતીય રીતે, પ્રાંતો દ્વારા ફેડરલ ચાદીમાં સૂચિબદ્ધ વિષયોમાં કરવામાં આવેલા અતિક્રમણની વ્યાપ્તિ પર વિચાર કરવો જરૂરી છે. નિઃસંદેહ આ એક મહત્વનો મુદ્દો છે, પરંતુ લોર્ડશીપ્સના મત મુજબ તે માટે નહીં કે કોઈ અધિનિયમની માન્યતા અતિક્રમણની ડિગ્રી વચ્ચે ભેદ કરીને નક્કી કરી શકાય, પરંતુ વિવાદિત અધિનિયમનું મર્મ અને સારતત્ત્વ શું છે તે નક્કી કરવાની દૃષ્ટિએ. તેની જોગવાઈઓ ફેડરલ ક્ષેત્રમાં એટલી હદ સુધી આગળ વધી શકે છે કે તે દર્શાવે કે તેનો ખરો સ્વભાવ પ્રાંતીય બાબતો સાથે સંબંધિત નથી, પરંતુ પ્રશ્ન એ નથી કે તેણે વધુ કે ઓછું અતિક્રમણ કર્યું છે; પ્રશ્ન એ છે કે અતિક્રમણ, તે જેવું પણ હોય, શું એવું છે કે જેથી આ વિવાદિત અધિનિયમનું મર્મ અને સારતત્ત્વ નાણાં ધીરવાનું નહીં પરંતુ વચનપત્રો અથવા બેંકિંગ છે એવું પ્રતિપાદિત થાય? એકવાર આ પ્રશ્નનો નિર્ધારણ થઈ જાય, ત્યારબાદ અધિનિયમ સીમારેખાની એક

કે બીજી બાજુ આવે છે અને તેની સાચી વિષયવસ્તુ અનુસાર તે માન્ય છે કે અમાન્ય છે તે જાણી શકાય છે.

૩૯. આ અભિપ્રાય ત્રણ યાદીઓને અપાતી અગ્રતાને તેની યોગ્ય દૃષ્ટિમાં મૂકે છે. નિઃસંદેહ, જ્યાં તેમાંમાં પરસ્પર વિરોધ આવે ત્યાં યાદી ૧ ને યાદી ૩ અને ૨ ઉપર અગ્રતા છે અને યાદી ૩ ને યાદી ૨ ઉપર અગ્રતા છે, પરંતુ પ્રશ્ન યથાવત રહે છે કે અગ્રતા કયા સંદર્ભમાં? શું સંઘીય વિધાનમંડળની અગ્રતા પ્રાંતીય વિધાનમંડળને એવા કોઈપણ વિષય પર વ્યવહાર કરવાથી રોકે છે, જે સંયોગવશાત્ તેની યાદીમાં સમાવિષ્ટ કોઈ મથાળાને અસર કરતો હોય, અથવા દરેક પ્રસંગે એ વિચારવાનું રહે કે અધિનિયમનો સારતત્ત્વ શું છે અને તેનો આનુષંગિક પ્રભાવ જેવો હોય તેવો હોવા છતાં, તેના સાચા સ્વભાવ મુજબ તેને યોગ્ય યાદી સાથે સંબંધ કરવો? લોર્ડશીપ્સના અભિપ્રાયે, પાછળોકથિત દૃષ્ટિકોણ જ સાચો છે.

૪૦. જો આ યોગ્ય હોય, તો પ્રોમિસરી નોટ્સ અંગે ફેડરલ વિધાનમંડળને આપવામાં આવેલ અધિકારક્ષેત્ર માત્ર નેગોશિયેબિલિટી સુધી મર્યાદિત છે કે નથી, તે નક્કી કરવું અનાવશ્યક બને છે. બંગાળ મની લેન્ડર્સ અધિનિયમ માન્ય છે, કારણ કે તે પોતાના મૂળ તત્ત્વ અને સારમાં ધિરાણ આપવાના વ્યવહાર સાથે સંબંધિત છે, એટલા માટે નહીં કે ફેડરલ વિધાનમંડળને પ્રોમિસરી નોટ્સ અંગેનો કાયદો બનાવવાનો અધિકાર તેમના નેગોશિયેબિલિટી પર અસર કરતી કાયદેસરની જોગવાઈઓ સુધી મર્યાદિત છે—જે મુદ્દા વિષે લોર્ડશીપ્સ કોઈ

અભિપ્રાય વ્યક્ત કરતા નથી.

૪૧. એ જોવામાં આવશે કે, સંકળાયેલા સિદ્ધાંતોના વિચારમાં, લોર્ડશીપ્સે મુખ્યત્વે અધિનિયમની કથિત અમાન્યતા અંગે વિચાર કર્યો છે, જેનો આધાર ફેડરલ પ્રવેશ “પ્રોમિસરી નોટ્સ”, ચાદી ૧માં આઈટમ (૨૮) ઉપરના તેના અતિક્રમણ પર છે. તેમણે આ માર્ગ અપનાવ્યો છે, કારણ કે ભારતમાં અદાલતોમાં આ મામલાની એવી જ રીતે દલીલ કરવામાં આવી હતી.

૪૨. પરંતુ એ જ વિચારણાઓ બેંકિંગના મામલામાં પણ લાગુ પડે છે. ભલે એવો આગ્રહ કરવામાં આવે કે બેંકિંગ અથવા પ્રોમિસરી નોટ્સ માટે નિયમો બનાવવાથી આ અધિનિયમ ફેડરલ ચાદીમાં હસ્તક્ષેપ કરે છે, તો પણ તેનો જવાબ એ જ છે કે આ પૈકીનું એકપણ વિષય તેના સારતત્વરૂપ નથી અને આ દૃષ્ટિકોણને તેની તેવી જોગવાઈઓથી આધાર મળે છે, જેમાં અનુસૂચિત અને અધિસૂચિત બેંકોને તેની આવશ્યકતાઓના પાલનમાંથી મુક્તિ આપવામાં આવી છે.”

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે)

વિરેન્દ્ર પાલ સિંહ વિ. ડિસ્ટ્ર. આસ્ટ્ર. રજિસ્ટ્રાર, કોઓપ. સોસાયટીઝ, (૧૯૮૦) ૪ એસ.સી.સી. ૧૦૯ ખાતે ૧૧૩-૧૧૪ માં, ઉપરોક્ત ચુકાદાનું અનુસરણ કરવામાં આવ્યું હતું અને ચુ.પી. સહકારી સોસાયટીઓ અધિનિયમ, ૧૯૬૫, જેટલા હદ સુધી તે સહકારી બેંકો સાથે સંબંધિત હતો, તે રાજ્ય સૂચીની પરિધિમાં હોવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું. આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું:

“૯. કેટલીક અરજીઓમાં અરજદારોના વિદ્વાન વકીલ દ્વારા જોરશોરથી એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે ચુ.પી. સહકારી મંડળીઓ અધિનિયમ, ૧૯૬૫, જેટલી હદ સુધી તેને સહકારી બેંકો પર લાગુ કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો હતો, તેટલી હદ સુધી તે રાજ્ય વિધાનસભાની સક્ષમતાની બહાર હતું. દલીલ એવી હતી કે જ્યારે “સહકારી મંડળીઓ” વિષય યાદી ૨ ની પ્રવેશ ૩૨ માં સમાવેશ પામે છે, ત્યારે “બેન્કિંગ” પોતે જ ૭મી અનુસૂચિની યાદી ૧ માં એક અલગ પ્રવેશ તરીકે આવેલ છે (પ્રવેશ ૪૫) અને તેથી “સહકારી મંડળીઓ” દ્વારા થતા બેન્કિંગ અંગે કાયદેસર વ્યવસ્થા ઘડવા રાજ્ય વિધાનસભા અસક્ષમ હતી. આ રજૂઆતમાં કણમાત્ર પણ તત્ત્વ નથી. યાદી ૧ ની પ્રવેશ ૪૩ આ મુજબ છે: “વેપારી નિગમોનું, જેમાં બેન્કિંગ, વીમા અને નાણાકીય નિગમોનો સમાવેશ થાય છે પરંતુ સહકારી મંડળીઓનો સમાવેશ થતો નથી, તેમનું નિગમીકરણ, વિનિયમન અને વિલયન”. પ્રવેશ ૪૪ આ મુજબ છે: “વેપારી હોય કે ન હોય એવા નિગમોનું, જેમના હેતુઓ એક જ રાજ્ય સુધી મર્યાદિત ન હોય, તેમનું નિગમીકરણ, વિનિયમન અને વિલયન, પરંતુ વિશ્વવિદ્યાલયોને બાદ કરતાં”. પ્રવેશ ૪૫ “બેન્કિંગ” છે. યાદી ૨ ની પ્રવેશ ૩૨ આ મુજબ છે, “યાદી ૧ માં દર્શાવેલ નિગમોને બાદ કરતાં અન્ય નિગમો અને વિશ્વવિદ્યાલયોના નિગમીકરણ, વિનિયમન અને વિલયન; અનિગમિત વેપારી, સાહિત્યિક, વૈજ્ઞાનિક, ધાર્મિક અને અન્ય મંડળીઓ તથા સંસ્થાઓ; સહકારી મંડળીઓ”.

૧૦. એક યાદીની કોઈ એક એન્ટ્રી હેઠળ વિધાન આવે છે કે બીજી યાદીની

બીજી એન્ટ્રી હેઠળ આવે છે તે કેવી રીતે નિર્ધારિત કરવું, તે પ્રશ્ન સંબંધે ઉપલબ્ધ સત્તાવાર નિર્ણયોનું પ્રચુર પ્રમાણ ઉલ્લેખવું જરૂરી છે એવું અમે માનતા નથી. ઘણાં પહેલાં પ્રફુલ્લ કુમાર મુખર્જી વિ. બેંક ઓફ કોમર્સ લિ. [૭૪ આઈએ ૨૩] મામલે પ્રિવી કાઉન્સિલ સમક્ષ એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવ્યો હતો કે બંગાળ મની-લેન્ડર્સ અધિનિયમ, ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા એક્ટ, ૧૯૩૫ની સાતમી અનુસૂચીની યાદી ૨ માંની એન્ટ્રી ૨૭, જે “ધિરાણ આપવાનો વ્યવહાર” હતી અને જેના વિષયમાં પ્રાંતીય વિધાનમંડળને કાયદેસર વિધાન કરવાની સત્તા હતી, તેની અંદર આવે છે કે નહીં; અથવા તે યાદી ૧ માંની એન્ટ્રી ૨૮ અને ૩૮, જે “પ્રોમિસરી નોટ્સ” અને “બેન્કિંગ” હતી અને જે કેન્દ્રીય વિધાનમંડળની સત્તાધિકારની અંદર આવતી હતી, તેની અંદર આવે છે કે નહીં. દલીલ એવી કરવામાં આવી હતી કે બંગાળ મની-લેન્ડર્સ અધિનિયમ, જ્યાં સુધી તે પ્રોમિસરી નોટ્સ અને બેન્કિંગના વ્યવસાય સાથે સંબંધિત હતો, ત્યાં સુધી પ્રાંતીય વિધાનમંડળની સત્તાની બહાર હતો. પ્રિવી કાઉન્સિલે આખા અધિનિયમની વૈધતા યથાવત રાખી, કારણ કે તે પોતાના મૂળ તત્ત્વ અને સારભૂત સ્વરૂપમાં ધિરાણ આપવાના વ્યવહાર સાથે સંબંધિત હતો. તેમણે નિરીક્ષણ કર્યું:

વિષયોમાં હજુ પણ પરસ્પર આરછાદન હોવું આવશ્યક છે, અને જ્યાં એવું થાય ત્યાં આ પ્રશ્ન પૂછવો જ જોઈએ કે જેના વિષે ફરિયાદ કરવામાં આવી છે તે વિધાનના અધિનિયમનનો સાર અને તત્ત્વમાં શું પ્રભાવ છે, અને તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ અને લક્ષણ કઈ સૂચિમાં મળે છે. જો આ પ્રશ્નો પૂછવામાં ન આવી શકતા

હોત, તો ઘણું લોકહિતકારી વિધાન જન્મતેજ અવરોધાઈ જાત, અને પ્રાંતીય વિધાનને સોંપવામાં આવેલા અનેક વિષયો સાથે અસરકારક રીતે ક્યારેય વ્યવહાર કરી શકાય તેમ ન હોત.

પ્રિવી કાઉન્સિલના અવલોકનોના પ્રકાશમાં ઉત્તર પ્રદેશ સહકારી મંડળીઓ અધિનિયમની જોગવાઈઓનું પરીક્ષણ કરતાં અમને જરાય પણ શંકા રહેતી નથી કે તત્ત્વ અને સારરૂપે આ અધિનિયમ “સહકારી મંડળીઓ” વિષે છે. તે આડકતરી રીતે બેંકિંગ ક્ષેત્રને સ્પર્શે છે એટલા માત્રથી તે રાજ્ય વિધાનમંડળની વિધાનક્ષમતા બહાર જતું નથી. એ સ્પષ્ટ છે કે સહકારી મંડળીઓનું યોગ્ય નાણાંપૂર્તિ અને અસરકારક કાર્યનિર્વહ માટે એવી સહકારી મંડળીઓ પણ હોવી આવશ્યક છે જે અન્ય સહકારી મંડળીઓની કામગીરીને સુગમ બનાવવા માટે બેંકિંગ વ્યવસાય કરે. માત્ર તેઓ બેંકિંગ વ્યવસાય કરે છે એ કારણસર આવી સહકારી મંડળીઓ સહકારી મંડળીઓ રહેતી બંધ થતી નથી, જ્યારે અન્યથા તેઓ સહકારી મંડળીઓ અધિનિયમ હેઠળ નોંધાયેલ હોય અને સહકારી મંડળીઓ અધિનિયમની જોગવાઈઓ દ્વારા લાદવામાં આવેલી ફરજો, જવાબદારીઓ અને નિયંત્રણને આધીન હોય. અમને લાગતું નથી કે આ પ્રશ્ન વધુ કોઈ વિચારણા લાયક છે અને તેથી અમે ઠરાવીએ છીએ કે ઉત્તર પ્રદેશ સહકારી મંડળીઓ અધિનિયમ રાજ્ય વિધાનમંડળની વિધાનક્ષમતાની અંદર હતો. આ જ દષ્ટિકોણ નાગપુર ડિસ્ટ્રિક્ટ સેન્ટ્રલ કો-ઓપરેટિવ બેંક લિ. વિ. ડિવિઝનલ જોઈન્ટ રજિસ્ટ્રાર, કો-ઓપરેટિવ સોસાયટીઝ [એ.આઈ.આર. ૧૯૭૧ બોમ્બે

૩૬૫ : ૧૯૭૧ મહારાષ્ટ્ર એલ.જે. ૯૩૨] તથા સંત સાધુ સિંહ વિ. પંજાબ રાજ્ય [એ.આઈ.આર. ૧૯૭૦ પી એન્ડ એચ ૫૨૮] માં પણ સ્વીકારવામાં આવ્યો હતો.”

(ભાર મૂકવામાં આવેલ)

તે જ રીતે, હરિશ તારા રિફ્રેક્ટરીઝ (પી) લિ. વિ. સર્ટિફિકેટ ઓફિસર, સદર રાંચી, (૧૯૯૪) ૫ એસીસી ૩૨૪ માં, આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે બિહાર એન્ડ ઓરિસા પબ્લિક ડિમાન્ડ્સ રિકવરી એક્ટ, ૧૯૧૪, સમવર્તી સૂચીની પ્રવેશ ૧૧એ અને ૧૩ સાથે સંબંધિત હતો અને પ્રવેશ ૪૫, સૂચિ ૧ સાથે નહીં.

૧૦. હવે અમે શ્રી પારીખ દ્વારા જોરશોરથી ઉદ્દેખિત અને આધારરૂપ માનવામાં આવેલા કેટલાક ચુકાદાઓ તરફ આવીએ છીએ. ફતેહચંદ (ઉપરોક્ત) માં, મહારાષ્ટ્ર ઋણ રાહત અધિનિયમ, ૧૯૭૬ ને અમાન્ય ઠરાવવા માટે અનેક દલીલો ઉઠાવવામાં આવી હતી. જ્યાં સુધી વિધાનમંડળીય સક્ષમતા અંગેનો પ્રશ્ન હતો, ત્યાં સુધી આ અદાલતે એવું ઠરાવ્યું હતું:

“૫૪. તો પછી રાજ્ય વિધાનમંડળની અસમર્થતા શું છે? શ્રી બી. સેનએ દલીલ કરી કે ખાનગી દેવાં, જે સાહૂકારોની મૂડી સંપત્તિ બનાવતાં હતાં — અને જે દેવું અધિનિયમ દ્વારા કરવામાં આવેલ મુખ્ય બાબતોમાંની એક હતી — તેનું લોપ કરવું વિધાનસૂચિઓમાંની કોઈપણ સૂચિમાં આવતું નથી અને ભલે સંસદને સૂચિ ૧ ની પ્રવેશિકા ૯૭ હેઠળ અવશિષ્ટ સત્તા હોય, રાજ્યને તેવી કોઈ સત્તા નહોતી. સૂચિ ૨ ની પ્રવેશિકા ૩૦ “ધિરાણ આપવું અને સાહૂકારો; કૃષિ

ઝાણબાધિતતાથી રાહત” એવી છે. જો સામાન્ય બુદ્ધિ અને સામાન્ય અંગ્રેજી ભાષાનો અર્થઘટનાત્મક ઉપયોગ સંવિધાનના અર્થઘટનના અંગો હોય, તો દેવાંમાં કાપ મૂકીને, દેવું મુક્ત કરીને, વ્યાજ અને મૂળ રકમ ઘટાડીને, તેમજ દેવાંની વસૂલીને સ્થગિત રાખીને ઝાણોથી રાહત આપવી, અન્ય બાબતો સાથે, સ્પષ્ટપણે આ વિષયક્ષેત્રમાં આવશે. અને તે પણ એવા દેશમાં, જ્યાં પેઢીદર પેઢી વિશાળ પાયે ઝાણબાધિતતા રહેલી હોય! આ વાત સામાન્ય સ્વીકૃત છે કે વિધાનમંથકોને વ્યાપક અને ઉદાર અર્થ આપવો જોઈએ અને તેમના શીર્ષકોના અર્થક્ષેત્રે સર્વાધિક વિસ્તૃત વ્યાપ આવરી લેવો જોઈએ. પ્રસંગોપાત અને અનુસંગી બાબતો પણ તેમના પરિધિમાં આવે છે. આ રીતે ધિરાણ આપવાની અને દેવું-નિવારણની સમગ્ર શ્રેણી રાજ્યની વિધાનસભાની સક્ષમતા હેઠળ આવે છે. રાજમહેન્દ્રી ઇલેક્ટ્રીસિટી કેસ [રાજમહેન્દ્રી ઇલેક્ટ્રિક સપ્લાય કોર્પોરેશન વિ. આંધ્ર રાજ્ય , એ.આઈ.આર. ૧૯૫૪ એસ.સી. ૨૫૧ : ૧૯૫૪ એસ.સી.આર. ૭૭૯] નો ઉલ્લેખ કોઈ સંબંધિતતા ધરાવતો નથી. તેમજ સૂચિ ૨ ની પ્રવેશિકા ૩૦ માં “રાહત” શબ્દનો અભાવ પણ કોઈ મહત્વનો નથી, કારણ કે સાહુકારોથી રાહત આ વિષયમાં સ્પષ્ટપણે નિહિત છે. કેટલીક વખત, દલીલો એવી હોય છે કે તેમને માત્ર રજૂ કરવાની સાથે જ નકારી શકાય.” (પાનું ૬૯૩ પર)

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે)

તે જ રીતે, પાથુમ્મા (ઉપરોક્ત) મામલામાં, આ અદાલત કેરળ દેવું ફ્રિકર્ટાઓ રાહત અધિનિયમ, ૧૯૭૦ ની કલમ ૨૦ ની બંધારણીય માન્યતા

સામેના પડકાર અંગે વિચારણા કરી રહી હતી, જેમાં દેવાદારોને હુકમનામાઓના અમલમાં ખરીદદારોને વેચવામાં આવેલી મિલકતો પુનઃપ્રાપ્ત કરવાનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો હતો. આ અદાલતે, ફતેહચંદ (ઉપરોક્ત) નો કેટલીક વિગતવાર ઉલ્લેખ કર્યા પછી, નીચે મુજબ ઠરાવ્યું:

૩૬. અધિનિયમનો જાહેરિત હેતુ એવો જણાય છે કે કૃષિકાર દેવાદારોને તેમની મિલકત પાછી મેળવવા અને પોતાનું જીવનનિર્વાહ ચલાવવા માટે નોંધપાત્ર રાહત આપવામાં આવે. આ નિઃસંદેહ પ્રશંસનીય હેતુ છે અને અધિનિયમ સામાજિક કાયદેસરની રચનાનો એક ભાગ છે. જેણે મિલકત ખરીદી હતી તેવા ડિકી-ધારકને તેણે જે રકમમાં મિલકત ખરીદી હતી તે રકમ ચૂકવીને સંપૂર્ણ વળતર આપવામાં આવે છે, તેથી એવું કહી શકાય નહીં કે મિલકત ધારણ કરવાનો તેનો હક સંપૂર્ણપણે નષ્ટ કરવામાં આવ્યો છે. ખરીદનાર મિલકત વિપત્તિજન્ય વેચાણમાં મેળવે છે અને તે તે દયનીય પરિસ્થિતિઓથી સંપૂર્ણ રીતે અવગત હોય છે કે જેમાં દેવાદાર દેવું ચુકવી શક્યો ન હતો. જે બંધારણ સમાજના સામાજિક માળખા સાથે પ્રતિબદ્ધ છે તેમાં ખરીદનારને એ બાબતનું જ્ઞાન હોવાનું માનવું જ પડે કે કોઈ વિશિષ્ટ સમુદાયના હિત માટે અથવા સામાન્ય જનતાના હિત માટે સંસદ દ્વારા કોઈપણ સમયે સામાજિક કાયદેસર વ્યવસ્થા લાવવામાં આવી શકે છે. તેમ છતાં, અધિનિયમ ખરીદનારની મિલકત તેને યોગ્ય વળતર ચૂકવ્યા વિના કબજે લેતો નથી. એ સાચું છે કે કલમ ૨૦(૨)(બી) હમાઓ દ્વારા ખરીદીની રકમ ચુકવવાની જોગવાઈ કરે છે, પરંતુ દેવાદારની ગરીબીના

પરિપ્રેક્ષ્યમાં તે માટે એકમુષ્ટ રકમ ચુકવવી શક્ય નથી અને આ કાયદેસર વ્યવસ્થા વિશિષ્ટ સમુદાય માટે છે, તેથી હમાઓમાં ચુકવણીની જોગવાઈ ડિકી-ધારક ખરીદનાર સામે ગંભીર અન્યાય કરે છે એવું કહી શકાય નહીં. પરિચિત ન હોય તેવા હરાજ ખરીદનાર સાથે ભિન્ન વર્તન કરવામાં આવ્યું છે, કારણ કે તેનો ડિકી સાથે કોઈ સંબંધ ન હતો અને તેને હમાઓ પર આગ્રહ રાખ્યા વિના સંપૂર્ણ રકમ એકમુષ્ટ ચૂકવવામાં આવે ત્યારે કૃષિકાર દેવાદારને મિલકત પરત આપવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો છે. આ રીતે, સંક્ષેપમાં સ્થિતિ એવી છે કે અધિનિયમનો હેતુ ગરીબ અને સંકટગ્રસ્ત કૃષિકાર દેવાદારોને લોભી દેવાદારોના પંજામાંથી બચાવવાનો છે, જેમણે દેવાદારોની મિલકતો કબજે કરી લીધી છે અને દેવાદારોને તેમના મુખ્ય જીવનોપાર્જનના સ્ત્રોતથી વંચિત કર્યા છે.

(પાનું ૨૨ પર)

વિધાનક્ષમતા સાથે વ્યવહાર કરતી વખતે, આ અદાલતે કલમ ૨૦ ને નીચે મુજબ યથાવત્ રાખી હતી:—

“૫૬. સંવિધાનનો અનુચ્છેદ ૨૪૬ એ સંસદ તથા રાજ્યોની વિધાનસભાઓ દ્વારા બનાવવામાં આવનાર કાયદાઓના વિષયવસ્તુ સાથે સંબંધિત છે. આ અનુચ્છેદની કલમ (૩) માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે, આ અનુચ્છેદની કલમો (૧) અને (૨) ને આધીન રહીને, જેના સાથે અમને અહીં કોઈ સંબંધ નથી, રાજ્યની વિધાનસભાને “ચાદી ૨ માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ વિષય અંગે કાયદા બનાવવાની વિશિષ્ટ સત્તા છે.....”. ચાદીનું પ્રવેશ ૩૦ ખાસ કરીને

નીચેના વિષયો રાજ્ય વિધાનસભાની સક્ષમતા હેઠળ હોવાનું દર્શાવે છે,—

૩૦ —ધિરાણ વ્યવહાર અને ધિરાણદારો; કૃષિ કર્જબોજમાંથી રાહત.

આથી, એ સંપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ છે અને વિવાદની પરિધિથી પર છે કે “કેરળ રાજ્યમાં ઋણગ્રસ્ત કૃષિકારોને રાહત” આપવા માટે જોગવાઈ કરતો અધિનિયમ રાજ્ય વિધાનમંડળની વિધાનકારી સત્તાની હદમાં આવે છે. અધિનિયમની કલમ ૨ ની ઉપકલમ (૧) “કૃષિકાર” ની વ્યાખ્યા આપે છે, ઉપકલમ (૪) “ઋણ” ની વ્યાખ્યા આપે છે, ઉપકલમ (૫) “ઋણી” ની વ્યાખ્યા આપે છે અને કલમ ૨૦ની બે સ્પષ્ટીકરણો “અદાલત” અને “ચુકાદા-ઋણી” શબ્દપ્રયોગોની વ્યાખ્યા આપે છે તથા “કૃષિકાર” શબ્દપ્રયોગને વિસ્તૃત અર્થ આપે છે જેથી તેમાં તે વ્યક્તિનો પણ સમાવેશ થાય જેની અચલ મિલકત વેચાઈ ન હોત તો તે કૃષિકાર ગણાત. અન્ય કલમો કૃષિકારની જવાબદારીઓનું સમાધાન અને તેના ઋણની (વ્યાજ સહિત) ચૂકવણી અંગે જોગવાઈ કરે છે, જેમાં હુકમનામાના અમલમાં થયેલ વેચાણને રદ કરવું અને દાવાઓ પર પ્રતિબંધનો પણ સમાવેશ થાય છે. તેથી અધિનિયમનો વિષયસ્પષ્ટ નિઃસંદેહ પ્રવેશ ૩૦ની વ્યાપ્તિમાં આવે છે અને અપીલકર્તાઓના વકીલશ્રીઓ કોઈ એવો દલીલ રજૂ કરી શક્યા નથી જે ભિન્ન દૃષ્ટિકોણને યોગ્ય ઠેરવી શકે. આ સંદર્ભમાં આ અદાલતના ફત્તેહચંદ હિમ્મતલાલ વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય [(૧૯૭૭) ૨ એસસીસી ૬૭૦ : (૧૯૭૭) ૨ એસસીઆર ૮૨૮] ના નિર્ણયનો ઉલ્લેખ કરી શકાય. તેમ છતાં, એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે આ પ્રવેશ એવી કાયદેસરની જોગવાઈ બનાવવાની

પરવાનગી આપતો નથી જે કૃષિકારના એવા ઋણને સંબંધિત હોય કે જે હુકમનામાના અમલમાં તેની મિલકતના વેચાણથી પહેલેથી જ ચૂકવાઈ ગયેલ હોય અને હવે અસ્તિત્વમાં રહેલું ઋણ ન હોય.

૫૭. એ સત્ય છે કે અધિનિયમની કલમ ૨૦માં એવી કોઈપણ સ્થાવર મિલકતના વેચાણને રદ કરવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે, જેમાં ખેડૂતે હિત ધરાવ્યું હોય, જો તે મિલકત, અન્ય બાબતો સાથે સાથે, દેવાંની વસૂલાત માટેના કોઈ હુકમનામાના અમલમાં વેચાઈ હોય: (એ) ૧ નવેમ્બર, ૧૯૫૬ના રોજ અથવા તે પછી, અથવા (બી) ૧ નવેમ્બર, ૧૯૫૬ પહેલાં, પરંતુ જેના કબજાનું વાસ્તવિક હસ્તાંતરણ ૨૦ નવેમ્બર, ૧૯૫૭ પહેલાં ચુકાદા-દેણદાર પાસેથી ખરીદનારને થયું ન હોય, અને હુકમનામાધારક જ ખરીદનાર હોય, તો ખરીદી રકમના અડધા ભાગ સાથે અમલખર્ચ વગેરે જમા કરાવવા પર. તેથી, આ કલમ એવી જવાબદારીને સ્પર્શે છે, જે સમાપ્ત થઈ ગઈ હતી અને જે અધિનિયમ અમલમાં આવ્યો તે તારીખે અસ્તિત્વમાં નહોતી. પરંતુ ચાલી રની નોંધ ૩૦માં એવું દર્શાવતું કંઈ નથી કે માત્ર એટલા માટે તે લાગુ નહીં પડે અને રાજ્ય વિધાનમંડળને કાયદો બનાવવાનો અધિકાર નહીં આપે કે ખેડૂતનું દેવું બળજબરીના વેચાણ દ્વારા ચૂકવાઈ ગયું હતું. આ નોંધનો વિષય “કૃષિ ઋણબાધિતતામાંથી રાહત” છે અને એ દલીલ માટે કોઈ ચુકિતસંગત આધાર નથી કે તે માત્ર અસ્તિત્વમાન ઋણબાધિતતા સુધી મર્યાદિત છે અને તેમના વિરુદ્ધના હુકમનામાના અમલમાં અદાલતી વેચાણ દ્વારા પોતાની સ્થાવર

મિલકત ગુમાવનાર અને નિર્વાહવિહોણા બનેલા ખેડૂતોને રાહત આપવાની આવશ્યકતાને તે આવરી નહીં લે. હકીકતમાં, તેમની સમસ્યા વધુ તીવ્ર અને ગંભીર હતી, કારણ કે તેઓએ પોતાના જીવનનિર્વાહના સાધનો ગુમાવી દીધા હતા અને તેઓ દારિદ્ર્યની સ્થિતિમાં ધકેલાઈ ગયા હતા. કોઈ ખેડૂત માત્ર એટલા માટે ખેડૂત રહેતો બંધ થઈ જતો નથી કે તેણે પોતાની સ્થાવર મિલકત ગુમાવી છે, અને એવું કહી શકાય નહીં કે રાજ્યને તેને આવશ્યક રાહત પૂરી પાડવામાં રસ નથી માત્ર એટલા માટે કે તેણે પોતાની સ્થાવર મિલકત ગુમાવી છે. તેના વિપરીત, તેની અસહાય સ્થિતિ તાત્કાલિક ઉકેલની માંગ કરે છે અને આ કેસોમાં વિચારાધીન પ્રકારના અધિનિયમ હેઠળ આવશ્યક રાહત પૂરી પાડી તેને પુનઃસ્થાપિત કરવાનો વિચાર રાજ્ય વિધાનમંડળ કરે તે સ્વાભાવિક જ છે. હકીકતમાં, નોંધ ૩૦ની શબ્દરચનામાં એવું કંઈ નથી જે દર્શાવે કે તેના દ્વારા કલ્પાયેલ રાહત અનિવાર્ય રીતે કોઈ અસ્તિત્વમાન ઋણબાધિતતા સાથે જ સંબંધિત હોવી જોઈએ અને કાયદેસરની રાહત આપવામાં થયેલા વિલંબને કારણે પોતાના જીવનનિર્વાહના સાધનો ગુમાવનારાઓને રાહત આપવાના પ્રશ્નને તે આવરી નહીં લે. આ અદાલતે નવીનચંદ્ર મફતલાલ વિ. સી.આઈ.ટી. [એ.આઈ.આર. ૧૯૫૫ એસ.સી. ૫૮ : (૧૯૫૫) ૧ એસ.સી.આર. ૮૨૯ : (૧૯૫૪) ૨૬ આઈ.ટી.આર. ૭૫૮] માં નિર્ધારિત કર્યું છે તે મુજબ, આ સુસ્થાપિત કાનૂની સ્થિતિ છે કે “વિધાન સત્તા આપતા સંવિધાનિક અધિનિયમમાં આવેલા શબ્દોની વ્યાખ્યા કરતાં, તે શબ્દોને સૌથી ઉદાર અર્થ

આપવો જોઈએ જેથી તેઓ પોતાની વ્યાપકતમ વ્યાપ્તિમાં અસરકારક બની શકે".
એવું કરવું આવશ્યક છે, નહિતર માત્ર તકનિકી કારણસર કોઈ વિધાનાત્મક
પગલું નિષ્ફળ થઈ શકે."

(પૃષ્ઠો ૩૧-૩૨ પર) (ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૧૧. આથી, હવે આપણે બેંકિંગ વિનિયમન અધિનિયમના વ્યાપ પર
આવીએ છીએ, અને એ પ્રશ્ન પર પણ કે શું ઉક્ત અધિનિયમ, જેમાં સુધારા દ્વારા
કલમ ૨૧એનો સમાવેશ થાય છે, બંધારણની સાતમી અનુસૂચીની યાદી ૧ ની
પ્રવેશિકા જપ હેઠળ આવતો કહેવાય શકે છે કે નહીં. હાલની રિટ અરજીનો નિર્ણય
કરવા માટે જે બેંકિંગ વિનિયમન અધિનિયમની સંબંધિત જોગવાઈઓ અમારી
માટે આવશ્યક છે, તે નીચે મુજબ છે:

" ૩. નિશ્ચિત કિસ્સાઓમાં સહકારી મંડળીઓ પર અધિનિયમ લાગુ
પડવો.- આ અધિનિયમમાંની કોઈ જોગવાઈ નીચે મુજબ પર લાગુ પડશે
નહીં.- (એ) પ્રાથમિક કૃષિ ઋણ સહકારી મંડળી;

(બી) સહકારી જમીન ગીરો બેંક; અને (સી) કોઈપણ અન્ય સહકારી
મંડળી, ભાગ ૫ માં નિર્દિષ્ટ કરેલી રીત અને હદ સિવાય.

XXX XXX XXX

૫. અર્થઘટન

આ અધિનિયમમાં, વિષય અથવા સંદર્ભમાં તેના વિરુદ્ધ કંઈ હોય નહિ
તો, -

(બી) “બેંકિંગ” નો અર્થ એ થાય છે કે જાહેર જનતામાંથી નાણાંની થાપણો, ધિરાણ આપવાના અથવા રોકાણના હેતુસર, માંગણી પર અથવા અન્યથા પરત ચૂકવવાપાત્ર હોય તેવી સ્વીકારવી, અને ચેક, ડ્રાફ્ટ, આદેશ અથવા અન્યથા દ્વારા ઉપાડ થવો;

(સી) “બેન્કિંગ કંપની” નો અર્થ એવો કોઈપણ કંપની છે, જે ભારતમાં બેન્કિંગનો વ્યવસાય કરે છે;

સ્પષ્ટીકરણ.—કોઈપણ કંપની, જે માલના ઉત્પાદનના વ્યવસાયમાં સંકળાયેલી હોય અથવા કોઈપણ વેપાર ચલાવતી હોય અને જે, આવા ઉત્પાદક અથવા વેપારી તરીકે પોતાના વ્યવસાયને નાણાંકીય સહાય પૂરી પાડવાના હેતુસર માત્ર જનતામાંથી નાણાંની જમા સ્વીકારતી હોય, તે આ ઉપકલમના અર્થમાં બેંકિંગનો વ્યવસાય કરતી હોવાનું માનવામાં આવશે નહીં;

(ડી) “કંપની” નો અર્થ કંપનીઝ એક્ટ, ૧૯૫૬ ની કલમ ૩ માં વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવેલી કોઈપણ કંપની એવો થાય છે; અને તેમાં તે અધિનિયમની કલમ ૫૯૧ ના અર્થક્ષેત્રમાં આવતી વિદેશી કંપનીનો પણ સમાવેશ થાય છે;

XXX XXX XXX

૬. વ્યાપારના તે સ્વરૂપો જેમાં બેન્કિંગ કંપનીઓ સંકળાઈ શકે

(૧) બેંકિંગના વ્યવસાય ઉપરાંત, કોઈ બેંકિંગ કંપની નીચે દર્શાવેલ પૈકી કોઈ એક અથવા વધુ પ્રકારના વ્યવસાયમાં, અર્થાત્, સંલગ્ન થઈ શકે છે:

(એ) ધિરાણ કરવું, ઉછીના રૂપે ધન એકત્ર કરવું, અથવા ધન ઉપાડવું; ગીરવે સાથે અથવા ગીરવે વિના ધન ધિરાણ આપવું અથવા આગોતરું આપવું; વિનિમય હૂંડીઓ, હૂંડીઓ, વચનપત્રો, કૂપનો, ડ્રાફ્ટો, માલવહન પત્રો, રેલવે રસીદો, પૌરંટો, ડિબેન્ચરો, પ્રમાણપત્રો, સ્કિપો અને અન્ય દસ્તાવેજો તથા જંગમ મિલ્કતના હક્કપત્રોમાં, તે હસ્તાંતરણયોગ્ય હોય કે વટાવી શકાય તેવી હોય કે ન હોય, તેવા તમામમાં દોરવું, બનાવવું, સ્વીકારવું, ડિસ્કાઉન્ટ કરવું, ખરીદી કરવી, વેચાણ કરવું, વસૂલાત કરવી અને વ્યવહાર કરવો; શ્રેયપત્રો, પ્રવાસી ચેક્સ અને પરિપત્ર નોટો મંજૂર કરવી તથા જારી કરવી; સોનું-ચાંદીની ઢાળી અને સિક્કાઓની ખરીદી, વેચાણ તથા વ્યવહાર કરવો; વિદેશી બેંક નોટો સહિત વિદેશી વિનિમયની ખરીદી અને વેચાણ કરવું; તમામ પ્રકારના સ્ટોક, ઇન્ડ, શેરો, ડિબેન્ચરો, ડિબેન્ચર સ્ટોક, બોન્ડો, જવાબદારીઓ, જંગમ મિલ્કતના હક્કપત્રો તથા મૂડીરોકાણોને પ્રાપ્ત કરવું, ધારણ કરવું, કમિશન પર જારી કરવું, અંડરરાઈટ કરવું અને તેમાં વ્યવહાર કરવો; ઘટકો અથવા અન્ય વ્યક્તિઓની તરફેથી બોન્ડો, સ્કિપો અથવા જંગમ મિલ્કતના હક્કપત્રોના અન્ય સ્વરૂપોની ખરીદી અને વેચાણ કરવું, ઋણો અને આગોતરાં અંગે વાટાઘાટ કરવી; તમામ પ્રકારના બોન્ડો, સ્કિપો અથવા કિંમતી ચીજવસ્તુઓને થાપણ રૂપે અથવા સુરક્ષિત જતન માટે અથવા અન્ય રીતે સ્વીકારવા; સુરક્ષિત થાપણ ભંડારગૃહોની સુવિધા ઉપલબ્ધ કરાવવી; તથા ધન અને જંગમ મિલ્કતના હક્કપત્રોની વસૂલાત અને પ્રેષણ કરવું;

(બી) કોઈપણ સરકાર અથવા સ્થાનિક સત્તાધિકારી અથવા અન્ય કોઈ વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓ માટે પ્રતિનિધિ તરીકે કાર્ય કરવું; માલની કિલચરિંગ અને ફોરવર્ડિંગ, રસીદો આપવી અને મુક્તિપત્રો આપવાના તથા અન્ય રીતે ગ્રાહકોની તરફેણી મુકતાર તરીકે કાર્ય કરવાની પ્રવૃત્તિ સહિત કોઈપણ વર્ણનની એજન્સી વ્યવસાય ચલાવવો, પરંતુ કંપનીના મેનેજિંગ એજન્ટ અથવા સચિવ અને ખજાનચીનો વ્યવસાય તેના પરથી બાકાત રહેશે;

(સી) જાહેર અને ખાનગી ઋણો માટે કરાર કરવો તથા તે અંગે વાટાઘાટ કરીને તે જારી કરવું;

(ડી) રાજ્ય, નગરપાલિકા અથવા અન્ય કર્જો કે કોઈપણ કંપની, નિગમ અથવા સંઘના શેરો, સ્ટોક, ડિબેન્યુરો અથવા ડિબેન્યુર સ્ટોકના કોઈપણ જાહેર કે ખાનગી નિર્ગમનને કાર્યાન્વિત કરવું, તેનો વીમો ઉતારવો, તેની બાંધધરી આપવી, તેનું અન્ડરરાઈટિંગ કરવું, તેના સંચાલનમાં ભાગ લેવો અને તેનું અમલીકરણ કરવું, તેમજ આવા કોઈપણ નિર્ગમનના હેતુસર ધનરાશિ ધિરાણ આપવું;

(ઈ) દરેક પ્રકારનો ગેરંટી અને ક્ષતિપૂર્તિ વ્યવસાય ચલાવવો અને વ્યવહાર કરવો;

(એફ) કંપનીના કોઈપણ દાવાની સંપૂર્ણ અથવા આંશિક સંતોષરૂપે કંપનીના કબજામાં આવી શકે તેવી કોઈપણ સંપત્તિનું સંચાલન કરવું, વેચાણ કરવું અને તેનું વસૂલાતરૂપે રૂપાંતરણ કરવું;

(જી) કોઈપણ મિલકત અથવા કોઈપણ હક, હકમાલિકી અથવા તેવા કોઈપણ મિલકતમાંના હિતનું અધિગ્રહણ કરવું અને ધારણ રાખવું તથા સામાન્ય રીતે તેનો વ્યવહાર કરવો, જે કોઈપણ ઋણો અથવા અગ્રિમો માટે સુરક્ષા અથવા સુરક્ષાના ભાગરૂપ બની શકે અથવા જે એવી કોઈપણ સુરક્ષા સાથે સંકળાયેલું હોઈ શકે;

(એચ) ટ્રસ્ટોનો સ્વીકાર કરવો અને તેમનું નિષ્પાદન કરવું;

(૧) વસીયતના અમલકર્તા, ટ્રસ્ટી અથવા અન્યથા તરીકે સંપત્તિ-વહીવટ હાથ ધરવો;

(જે) કંપનીના કર્મચારીઓ અથવા ભૂતપૂર્વ કર્મચારીઓ અથવા આવા વ્યક્તિઓના આધારિતો અથવા સંબંધીઓના હિત માટે રચાયેલ સંસ્થાઓ, સંસ્થાનાઓ, નિધિઓ, ટ્રસ્ટો અને સુવિધાઓની સ્થાપના કરવી અને તેમનો આધાર આપવો અથવા તેમની સ્થાપના અને આધાર માટે સહાય કરવી; પેન્શન અને ભથ્થાં મંજૂર કરવાં અને વીમા માટે ચૂકવણીઓ કરવી; પરોપકારી અથવા કલ્યાણકારી હેતુઓ માટે અથવા કોઈ પ્રદર્શન માટે અથવા કોઈ જાહેર, સામાન્ય અથવા ઉપયોગી હેતુ માટે નાણાંનું અંશદાન કરવું અથવા તેની ખાતરી આપવી;

(કે) કંપનીના હેતુઓ માટે આવશ્યક અથવા સુવિધાજનક હોય તેવી કોઈપણ ઇમારત અથવા કામોના અધિગ્રહણ, નિર્માણ, જાળવણી અને ફેરફાર;

(એલ) કંપનીની મિલકત અને હકોના સમગ્ર અથવા કોઈપણ ભાગનું વેચાણ કરવું, સુધારવું, સંચાલન કરવું, વિકાસ કરવો, વિનિમય કરવો, ભાડે

આપવું, ગીરો મૂકવું, નિકાલ કરવો અથવા તેમાંથી હિસાબે આવક ઉપજાવવી અથવા અન્ય રીતે વ્યવહાર કરવો;

(એમ) જ્યારે એવો વ્યવસાય આ ઉપકલમમાં ગણાવેલ અથવા વર્ણવેલ સ્વરૂપનો હોય ત્યારે, કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા કંપનીના વ્યવસાયનો સંપૂર્ણ અથવા કોઈપણ ભાગ હસ્તગત કરવો અને તેનો ઉપક્રમ પોતાના અધિકારમાં લેવું;

(એન) કંપનીના વ્યવસાયના પ્રોત્સાહન અથવા વિકાસને અનુસંગિક હોય તેવી અથવા તેના માટે સહાયક હોય તેવી અન્ય તમામ બાબતો કરવી;

(ઓ) વ્યવસાયના આવા કોઈપણ અન્ય સ્વરૂપ, જેને કેન્દ્ર સરકાર સત્તાવાર રાજપત્રમાં અધિસૂચના દ્વારા એવા વ્યવસાયના સ્વરૂપ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરે, જેમાં બેંકિંગ કંપની માટે પ્રવૃત્ત થવું કાયદેસર હોય.

(૨) કોઈપણ બેંકિંગ કંપની ઉપકલમ (૧) માં ઉલ્લેખિત વ્યવસાય સિવાયના અન્ય કોઈપણ પ્રકારના વ્યવસાયમાં સંલગ્ન થશે નહીં.

XXX XXX XXX

૨૨. બેંકિંગ કંપનીઓનું પરવાનાધિકરણ

(૧) નીચે આગળ જોગવાઈ કરવામાં આવી હોય તે સિવાય, ભારતમાં કોઈપણ કંપની રિઝર્વ બેંક દ્વારા તે હેતુ માટે જારી કરાયેલ પરવાનો ધારણ કરતી ન હોય ત્યાં સુધી બેંકિંગ વ્યવસાય ચલાવશે નહીં અને એવો કોઈપણ પરવાનો રિઝર્વ બેંક યોગ્ય માને એવી શરતોને આધીન રહીને જારી કરી શકાય છે. એક્સ

એક્સ એક્સ એક્સ એક્સ એક્સ

૫૬. સહકારી મંડળીઓને, જરૂરી ફેરફારોને આધીન રહી, આ અધિનિયમ લાગુ પડશે.—

સમયાંતરે અમલમાં રહેલી આ અધિનિયમની જોગવાઈઓ, નીચે દર્શાવેલ ફેરફારોને આધીન રહીને, સહકારી મંડળીઓને તે જ રીતે લાગુ પડશે અથવા તેમની સંબંધે લાગુ પડશે, જેમ તે બેંકિંગ કંપનીઓને લાગુ પડે છે અથવા તેમની સંબંધે લાગુ પડે છે, અર્થાત્:

(એ) આ સમગ્ર અધિનિયમમાં, જો સંદર્ભથી અન્યથા આવશ્યક ન હોય, તો,—

(૧) “બેંકિંગ કંપની” અથવા “તે કંપની” અથવા “એવી કંપની” અંગેના સંદર્ભોનો અર્થ સહકારી બેંક અંગેના સંદર્ભો તરીકે કરવામાં આવશે;

(૨) “આ અધિનિયમના પ્રારંભ” અંગેના સંદર્ભોનો અર્થ બેંકિંગ કાયદાઓ (સહકારી સંસ્થાઓ પર લાગુ પડતો) અધિનિયમ, ૧૯૬૫ (૧૯૬૫ નો ૨૩) ના પ્રારંભ અંગેના સંદર્ભો તરીકે કરવો;” તેમાં કોઈ શંકા રહી શકતી નથી કે બેંકિંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ “બેંકિંગ” વિષય સાથે સંબંધિત છે, જ્યાં સુધી તે વ્યાખ્યાયિત મુજબની બેંકિંગ કંપનીઓ તથા સહકારી બેંકોને પરવાનો આપે છે અને તેમને નિયમિત કરવાનો પ્રયાસ કરે છે. કલમ ૨૧એ, ભલે સુધારા દ્વારા ઉમેરવામાં આવી હોય, છતાં તે ઉપરોક્ત અધિનિયમનો અભિન્ન ભાગ છે, જે બેંકિંગ કંપની અને તેના દેવાદાર વચ્ચેના ઋણ વ્યવહારોને ફરીથી

ખોલવા બાબતના પ્રતિબંધ સાથે સંબંધિત છે, જ્યાં એવો આધાર લેવામાં આવે છે કે વસૂલ કરાયેલ વ્યાજનો દર અતિશય છે. તેમાં પણ કોઈ શંકા રહી શકતી નથી કે દેવાદારની બેન્કિંગ કંપની પ્રત્યેની ઋણબાધ્યતા સંબંધિત કાયદો અને બેન્કિંગ કંપની દ્વારા વસૂલ કરાયેલ વ્યાજ અતિશય છે તે આધાર પર અદાલતને એવો કોઈ વ્યવહાર ફરીથી ખોલવાથી પ્રતિબંધિત કરતું ઉપબંધ, બેન્કિંગના વ્યવસાય સાથે સંબંધિત ગણાશે. આપણે એ ભૂલવું નહીં જોઈએ કે સાતમી અનુસૂચિની યાદીઓમાં આવેલી પ્રવેશિકાઓને શક્ય તેટલા વ્યાપક અર્થમાં વાંચવી જોઈએ, અને ઉપર અમે ઉલ્લેખેલા ચુકાદાઓમાંથી અમે જોયું છે કે યાદી ૧ ની પ્રવેશિકા જપ્ત માં આવેલ “બેન્કિંગ” શબ્દપ્રયોગને વિશાળ અર્થ આપવાનો છે. તેમાં કોઈ શંકા રહી શકતી નથી કે સમગ્ર અધિનિયમ તેમજ ઉપરોક્ત કલમ, બંને યાદી ૧ ની પ્રવેશિકા જપ્ત ની અંદર આવે છે.

૧૨. ઉપરોક્ત કલમનો પ્રભાવ એવો છે કે ઉસુરીયસ લોન્સ અધિનિયમ અને તમામ રાજ્ય ઋણ રાહત અધિનિયમોને અસરક્ષેત્રની બહાર મૂકી દેવામાં આવે છે. ઉસુરીયસ લોન્સ અધિનિયમ ઈ.સ. ૧૯૧૮માં ઘડવામાં આવ્યો હતો; તેનો હેતુ ભારતની અદાલતોને અતિઅન્યાયી ઉસુરીયસ કરારો સંબંધિત મામલાઓમાં સમન્યાય આધારિત અધિકારક્ષેત્ર પ્રદાન કરવાનો હતો. કલમ ૨(૧) અને ૨(૨)માં અનુક્રમે “વ્યાજ” અને “ધિરાણ”ની વ્યાખ્યા અત્યંત વ્યાપક શબ્દોમાં નીચે મુજબ કરવામાં આવી છે:

“ ૨. વ્યાખ્યાઓ.

આ અધિનિયમમાં, વિષય અથવા સંદર્ભમાં કોઈ વિરુદ્ધ બાબત ન હોય તો, –

(૧) “વ્યાજ” નો અર્થ વ્યાજનો દર થાય છે અને તેમાં વાસ્તવમાં જે ધિરાણ આપવામાં આવ્યું હતું તેના ઉપર અને વધારામાં કરવામાં આવનાર પરતફેરનો પણ સમાવેશ થાય છે, ભલે તે જ રકમ વિશેષરૂપે વ્યાજ તરીકે કે અન્યથા વસૂલવામાં આવે અથવા વસૂલવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે.

(૨) “લોન” નો અર્થ, રકમનો હોય કે વસ્તુરૂપે હોય તેવો લોન, અને તેમાં એવો કોઈપણ વ્યવહારનો સમાવેશ થાય છે, જે અદાલતના અભિપ્રાય મુજબ તત્ત્વતઃ લોન હોય.”

ઉક્ત અધિનિયમની કાર્યકારી કલમ એવી કલમ ૩ નીચે મુજબ છે:–

“ ૩. વ્યવહારનું પુનઃખોલાણ .

વ્યાજખોરી કાયદા ૨૬ અધિનિયમ, ૧૮૫૫ (૧૮૫૫નું ૨૮) માં રહેલ કોઈપણ જોગવાઈ હોવા છતાં, આ અધિનિયમ લાગુ પડે તેવી કોઈપણ વાદમાં, ભલે તે એકપક્ષીય રીતે સાંભળવામાં આવી હોય કે અન્યથા, અદાલતને માનવાનું કારણ હોય કે, –

(એ) કે વ્યાજ અતિશય છે; અને

(બી) કે તે વ્યવહાર, તેનાં પક્ષકારો વચ્ચે, મૂળભૂત રીતે અન્યાયી હતો, તો અદાલત નીચે મુજબની તમામ અથવા કોઈપણ સત્તાનો ઉપયોગ કરી શકે છે, એટલે કે કરી શકે છે, –

(૧) પક્ષકારો વચ્ચેના વ્યવહારને ફરીથી ખોલવો, પક્ષકારો વચ્ચે હિસાબ લેવો અને અતિશય વ્યાજ અંગેની તમામ જવાબદારીમાંથી દેવાદારને મુક્તિ આપવી;

(૨) કોઈપણ કરાર હોવા છતાં, જેનો ઉદ્દેશ્ય અગાઉના વ્યવહારોને પૂર્ણ કરેલો ગણાવી અને નવી બાધ્યતા ઊભી કરવાની હોય, તેમની વચ્ચે પહેલેથી લેવામાં આવેલ કોઈપણ હિસાબને ફરીથી ખોલી શકે છે અને દેવાદારને કોઈપણ અતિરિક્ત વ્યાજ સંબંધિત તમામ જવાબદારીમાંથી મુક્તિ આપી શકે છે, અને જો આવી જવાબદારી સંબંધે કોઈ રકમ ચૂકવવામાં આવી હોય અથવા હિસાબમાં માન્ય કરવામાં આવી હોય, તો તે સંબંધે જે રકમ પરત આપવાની યોગ્ય ગણાય તે પરત ચૂકવવાનો આદેશ લેવાદારને આપી શકે છે;

(૩) કોઈપણ ધિરાણ અંગે આપવામાં આવેલ કોઈપણ જામીનગીરી અથવા કરાયેલ કરારને, સંપૂર્ણપણે અથવા આંશિક રીતે, રદ કરે અથવા તેનું પુનરીક્ષણ કરે અથવા તેમાં ફેરફાર કરે, અને જો લેંદારે જામીનગીરીનો ત્યાગ કર્યો હોય, તો તેને દેવાદારને એવી રીતથી અને એવી હદ સુધી વળતર આપવા આદેશ કરે, જેને તે ન્યાયસંગત માને:

પરંતુ શરતે કે, આ સત્તાઓનો ઉપયોગ કરતી વખતે, અદાલત નીચે મુજબ નહીં કરે—

(૧) પક્ષકારોએ અથવા જેમના મારફતે તેઓ હકનો દાવો કરે છે એવા કોઈપણ વ્યક્તિઓએ વ્યવહારની તારીખથી બાર વર્ષથી વધુ સમય બાદ કરેલા

એવા કોઈપણ કારણે, જે અગાઉના લેવડદેવડનો અંત લાવવા અને નવી જવાબદારી ઊભી કરવા માટે થયેલો હોવાનું દર્શાવે છે, ફરીથી ખોલવો;

(૨) અદાલતની કોઈ પણ ડિક્રીને અસર કરે એવું કોઈ કાર્ય કરવું.

સ્પષ્ટીકરણ.- વ્યવહારોની શ્રેણી આધારિત દાખલ કરાયેલા દાવાના મામલામાં, “વ્યવહાર” અભિવ્યક્તિનો અર્થ, પરંતુક (૧) ના હેતુઓ માટે, આવા વ્યવહારોમાંનો પ્રથમ વ્યવહાર થાય છે.

(૨) (એ) આ કલમમાં “અતિશય” નો અર્થ એવો થાય છે કે જે લોનની તારીખે લેણદારે જે જોખમ ઉપસ્થિત હોવાનું દેખાતું હતું, અથવા એવું દેખાતું હતું એમ માનવું જ જોઈએ, તે ધ્યાનમાં રાખીને અદાલત જેને વાજબી માને છે તેનાથી વધુ.

(બી) આ કલમ હેઠળ વ્યાજ અતિશય છે કે કેમ તે વિચારતાં, અદાલત ખર્ચાઓ, પૂછપરછ, દંડ, બોનસ, પ્રીમિયા, નવીનીકરણ અથવા અન્ય કોઈ પણ વસૂલાત બદલ, રોકડમાં કે વસ્તુરૂપે, વસૂલ કરેલી અથવા ચૂકવેલી કોઈ પણ રકમોને ધ્યાનમાં લેશે, અને જો ચક્રવૃત્તિ વ્યાજ વસૂલ કરવામાં આવતું હોય, તો તે કયા સમયગાળાઓએ ગણવામાં આવે છે તે તથા તે વ્યવહારથી વાજબી રીતે અપેક્ષિત માનવામાં આવી શકતો કુલ લાભ પણ ધ્યાનમાં લેશે.

(સી) જોખમના પ્રશ્ન પર વિચાર કરતાં, અદાલત જામીનની હાજરી કે ગેરહાજરી અને તેનું મૂલ્ય, દેવાદારની આર્થિક સ્થિતિ તથા દેવાદારે લીધેલી ઋણરૂપ અગાઉની કોઈપણ લેવડદેવડનું પરિણામ, જ્યાં સુધી તે જ બાબતો

ઋણદાતાને જાણમાં હતી અથવા જાણમાં હોવી જોઈએ એમ માનવું પડે, તેને ધ્યાનમાં લેશે.

(ડી) ધિરાણના સમયે વ્યવહાર નોંધપાત્ર રીતે અન્યાયી હતો કે નહીં તે વિચારતાં, અદાલત ધિરાણના સમયે પક્ષકારો વચ્ચેના સંબંધોને મહત્વપૂર્ણ રીતે પ્રભાવિત કરતી તમામ પરિસ્થિતિઓનો, અથવા વ્યવહાર અન્યાયી હતો તે દર્શાવવાની દિશામાં પ્રવૃત્ત થતી તમામ પરિસ્થિતિઓનો, વિચાર કરશે; જેમાં ધિરાણના સમયે દેનારની જરૂરિયાતો અથવા માન્ય કરાયેલ જરૂરિયાતોનો પણ સમાવેશ થાય છે, જેટલા અંશે તે જ બાબતો લેણદારને જાણીતી હતી, અથવા જાણીતી હોવાનું માનવું જ પડશે.

સમજૂતી.— વ્યવહાર મહત્વપૂર્ણ રીતે અન્યાયી હતો તે બાબતનો પૂરતો પુરાવો વ્યાજ પોતે જ હોઈ શકે છે.

(૩) આ કલમ કોઈપણ દાવા પર, તેની રચના કેવા પ્રકારની હોય તે છતાં, લાગુ પડશે, જો એવો દાવો મૂળરૂપે ઋણની વસૂલી માટેનો હોય અથવા ઋણ સંબંધિત કોઈ કરાર અથવા જામીનના અમલ માટેનો હોય અથવા આવા કોઈ જામીનના વિમોચન માટેનો હોય.

(૪) આ કલમમાં રહેલું કોઈપણ જોગવાઈ મૂલ્ય આપીને હસ્તાંતરણ મેળવનાર એવા હસ્તાંતરીના હકોને અસર કરશે નહીં, જો તે અદાલતને સંતોષ આપે કે તેના પક્ષે થયેલું હસ્તાંતરણ સદ્ભાવપૂર્વક હતું અને આવા હસ્તાંતરણના સમયે તેને એવા કોઈપણ તથ્યની જાણ નહોતી, જે આ કલમ હેઠળ દેવાદારને

ધિરાણદાતાના વિરોધે રાહત મેળવવાનો હકદાર બનાવત.

આ ઉપકલમના હેતુઓ માટે, “નોટિસ” શબ્દને સંપત્તિ હસ્તાંતરણ અધિનિયમ, ૧૮૮૨ ની કલમ ૪ માં તેને જે અર્થ અપાયેલો છે તે જ અર્થ થશે (૧૮૮૨ નો ૪).

(૫) આ કલમમાં કોઈપણ બાબતનો એવો અર્થઘટન કરવામાં આવશે નહીં કે જેથી કોઈપણ અદાલતની વર્તમાન સત્તાઓ અથવા અધિકારક્ષેત્રમાં કશી હાનિ થતી હોય.”

૧૩. એ જોઈ શકાય છે કે અદાલતોને, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, દેવામાં આવેલ વ્યક્તિની આર્થિક સ્થિતિ સહિતના અનેક પરિબલોને ધ્યાનમાં લઈ, વ્યાજના દરો ઘટાડવા માટે અત્યંત વ્યાપક સત્તાઓ આપવામાં આવી છે. રાજ્ય ઋણ રાહત અધિનિયમો, જેમ કે ઉપરોક્ત રીતે અહીં જણાવવામાં આવ્યું છે, તે તેથી પણ આગળ જાય છે અને માત્ર અતિશય વ્યાજદર ઘટાડવા સુધી મર્યાદિત નથી રહેતા, પરંતુ કેટલીક પરિસ્થિતિઓમાં વ્યાજની રકમને, સંપૂર્ણ રીતે અથવા આંશિક રીતે, તથા ઋણની મૂડી રકમને પણ, સંપૂર્ણ રીતે અથવા આંશિક રીતે, માફી આપે છે. તેમાં કોઈ જ શંકા રહી શકતી નથી કે, જેમ ફ્તેહચંદ (ઉપરોક્ત) અને પાઠુમ્મા (ઉપરોક્ત) માં ઠરાવવામાં આવ્યું છે, તેમ રાજ્ય ઋણ રાહત અધિનિયમો સંવિધાનની સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૨ ની પ્રવેશ ૩૦ હેઠળ માન્ય રીતે બનાવવામાં આવ્યા છે.૧

૧સુશ્રી ખજૂરિયાએ આ પ્રસ્તાવના સમર્થનમાં સ્ટેટ બેંક ઓફ ત્રાવણકોર

વિ. મહંમદ મહંમદ ખાન, ૧૯૮૨ (૧) એસ.સી.આર. ૩૩૮ ના પાનું ૩૪૮ પર અવલંબન કર્યું કે, ૧૯૭૦ના કેરળા એગ્રીકલ્ચરિસ્ટ્રસ ડેટ રિલીફ અધિનિયમમાંથી બેંકોને બાકાત રાખવામાં આવી હતી, કારણ કે ધિરાણદાતાઓથી ભિન્ન રીતે તેઓ જરૂરિયાતમંદ ખેડૂતોનું શોષણ કરતી નથી અને તેમને ધિરાણ આપતી વખતે તેમના પર કઠોર અને જડબેસલાક શરતો લાદતી નથી. જોકે, ૧૯૮૨ના વર્ષમાં આવી માન્યતા રહી હોઈ શકે, ૧૯૮૨ પછીના વર્ષોમાં તે માન્યતામાં ફેરફાર આવ્યો છે, કારણ કે તાજેતરના અનેક રાજ્ય ઋણરાહત અધિનિયમોમાં બેંકો દ્વારા અપાયેલા ધિરાણ સામે પણ રાહતનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. ઉદાહરણ તરીકે, કેરળા ફાર્મર્સ ડેટ રિલીફ કમિશન અધિનિયમ, ૨૦૦૬ માં “ઋણ” ની વ્યાખ્યામાં, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, સંસ્થાગત લેણદારો અને સહકારી મંડળીઓને ચુકવવાપાત્ર બાકીદારીનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે, અને વધુમાં “સંસ્થાગત લેણદારો” માં સ્ટેટ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા, તેની અનુસંગી સંસ્થાઓ તથા “કોઈપણ અનુસૂચિત બેંક” નો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. તેલંગાણા સ્ટેટ કમિશન ફોર ડેટ રિલીફ (સ્મોલ ફાર્મર્સ, એગ્રીકલ્ચરલ લેબર્સ એન્ડ રૂરલ આર્ટિઝન્સ) અધિનિયમ, ૨૦૧૬ માં પણ સ્થિતિ એ જ છે. બંને અધિનિયમોની કલમ ૧૧ અને ૧૨ આ મુજબ છે:

“૧૧. દાવાઓ, અરજીઓ અને અન્ય કાર્યવાહી પર પ્રતિબંધ.

દેવું વસૂલ કરવા માટે કોઈ દાવો દાખલ કરવામાં આવશે નહીં, અથવા

કલમ ૫ ની ઉપકલમ (૧) ના ખંડ (બી) માં વર્ણવાયેલા ખેડૂત વિરુદ્ધ દેવા સંબંધિત કોઈ ડિક્રીના અમલ માટે અરજી કરવામાં આવશે નહીં, અને આવા કોઈ દાવા અથવા અરજીમાં થયેલ કોઈ ડિક્રી અથવા આદેશ વિરુદ્ધ કોઈ અપીલ, પુનરીક્ષણ અરજી અથવા પુનર્વિચાર માટેની અરજી, આવા ખેડૂત વિરુદ્ધ કોઈ સિવિલ અદાલત, અથવા ટ્રિબ્યુનલ અથવા અન્ય સત્તાધિકારી સમક્ષ રજૂ અથવા કરવામાં આવશે નહીં, અને આવા ખેડૂત વિરુદ્ધ જિલ્લાના અથવા તેના કોઈ ભાગને સંકટગ્રસ્ત પ્રભાવિત વિસ્તાર તરીકે જાહેર કરવાની તારીખ પહેલાં દાખલ કરવામાં આવેલા અથવા કરવામાં આવેલ અને તે તારીખે પ્રલંબિત એવા દાવાઓ, અરજીઓ, અપીલો અને અરજીઓ, આ બાબતમાં કમિશન જે સમયગાળો ભલામણ કરે તે સમયગાળા માટે, સ્થગિત ગણાશે." " ૧૨.

હમાઓમાં દેવાની ચુકવણી (૧) કોઈપણ કાયદા અથવા કરાર અથવા કોઈ અદાલત અથવા ટ્રિબ્યુનલની કોઈ ડિક્રી અથવા આદેશમાં જે કંઈ પણ સમાવાયેલ હોય તે છતાં, કલમ ૫ ની ઉપકલમ (૧) ના ખંડ (બી) માં વર્ણવાયેલ ખેડૂત, કમિશન દ્વારા નિર્દેશિત રીત પ્રમાણે અને દરેક ચુકવણી સમયે બાકી રહેલી મૂળ રકમ પર કમિશન દ્વારા ભલામણ કરાયેલ વાજબી વ્યાજદર સાથે યોગ્ય હમાઓમાં પોતાના દેવા ચૂકવી શકશે અને કમિશન દ્વારા નિર્દેશિત રીત પ્રમાણે તેની ચુકવણી થતાં, સમગ્ર દેવું ચૂકવાયેલ ગણાશે.

(૨) જ્યાં કમિશન દ્વારા નિર્દેશિત મુજબ દેવાની કોઈપણ હમાની રકમ નિયત તારીખે ચૂકવવામાં આવતી નથી, ત્યાં લેણદારને કમિશન દ્વારા નક્કી

કરવામાં આવે તેવી રીતમાં તે વસૂલ કરવાની હકદારી રહેશે:

પરંતુ શરત એવી રહેશે કે, આ કલમ હેઠળ આયોગ દ્વારા નિર્ણય લેવામાં આવે તે પહેલાં, ખેડૂતને સાંભળવાની તક આપવામાં આવશે.”

૧૪. તેથી, અમારી સમક્ષ ઉદ્ભવતા પ્રશ્નો આ છે:

૧. બંધારણની સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૧ની નોંધ ૪૫નું ક્ષેત્રફળ, યાદી ૨ની નોંધ ૩૦ની સરખામણીએ, શું છે?

૨. શું કલમ ૨૧એને, બંને વચ્ચે અથડામણની સ્થિતિમાં, રાજ્ય ઋણ રાહત અધિનિયમો કરતાં પ્રાધાન્ય ધરાવતી હોવાનું કહી શકાય?

આ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવા માટે, અમારે સુશ્રી શિરીન ખજૂરીયા અને શ્રી ભૂષણની દલીલોનો વિચાર કરવો પડશે.

૧૫. સુશ્રી ખજૂરીયાના કહેવા મુજબ, “કૃષિ દેવાનાં નિવારણ” શબ્દપ્રયોગને સાતમી અનુસૂચીની યાદી ૨ની પ્રવેશ ૩૦માં તેનાં પૂર્વવર્તી “ધિરાણ આપવું અને ધિરાણદાતાઓ” શબ્દપ્રયોગ પરથી અર્થછાયા લેવી જોઈએ. અમને ભય છે કે અનેક કારણોસર અમે આ સાથે સંમત થઈ શકતા નથી. પ્રથમ, શુદ્ધ વ્યાકરણના દૃષ્ટિકોણથી, અર્ધવિરામ આ બે શબ્દપ્રયોગોને અલગ પાડે છે, જે દર્શાવે છે કે તેઓ અવિભાજ્ય રીતે પરસ્પર જોડાયેલા નથી. વધુમાં, અમે અગાઉ પાઠુમ્મા (ઉપરોક્ત) સહિતના અનેક ચુકાદાઓનો ઉલ્લેખ કરી ચૂક્યા છીએ, જેમાં જણાવાયું છે કે સાતમી અનુસૂચીની યાદી ૨ની પ્રવેશ ૩૦ને શક્ય તેટલો વ્યાપક અને અત્યંત ઉદાર અર્થ આપવો જોઈએ. આ પ્રવેશના

અનુવર્તી ભાગને નોટિસટુર અ સોસિયિસના કોઈ નિયમથી, અથવા પ્રવેશના પૂર્વવર્તી ભાગ પરથી અર્થછાયા લઈને, સંકુચિત કરી શકાય નહિ.૨ હકીકતમાં, બંધારણ અમલમાં આવ્યું તે સમયે જ વિવિધ રાજ્ય અધિનિયમો અસ્તિત્વમાં હતા, જેમણે ધિરાણદાતાના દૃષ્ટિકોણથી કૃષિ દેવાના નિવારણના વિષયનું નિયમન કર્યું હતું. ઉદાહરણરૂપે, આસામ મની-લેન્ડર્સ અધિનિયમ, ૧૯૩૪ની કલમો ૮ અને ૯, સેન્ટ્રલ પ્રોવિન્સિસ મની-લેન્ડર્સ અધિનિયમ, ૧૯૩૪ની કલમો ૯ અને ૧૦, બિહાર મની-લેન્ડર્સ અધિનિયમ, ૧૯૩૮ની કલમો ૧૧ અને ૧૨, ઓરિસ્સા મની-લેન્ડર્સ અધિનિયમ, ૧૯૩૯ની કલમો ૯, ૧૦ અને ૧૧, બંગાળ મની-લેન્ડર્સ અધિનિયમ, ૧૯૪૦ની કલમો ૩૧ અને ૩૬ તથા બોમ્બે મની-લેન્ડર્સ અધિનિયમ, ૧૯૪૬ની કલમો ૨૩, ૨૪ અને ૨૯ જુઓ. સ્પષ્ટ છે કે બંધારણ દ્વારા પ્રથમ વખત “કૃષિ દેવાનાં નિવારણ” વિષયનો ઉમેરો કરવામાં આવ્યો હોવાથી તેનો અર્થ માત્ર ધિરાણદાતાઓ પાસેથી કૃષિ દેવાનાં નિવારણ પૂરતો મર્યાદિત ન રહી, પરંતુ બેંકો સહિત ધિરાણ આપનાર તમામ વ્યક્તિઓ પાસેથી કૃષિ દેવાનાં નિવારણ એવો થવો જોઈએ. નહિંતર, “કૃષિ દેવાનાં નિવારણ” નામનો વિષય “ધિરાણ આપવું અને ધિરાણદાતાઓ”માં જ સમાવી લેવાયો ગણાત અને “ધિરાણ આપવું અને ધિરાણદાતાઓ”થી અલગ અને ભિન્ન એવા વિષય તરીકે તેને ઉમેરવાની કોઈ જરૂર જ રહેતી નહિ. “ધિરાણ આપવું અને ધિરાણદાતાઓ” વિષય “કૃષિ દેવાનાં નિવારણ”થી અલગ અને ભિન્ન છે, તે વાત આ હકીકત પરથી પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે ધિરાણ આપવાનો

વ્યવસાય માત્ર કૃષિ ક્ષેત્ર પૂરતો મર્યાદિત નથી, પરંતુ તેનાં વ્યાપમાં શુદ્ધ વ્યાપારી વ્યવહારો સહિત તમામ વ્યક્તિઓને અપાયેલ ધિરાણનો સમાવેશ થાય છે. વધુમાં, સાતમી અનુસૂચીમાં એવા અનેક વિષયો છે, જે એક જ પ્રવેશમાં સમાવાયેલ છે, પરંતુ જે ભિન્ન પ્રકારના વિષયો સાથે સંબંધિત છે. ઉદાહરણ તરીકે, યાદી ૩ની પ્રવેશ ૫ સંપૂર્ણપણે જુદા એવા સાત વિષયો સાથે સંબંધિત છે, જે બધા પ્રવેશ ૫ હેઠળ એકત્રિત કરવામાં આવ્યા છે અને અર્ધવિરામોથી અલગ પાડવામાં આવ્યા છે, જેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે દરેક વિષયવસ્તુ દરેક અર્ધવિરામ પછી આવતી વિષયવસ્તુથી અલગ અને ભિન્ન છે.૩ તે જ રીતે, યાદી ૩ની પ્રવેશ ૬ કૃષિ જમીન સિવાયની સંપત્તિના હસ્તાંતરણ સાથે સંબંધિત છે, જેને અર્ધવિરામ દ્વારા દસ્તાવેજો અને લેખોની નોંધણીના વિષયથી અલગ કરવામાં આવ્યો છે.૪ યાદી ૩ની પ્રવેશ ૧૨ પુરાવા સાથે સંબંધિત છે અને તેથી તેને કાયદાઓની માન્યતા, જાહેર કૃત્યો અને નોંધપોથીઓ તથા ન્યાયિક કાર્યવાહીથી અર્ધવિરામ દ્વારા અલગ કરવામાં આવ્યો છે.૫ સ્પષ્ટ છે કે બંધારણની સાતમી અનુસૂચીમાં આવેલી યાદીઓની વિવિધ પ્રવેશોમાં વિષયો ગોઠવવામાં કોઈ વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ અપનાવવામાં આવી નથી. તેથી, સુશ્રી ખજૂરિયાનું વૈકલ્પિક રજૂઆત કે “કૃષિ દેવાનાં નિવારણ” અન્યથા પોતે જ એક અલગ પ્રવેશમાં હોત, તે પણ નકારી કાઢવી જોઈએ. વધુમાં, કૃષિ દેવાનાં નિવારણનો હેતુ, અન્યો ઉપરાંત, પ્રતિકૂળ પ્રાકૃતિક કારણોને કારણે ઉપજેલા દેવાના બંધનમાંથી ખેડૂતને મુક્ત કરાવવાનો છે, અને દેવાનું સ્ત્રોત જે કંઈ પણ

હોય, પ્રતિકૂળ પ્રાકૃતિક કારણોની પરિસ્થિતિમાં દેવા નિવારણ જરૂરી બની રહે છે. જો સુશ્રી ખજૂરિયાનું કહેવું સાચું માનીએ, તો ખેડૂતને માત્ર ધિરાણદાતાઓ સામે જ રક્ષણ મળે અને બેંકો સામે નહિ, જેના પરિણામે આ પ્રવેશની મુખ્ય વિષયવસ્તુનો મોટો ભાગ નિષ્પ્રાણ બની જાય.

૨ ૨૦૦૧ની વિશેષ સંદર્ભ નં. ૧માં, (૨૦૦૪) ૪ એસ.સી.સી. ૪૮૯, યાદી ૨ની પ્રવેશ ૨૫માં સમાવાયેલ “ગેસ અને ગેસ વર્ક્સ” શબ્દપ્રયોગનું એવું વાચન કરવામાં આવ્યું હતું કે “ગેસ”એ “ગેસ વર્ક્સ” શબ્દપ્રયોગ પરથી અર્થછાયા લેવી જોઈએ. સ્પષ્ટ છે કે આવું તેથી થયું કે પ્રાકૃતિક ગેસને ઉક્ત પ્રવેશમાંથી બહાર રાખવામાં આવ્યો હતો અને હકીકતમાં તે “પેટ્રોલિયમ” શબ્દપ્રયોગની અંદર આવતાં યાદી ૧ની પ્રવેશ ૫૩નો ભાગ હતો. એવી વ્યાખ્યાને એવા વિષય સુધી વિસ્તૃત કરવી શક્ય નહિ બને, જે તે જ પ્રવેશમાં સમાવાયેલા બીજા વિષય સાથે સીધો સંબંધિત ન હોય.

૩

૪

૫

૩ પ્રવેશ ૫, સૂચિ ૩: લગ્ન અને છૂટાછેડા; શિશુઓ અને અવયસ્કો; દત્તક; વસીયતો, અવસીયત ઉત્તરાધિકાર અને વારસાગત અધિકાર; સંયુક્ત કુટુંબ અને ભાગબટાવો; એવા તમામ વિષયો જેમના સંબંધમાં ન્યાયિક કાર્યવાહીમાં પક્ષકારો આ સંવિધાનના પ્રારંભના તત્કાળ પૂર્વે તેમના વ્યક્તિગત કાયદાને આધીન હતા.

૪ પ્રવેશ ૬, યાદી ૩: કૃષિભૂમિ સિવાયની મિલકતનું હસ્તાંતરણ; દસ્તાવેજો અને લેખોની નોંધણી.

૫ પ્રવેશ ૧૨, યાદી ૩: પુરાવો અને શપથો; કાયદાઓ, જાહેર કૃત્યો અને નોંધપોથીઓની માન્યતા, અને ન્યાયિક કાર્યવાહી.

૧૬. ઉદ્ભવતો વાસ્તવિક પ્રશ્ન એ છે કે પ્રવેશ ૪૫, સૂચિ ૧ અને પ્રવેશ ૩૦, સૂચિ ૨નું કેવી રીતે સુસંગતિકરણ કરવું. શ્રી ભૂષણે સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૪૬ પર ભારે નિર્ભરતા મૂકી છે, જે તેમના કહેવા મુજબ સંઘીય સર્વોચ્ચતાનો સિદ્ધાંત નિર્ધારિત કરે છે. તેમના મુજબ, જ્યાં સમન્વય શક્ય ન હોય ત્યાં ઉક્ત સિદ્ધાંત રાજ્યના વિધાનને સંપૂર્ણપણે બહાર ધકેલી દેવા સુધી વિસ્તરે છે. અનુચ્છેદ ૨૪૬ના વ્યાપ વિષે અનેક ચુકાદાઓમાં વિચારણા કરવામાં આવી છે. હોએબ્સ્ટ ફાર્માસ્યુટિકલ્સ લિ. વિ. બિહાર રાજ્ય, (૧૯૮૩) ૩ એસ.સી.આર. ૧૩૦ ના ૧૬૨-૬૩ અને ૧૬૫-૬૬ પર, આ અદાલતે સંઘીય સર્વોચ્ચતાનો સિદ્ધાંત નીચે મુજબ પ્રતિપાદિત કર્યો હતો:

“એ સ્પષ્ટ છે કે અનુચ્છેદ ૨૪૬ સંઘ અને રાજ્યની વિધાન સત્તાઓ ઉપર

મર્યાદાઓ લાદે છે અને તેના અંતિમ વિશ્લેષણથી નીચે મુજબના આવશ્યક તત્વો પ્રકાશમાં આવશે:

૧. કલમ (૨) અને (૩) માં જે કંઈ સમાવાયેલ હોય છતાં, યાદી ૧ માં સૂચિબદ્ધ કોઈપણ વિષય સંબંધે કાયદેસર વ્યવસ્થા કરવાની વિશિષ્ટ સત્તા સંસદને છે. અનુચ્છેદ ૨૪૬(૧) માં રહેલી અતિપ્રભાવ કલમ સંઘીય વિધાનમંડળની પ્રાધાન્યતા અથવા સર્વોચ્ચતા માટે જોગવાઈ કરે છે. આ સત્તા કલમ (૨) અને (૩) માં સમાવાયેલ કોઈ બાબતથી બંધાતી નથી, કારણ કે આ કલમો પોતે જ સ્પષ્ટપણે મર્યાદિત છે અને અનુચ્છેદ ૨૪૬(૧) ની અતિપ્રભાવ કલમને આધીન બનાવવામાં આવી છે. અનુચ્છેદ ૨૪૬ માં સમાવાયેલ વિવિધ કલમોની સંયુક્ત અસર એટલી જ છે, ન વધુ ન ઓછી, કે યાદી ૧ ના વ્યાપમાં આવતા કોઈપણ વિષયના સંદર્ભમાં કાયદા બનાવવાની વિશિષ્ટ સત્તા સંસદને છે.

૨. સાતમી અનુસૂચીની યાદી ૨ માં ગણાવેલ કોઈપણ વિષય અથવા તેનાં કોઈ ભાગ સંબંધે તે રાજ્ય માટે કાયદા બનાવવાની વિશિષ્ટ સત્તા રાજ્ય વિધાનમંડળને છે અને યાદી ૩ માં ગણાવેલ કોઈપણ વિષયો અંગે પણ તેને કાયદા બનાવવાની સત્તા છે. યાદી ૨ માં ગણાવેલ કોઈપણ વિષયો સંબંધે કાયદા ઘડવાની રાજ્ય વિધાનમંડળની વિશિષ્ટ સત્તાનો ઉપયોગ કલમ (૧), અર્થાત્ યાદી ૧ માં ગણાવેલ વિષયો સંબંધે કાયદા ઘડવાની સંસદની વિશિષ્ટ સત્તાને આધીન રહીને કરવો આવશ્યક છે. પરિણામે, જો યાદી ૧ ની કોઈ નોંધ

અને યાદી ૨ ની કોઈ નોંધ વચ્ચે એવો સંઘર્ષ હોય કે જેનું સમન્વયન શક્ય ન હોય, તો યાદી ૨ માં ગણાવેલ વિષય અંગે કાયદા ઘડવાની સંસદની સત્તા, તે હદ સુધી, રાજ્ય વિધાનમંડળની સત્તાના ઉપયોગ પર પ્રાધાન્ય ધરાવશે.

૩. સૂચિ ૩ માં સૂચિબદ્ધ કોઈપણ વિષય બાબતે સંસદ અને રાજ્ય વિધાનમંડળ બંનેને સમવર્તી વિધાનસત્તાઓ પ્રાપ્ત છે.

XXX XXX XXX

અનુચ્છેદ ૨૪૬(૧) માં આવેલા “ખંડ (૨) અને (૩) માં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં” શબ્દો અને અનુચ્છેદ ૨૪૬(૩) માં આવેલા “ખંડ (૧) અને (૨) ને આધીન” શબ્દો સંઘીય સર્વોચ્ચતાનો સિદ્ધાંત નિર્ધારિત કરે છે, અર્થાત્ સંઘ અને રાજ્યની સત્તાઓ વચ્ચે અનિવાર્ય વિસંગતિ સર્જાય તેવા કિસ્સામાં યાદી ૧ માં ઉલ્લેખિત સંઘની સત્તા, યાદી ૨ અને ૩ માં ઉલ્લેખિત રાજ્યની સત્તા ઉપર પ્રબળ રહેશે, અને યાદી ૨ અને ૩ વચ્ચે આવરણ થાય તેવા કિસ્સામાં પહેલાંની યાદી પ્રબળ રહેશે. પરંતુ બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૪૬ માં નિર્ધારિત સંઘીય સર્વોચ્ચતાના સિદ્ધાંતનો આશરો ત્યાં સુધી લેવાઈ શકતો નથી જ્યાં સુધી સંઘ અને રાજ્ય યાદીઓની પ્રવેશિકાઓ વચ્ચે “અસમાધેય” વિસંગતિ ન હોય. બે યાદીઓની પ્રવેશિકાઓ વચ્ચે દેખીતી વિસંગતિ હોય તેવા કિસ્સામાં, તેમાંથી કોઈને પણ સંકુચિત અને મર્યાદિત અર્થ આપ્યા વિના, બંને પ્રવેશિકાઓને સાથે વાંચવી જોઈએ. બીજું, અધિકારક્ષેત્રના સંઘર્ષને ટાળવા માટે બંને પ્રવેશિકાઓમાં સમન્વય સ્થાપિત કરી શકાય કે કેમ તે જોવાનો પ્રયત્ન

કરવો જોઈએ. સંઘીય વિધાન યાદીની ભાષાને એવો અર્થ આપી શકાય કે કેમ તે વિચારવું જોઈએ કે જે, ભલે બીજા સંદર્ભમાં તેનાથી વિશાળ અર્થ નીકળી શકે, તોય તેને યોગ્ય રીતે અપાઈ શકે એવો હોય, અને તે જ રીતે રાજ્યીય વિધાન યાદીની ભાષાને પણ એવો અર્થ અપાય જે તે યોગ્ય રીતે ધારણ કરી શકે. અનુચ્છેદ ૨૪૬(૧) માંનો ગેરહાજરી-પ્રતિબંધ કલમ એવો સમન્વય અશક્ય સાબિત થાય ત્યારે જ પ્રવર્તમાન થવો જોઈએ. ત્રીજું, “મૂળ તત્ત્વ અને સાર” ના સિદ્ધાંતના પ્રયોગથી જો પડકારાયેલ કાયદો સંપૂર્ણપણે માત્ર એક જ યાદી હેઠળ આવતો જણાય અને બીજી યાદી ઉપરનો અતિક્રમણ માત્ર આકસ્મિક હોય, તો બંને યાદીઓ વચ્ચે વિસંગતિનો કોઈ પ્રશ્ન જ ઊભો થતો નથી.

XXX XXX XXX

ભારત સરકાર અધિનિયમ, ૧૯૩૫ ની કલમ ૧૦૦(૧) માં રહેલી અગ્રતા આપતી જોગવાઈના અર્થઘટન અંગે, ગ્વાયર, સી.જે. એ આ પ્રમાણે અવલોકન કર્યું હતું: “આ એક મૂળભૂત ધારણા છે કે કેન્દ્ર અને પ્રાંતોની વિધાનસભાઓ પરસ્પર વિરુદ્ધ હોવાનો આશય રાખવામાં આવ્યો ન હોઈ શકે અને, તેથી, આપણે તેમને સાથે વાંચવી જોઈએ, અને જેમાં એક વ્યક્ત કરવામાં આવી છે તેની ભાષાનું અર્થઘટન અથવા રૂપાંતર બીજાની ભાષા દ્વારા કરવું જોઈએ.”

“આ પ્રકારે તમામ કેસોમાં અદાલત સમક્ષનો પ્રશ્ન”, વિદ્વાન મુખ્ય ન્યાયાધીશના જણાવ્યા મુજબ, “બંને વિધાનસભાઓનું સિદ્ધાંતતઃ કેવી રીતે અર્થઘટન કરી શકાય તે નથી, પરંતુ અત્રે અને અત્યારે તેમનું અર્થઘટન કેવી રીતે

કરવું તે છે”.

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે)

આ જ પ્રકારના પ્રભાવનો ચુકાદો શ્રી ભૂષણ દ્વારા ઉલ્લેખિત સુધીર ચંદ્ર નૌન વિ. ડબ્લ્યુ.ટી.ઓ. , (૧૯૬૯) ૧ એસ.સી.આર. ૧૦૮ ના ૧૧૩ મા પૃષ્ઠ પર છે, જેમાં અદાલતે આ રીતે ઠરાવ્યું હતું:

સંસદને વિધાન કરવાની સોંપવામાં આવેલી વિશિષ્ટ સત્તા, ખંડ (૨) અને (૩) માં સમાવવામાં આવેલી કોઈપણ જોગવાઈ હોવા છતાં, અમલમાં મૂકી શકાય તેવી છે; અને ખંડ (૩) માં આ રીતે વધુ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે કે, ખંડ (૧) અને (૨)ને આધીન રહી, સાતમી અનુસૂચિની ચાદી ૨ માં ઉલ્લેખિત વિષયોમાંથી કોઈપણ વિષય સંબંધે, કોઈપણ રાજ્યની વિધાનસભાને તે રાજ્ય અથવા તેના કોઈપણ ભાગ માટે કાયદા બનાવવાની વિશિષ્ટ સત્તા છે. તેથી રાજ્ય વિધાનસભાની વિશિષ્ટ સત્તાનો ઉપયોગ ખંડ (૧) ને આધીન રહીને જ કરવો પડે, એટલે કે ચાદી ૧ માં ઉલ્લેખિત વિષયો સંબંધે સંસદને પ્રાપ્ત વિશિષ્ટ સત્તાને આધીન રહીને. જો એવું માનવામાં આવે કે ચાદી ૧ ની પ્રવેશ ૮૬ અને ચાદી ૨ ની પ્રવેશ ૪૯ વચ્ચે સંઘર્ષ છે, અને તેનો સમન્વય શક્ય નથી, તો જે વિષય અંગે વિધાન કરવાની સત્તા સંસદને વિશિષ્ટ રીતે સોંપવામાં આવી છે, તે વિષયમાં સંસદની વિધાન કરવાની સત્તા, તે હદ સુધી, રાજ્ય વિધાનસભાની સત્તાના ઉપયોગ પર અગ્રતા પામશે.

(ભારપૂર્વક દર્શાવેલ)

આથી, એવું જોઈ શકાય છે કે અનુચ્છેદ ૨૪૬ માત્ર એટલું જ જણાવે છે કે જ્યાં અનુક્રમે સંઘ ચાદી અને રાજ્ય ચાદીની બે પ્રવેશિકાઓ વચ્ચે સીધો અથડામણ થાય અને તેમનું સમન્વય શક્ય ન હોય, ત્યારે અંતિમ ઉપાય તરીકે રાજ્ય ચાદીની પ્રવેશિકાએ સંઘ ચાદીની પ્રવેશિકાને માર્ગ આપવો રહે છે. પરંતુ, આ માત્ર અંતિમ ઉપાય તરીકે જ છે. પ્રથમ, બંનેને અસરકારક બનાવતાં અને તેમાંની કોઈ એકને નિષ્પ્રભ ન બનાવતાં, શક્ય હોય તો પ્રવેશિકાઓનું સમન્વય કરવાનું અદાલત માટે ફરજિયાત છે. તેથી, કલકત્તા ગેસ કો. (પ્રોપ્રાયટરી) લિ. વિ. સ્ટેટ ઓફ ડબ્લ્યુ.બી., ૧૯૬૨ સપ્લિ. (૩) એસ.સી.આર. ૧ પૃષ્ઠ ૧૩, ૧૭-૧૮ માં, અદાલતે આ પ્રમાણે ઠરાવ્યું હતું:

સંવિધાનની કલમ ૨૪૬ દ્વારા યોગ્ય વિધાનમંડળોને કાયદો બનાવવાની સત્તા આપવામાં આવી છે. ત્રણેય સૂચિઓમાં આવેલી પ્રવેશિકાઓ માત્ર વિધાનસંબંધી મથાળા અથવા કાયદેસરની ક્ષેત્રસીમાઓ છે; તે તે વિસ્તારની સીમા નક્કી કરે છે જેના પર યોગ્ય વિધાનમંડળો કાર્ય કરી શકે. એ પણ સુસ્થાપિત છે કે પ્રવેશિકાઓની ભાષાને શક્ય તેટલો વ્યાપક અર્થક્ષેત્ર આપવું જોઈએ. પરંતુ વિવિધ સૂચિઓમાં અથવા એ જ સૂચિમાં આવેલી કેટલીક પ્રવેશિકાઓ પરસ્પર આવરી લઈ શકે છે અને ક્યારેક એકબીજા સાથે સીધા સંઘર્ષમાં પણ દેખાઈ શકે છે. આવી સ્થિતિમાં આ અદાલતનું કર્તવ્ય એ છે કે પ્રવેશિકાઓનું સમન્વય કરે અને તેમના વચ્ચે સુસંગતતા સ્થાપિત કરે.

XXX XXX XXX

ચાદી ર માંની પ્રવેશ રજ તેની સર્વાધિક વ્યાપક વ્યાપ્તિમાં ગેસ તથા ગેસ-વર્ક્સ સહિત તમામ ઉદ્યોગોને આવરી લે છે. તેમ જ, ઉક્ત ચાદીની પ્રવેશ રપ ગેસ ઉદ્યોગને પણ આવરી લે છે. તેથી, આ બંને પ્રવેશો વચ્ચે દૃશ્યમાન વિસંગતિ છે અને તેઓ એકબીજા સાથે આરુઢાદિત થાય છે. આવી પરિસ્થિતિમાં સમન્વયાત્મક અર્થઘટનનો સિદ્ધાંત અમલમાં લાવવામાં આવવો જોઈએ. બંને વિદ્વાન વકીલો આ સિદ્ધાંત સ્વીકારે છે. જ્યાં વિદ્વાન એટોર્ની-જનરલ “ઉદ્યોગ” શબ્દને સર્વાધિક વ્યાપક અર્થ આપી, જેથી તેમાં ગેસ તથા ગેસ-વર્ક્સના ઔદ્યોગિક પાસાનો સમાવેશ થાય અને અન્ય પાસાઓને પ્રવેશ રપ હેઠળ આવરી લેવાયેલા ગણાવી, બંને પ્રવેશોમાં સમન્વય સાધવાનો પ્રયાસ કરે છે, ત્યાં વિવાદી સામાવાળાઓ તરફથી હાજર વિદ્વાન વકીલ પ્રવેશ રજ માંથી ગેસ તથા ગેસ-વર્ક્સને તેના તમામ પાસાઓ સહિત અલગ કાઢીને બંનેમાં મેળ બેસાડવાનો પ્રયત્ન કરે છે. જો પ્રવેશ રજ માં “ઉદ્યોગ” નો અર્થ એવો લેવામાં આવે કે તેમાં ગેસ તથા ગેસ-વર્ક્સનો સમાવેશ થાય, તો પ્રવેશ રપ નિર્અર્થક બની શકે, અને અનુગામી પ્રવેશો, અર્થાત્ વેપાર અને વાણિજ્ય સંબંધિત પ્રવેશ રક તથા માલના ઉત્પાદન, પુરવઠા અને વિતરણ સંબંધિત પ્રવેશ રક ના સંદર્ભમાં, તે પોતાની સમગ્ર વિષયવસ્તુથી વંચિત થઈ “નિષ્ફળ ભાર” સમાન બની જશે. જો ઔદ્યોગિક, વેપારી, ઉત્પાદન તથા પુરવઠા સંબંધિત પાસાઓને પ્રવેશ રપ માંથી દૂર કરવામાં આવે, તો ઉક્ત પ્રવેશનો આધારભૂત તત્વ જ લુપ્ત થઈ જશે; આવી સ્થિતિમાં આપણે બંધારણના રચયિતાઓને અયોગ્યતા,

અચોક્કસાઈ તથા અનાવશ્યક પુનરુક્તિ આક્ષેપિત કરતાં થઈએ. બીજી તરફ, વૈકલ્પિક દલીલ પ્રવેશ રજ અને રપ ને તેમના પોતાના ક્ષેત્રોમાં પૂર્ણ અસરકારક રીતે અમલમાં રહેવા સક્ષમ બનાવે છે: જ્યાં પ્રવેશ રજ અતિ વ્યાપક ક્ષેત્રને આવરી લે છે, એટલે કે રાજ્યની સમગ્ર ઉદ્યોગવ્યવસ્થાને, ત્યાં ગેસ તથા ગેસ-વર્ક્સ સંબંધિત પ્રવેશ રપ ને એક નિશ્ચિત ઉદ્યોગ, અર્થાત્ ગેસ ઉદ્યોગ સુધી મર્યાદિત રાખી શકાય. બંધારણના રચયિતાઓએ ગેસ તથા ગેસ-વર્ક્સને અલગ રીતે વ્યવહાર માટે ઘણા યોગ્ય કારણો રાખ્યા હોઈ શકે. જો અનુમાન કરવું હોય, તો શક્ય છે કે ગેસ તથા ગેસ-વર્ક્સનો ઉદ્યોગ માત્ર એક અથવા બે રાજ્યો સુધી મર્યાદિત હતો અને સર્વભારતીય મહત્વનો ન હતો, તેથી તેને પ્રવેશ રજ માંથી અલગ કરીને જુદી પ્રવેશ આપવામાં આવી, કારણ કે અન્યથા યાદી ૧ ની પ્રવેશ ૭ અથવા પ્રવેશ ૫૨ ના અર્થમાં સંસદ કાયદા દ્વારા ઘોષણા કરે, તો તે રાજ્યોની વિધાનસભામાંથી બહાર નીકળી જાય. જે હોય તે, બંધારણનો સ્પષ્ટ આશય એવો છે કે સામાન્ય સમયમાં તેને રાજ્ય વિષય તરીકે ગણવો, અને તે માટે એવું શા માટે કરવામાં આવ્યું તેની તપાસ તથા છાનબીન કરવું આ અદાલતના કાર્યક્ષેત્રમાં આવતું નથી. એવો સૂચન કરવામાં આવે છે કે આ અર્થઘટનના કારણે યુદ્ધકાળ અથવા અન્ય રાષ્ટ્રીય આપત્તિના સમયમાં સંસદ ગેસ તથા ગેસ-વર્ક્સ સંબંધે કાયદો બનાવી શકશે નહીં. આવી વિચારણાની પ્રાસંગિકતા એક બાજુ રાખીએ, તો પણ આ ભયને કોઈ વાજબી આધાર નથી, કારણ કે અનુચ્છેદ ૨૪૮ હેઠળ જ્યારે રાજ્યસભા બે-તૃતીય બહુમતીથી એવો ઠરાવ કરે કે આવી

કાનૂનરચના રાષ્ટ્રીય હિતમાં આવશ્યક અથવા અનુકૂળ છે, ત્યારે સંસદને યાદી
ર માં વિશિષ્ટ રીતે ઉદ્દેશિત કોઈપણ વિષય પર કાયદા બનાવવા સક્ષમ કરવામાં
આવે છે. તેમ જ, અનુચ્છેદ ૨૫૦ હેઠળ જો આપત્તિની ઘોષણા અમલમાં હોય,
તો સંસદ રાજ્ય યાદીમાં ઉદ્દેશિત કોઈપણ વિષય અંગે કાયદા બનાવી શકે છે.
અનુચ્છેદ ૨૫૨ સંસદને બે અથવા વધુ રાજ્યો માટે કાનૂન બનાવવા સત્તા આપે
છે, જો તે રાજ્યોની વિધાનમંડળોની સલાહો તે માર્ગ માટે પોતાની સંમતિ આપે.
આવી આપત્તિકાળીન અથવા અસાધારણ સત્તાઓના આધીન રહીને, ગેંસ તથા
ગેંસ-વર્ક્સનો સમગ્ર ઉદ્યોગ રાજ્યની વિશિષ્ટ વિધાનક્ષમતાની અંદર આવે છે.
તેથી, સ્પષ્ટ થાય છે કે રાજ્ય તરફથી સૂચવાયેલ સમન્વયાત્મક અર્થઘટનની
યોજના બંને પ્રવેશોને તેમના પોતાના ક્ષેત્રોમાં સંપૂર્ણ અને અસરકારક અમલી
કાર્યક્ષેત્ર આપે છે, જ્યારે અપીલકર્તા તરફથી હાજર વિદ્વાન વકીલ દ્વારા
સૂચવાયેલ યોજના પ્રવેશ ૨૫ ને તેની સમગ્ર વિષયવસ્તુથી વંચિત કરે છે અને
તેને નિર્અર્થક પણ બનાવે છે. તેથી, ઉત્તરવર્તી અર્થઘટન કરતાં પૂર્વવર્તી
અર્થઘટનને પ્રાધાન્ય આપી સ્વીકારવું જોઈએ. આ દૃષ્ટિકોણે, ગેંસ તથા ગેંસ-
વર્ક્સ રાજ્યોને ફાળવવામાં આવેલા વિશિષ્ટ ક્ષેત્રની અંદર આવે છે. આ
અર્થઘટનના આધારે, વિદ્વાન એટોર્ની-જનરલની આ દલીલ કે બંધારણના
અનુચ્છેદ ૨૪૬ હેઠળ રાજ્યની વિધાનસત્તા સંસદની વિધાનસત્તાના આધીન છે,
તેમાં કોઈ બળ રહેતું નથી, કારણ કે ગેંસ ઉદ્યોગ સંસદના વિધાનક્ષેત્રની બહાર છે
અને રાજ્યની વિધાનમંડળના વિશિષ્ટ ક્ષેત્રની અંદર છે. તેથી, અમે ઠરાવીએ

છીએ કે આક્ષેપિત અધિનિયમ પશ્ચિમ બંગાળ વિધાનમંડળની વિધાનક્ષમતાની અંદર હતો અને તેથી તે માન્ય રીતે બનાવવામાં આવ્યો હતો.”

(ભારપૂર્વક દર્શાવેલ)

૧૭. આ તબક્કે, આ અદાલતના સેન્ટ્રલ બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયા વિ. રવીન્દ્રા, (૨૦૦૨) ૧ એસ.સી.સી. ૩૬૭ ના ૪૦૨મા પાનાં પર આપેલા ચુકાદાનો ઉલ્લેખ કરવો મહત્વપૂર્ણ છે. આ ચુકાદામાં આમ જણાવાયું છે:

“૫૫. સુનાવણી દરમિયાન અમારા ધ્યાન પર લાવવામાં આવ્યું કે વિવિધ રાજ્યોમાં અમલમાં રહેલા અનેક ઉસુરીયસી વિરોધી કાયદાઓ અને ઋણ રાહત કાયદાઓને ધ્યાનમાં લેતાં ખાનગી ધિરાણ વ્યવહાર લગભગ અંત પામ્યો છે અને જરૂરિયાતમંદ ઋણગ્રાહકો નાણાકીય સવલતો માટે મોટા ભાગે બેંકિંગ સંસ્થાઓ પર આધાર રાખે છે. ધીમે ધીમે પ્રચલિત બનેલી અનેક અસ્વસ્થ પ્રથાઓ તરફ ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું. બેંકિંગ એક સુવ્યવસ્થિત સંસ્થા છે અને મોટાભાગની બેંકો લાંબા ગાળાના દસ્તાવેજોનો ઉપયોગ કરે છે, જેમાં ઋણગ્રાહકો ખાલી જગ્યાઓ ભરે છે, ક્યારેક તો તેમાં શું જોગવાઈ કરવામાં આવી છે તે વાંચવાની કાળજી લીધા વિના, અને શ્રેષ્ઠ કાનૂની મગજોએ રચેલી શરતો દ્વારા પોતાને બંધાઈ દે છે. કોર્પોરેટ ક્ષેત્ર સાથે સંબંધિત ન હોય એવા ઋણગ્રાહકો પોતાના અજાણતાં જ ફાંસામાં ફસાઈ ગયા હોય અને એવા વ્યાજની રકમ ચૂકવવા માટે જવાબદાર તથા બંધાયેલા બની ગયા હોય તેવી સ્થિતિમાં પોતાને જોવા મળે છે, જેનું પરિમાણ અંતે વિનાશક સાબિત થઈ શકે છે. ક્યારેક વસૂલ

કરાયેલ અને મૂડીમાં ઉમેરાયેલ વ્યાજ વાસ્તવમાં આપેલી રકમ કરતાં અનેક ગણું વધારે હોય છે. દામદુપટનો નિયમ લાગુ પડતો નથી. દંડાત્મક વ્યાજ, સેવા શુલ્ક અને અન્ય ઉપરી ખર્ચાઓ ઋણગ્રાહકના ખાતામાં ડેબિટ કરવામાં આવે છે અને મૂડીમાં ઉમેરવામાં આવે છે, અને આવા ડેબિટ અંગે ઋણગ્રાહકને જાણ પણ ન હોય તેવી શક્યતા રહે છે. જો ત્રિમાસિક અવધિના વિરામે વ્યાજ વસૂલ કરવાની પ્રથાને ચથાવત્ રાખી તેને ન્યાયિક માન્યતા આપવામાં આવે, તો અપ્રામાણિક બેંકો માસિક અવધિના વિરામે પણ વ્યાજ વસૂલ કરવા અને તેને મૂડીમાં ઉમેરવા તરફ વળી શકે. બેંકો દ્વારા ઋણગ્રાહકોને આપવામાં આવતા હિસાબના નિવેદનોમાં ઘણી વાર ડેબિટ નોંધોની વિગતો અથવા વિશિષ્ટતાઓ સામેલ હોતી નથી અને જ્યારે તે હસ્તલિખિત હોય ત્યારે તે ઋણગ્રાહકોની નજર અને સમજશક્તિની કસોટી લેતાં તબીબી પ્રિસ્ક્રિપ્શનથી પણ વધુ ખરાબ હોય છે. અપ્રામાણિક, અન્યાયી અને અસ્વસ્થ વ્યવહારોનાં ઉદાહરણો અનેક ગણાં આપી શકાય, જોકે તેમનું સામાન્યકરણ કરી શકાય તેમ નથી. એટલું નોંધવું પૂરતું છે કે આવા પ્રશ્નોને યોગ્ય પ્રકરણોમાં, અને જ્યારે તે વાસ્તવમાં નિર્ધારણ માટે ઊભા થાય ત્યારે, નિર્ણયાર્થે ખુદ્દા રાખવા પડશે અને જે પ્રશ્નો અમારી સમક્ષ નિર્ધારણ માટે ઊભા થતા નથી તેવા પ્રશ્નો અંગે કાનૂન નિર્ધારિત કરવાનો અમે સાહસ કરી શકતા નથી. તેમ છતાં, અમુક અનુગામી અવલોકનો નોંધપાત્ર રૂપે દાખલ કરવા અમે પ્રસ્તાવિત કરીએ છીએ, જેઓ વિના, અમારા મત મુજબ, અમારો જવાબ પૂર્ણ ગણાશે નહીં, અને તે અમે નીચે મુજબ કરીએ છીએ:

XXX XXX XXX

(૬) કૃષિ ઉછીનાઓને અન્ય ઉછીનાઓથી ભિન્ન ધોરણે ગણવામાં આવવાના છે. ભારતમાં કૃષિ ધિરાણ પર વ્યાજની વસૂલાત અને તેના મૂડીકરણને, જે વિસ્તારમાં કૃષિકાર ઉછીનાઓ સંબંધ ધરાવે છે તે વિસ્તારમાં પાકની ફેરબદલીના ચક્રને આધારે, માત્ર વાર્ષિક અથવા અર્ધવાર્ષિક વિરામોના આધારે જ પરવાનગી આપી શકાય.”

(ભાર મૂકેલ)

હાલની પરિસ્થિતિમાં કૃષિ ધિરાણ મુખ્યત્વે સહકારી તથા અન્ય બેંકો દ્વારા ખેડૂતોને આપવામાં આવતું હોવાના તથ્યને ધ્યાનમાં લેતાં, શ્રી ભૂષણ દ્વારા સૂચવાયેલ પદ્ધતિ, જે મુજબ “કૃષિ ઋણબાધિતતામાંથી રાહત” નામની પ્રવેશિકામાંથી બેંકોને બહાર રાખવાની છે, ઉપરોક્ત પ્રવેશિકાને તેની મોટાભાગની અસરથી વંચિત કરી દેશે અને તેને મોટા પાયે નિષ્પ્રભ બનાવી દેશે.

૧૮. વિરુદ્ધભાસી પ્રવેશોની સુસંગતતા સ્થાપિત કરવાની બીજી પદ્ધતિ વિશે વેવર્લી જ્યુટ મિલ્સ કો. લિ. વિ. રેમોન એન્ડ કો. (ઇન્ડિયા) (પી) લિ., (૧૯૬૩) ૩ એસ.સી.આર. ૨૦૯ ના ૨૧૯-૨૨૦ પૃષ્ઠે નીચે મુજબ ચર્ચા કરવામાં આવી હતી:

અર્થઘટનનો નિયમ નિઃસંદેહ સુસ્થાપિત છે કે યાદીઓમાં આવેલી નોંધોની વ્યાખ્યા વ્યાપક રીતે કરવી જોઈએ, સંકુચિત અથવા અતિશય શબ્દશઃ અર્થમાં નહીં. પરંતુ અપીલકર્તાઓએ તેમની દલીલના સમર્થનમાં આ નિયમનો

આશ્રય લેવાની જરૂર નથી, કારણ કે વેપાર અને વાણિજ્ય તેમના સામાન્ય અને સ્વીકાર્ય અર્થમાં અગ્રિમ કરારોને સમાવેશે. આ જ દષ્ટિકોણ ભુવાલકા બ્રધર્સ લિ. કેસ [એ.આઈ.આર. (૧૯૫૨) ૬૯ ૭૪૦] માં અપનાવવામાં આવ્યો હતો અને જે આ અદાલતને દુની ચંદ રાતેરિયા કેસ [(૧૯૫૫) ૧ એસ.સી.આર. ૧૦૭૧] માં સ્વીકાર્ય લાગ્યો હતો. તેથી, જો પ્રશ્ન માત્ર એટલો જ હોત કે અગ્રિમ કરારો વિષેનો કાયદો વેપાર અને વાણિજ્ય સંબંધિત કાયદો ગણાય કે નહીં, તો તેનો હકારાત્મક ઉત્તર આપવામાં કોઈ મુશ્કેલી ન હોવી જોઈએ. પરંતુ અમારે જે મુદ્દાનો નિર્ણય કરવો છે તે “વેપાર અને વાણિજ્ય” નામની નોંધનો વ્યાપ, યાદી ૧ ની નોંધ ૪૮ સાથે સામસામે વાંચતાં, શું થાય છે તે અંગેનો છે. કારણ કે આ બંને નોંધો બે ભિન્ન વિધાનમંડળોની પરસ્પર બહિષ્કૃત સત્તાઓ સાથે સંબંધિત છે, પ્રશ્ન એ છે કે આ બંનેનું સમન્વય કેવી રીતે કરવું. હવે, અર્થઘટનનો એવો જ સુસ્થાપિત નિયમ છે, જેનો અપીલકર્તાઓ આશ્રય લે છે, કે યાદીઓની નોંધોનું એવું અર્થઘટન કરવું જોઈએ કે તેમની બધીને અસરકારક બનાવાય અને એવું અર્થઘટન, જેના પરિણામે તેમાંની કોઈ નોંધ નિષ્ફળ અથવા નિર્રર્થક બની જાય, તે ટાળવું જોઈએ. તેમાંથી અનુસરતું એવું છે કે જ્યાં બે નોંધો હોય, જેમાંથી એક સામાન્ય સ્વભાવની હોય અને બીજી વિશિષ્ટ હોય, ત્યાં પ્રથમનો અર્થ એવો કરવો જોઈએ કે તે બીજીને બહાર રાખે. આ તો માત્ર સામાન્ય સૂત્ર ‘જેનરેલિયા સ્પેશિયાલિબસ નોન ડેરોગન્ટ’ નો જ ઉપયોગ છે. સ્પષ્ટ છે કે જો નોંધ ૨૬ નો અર્થ અગ્રિમ કરારોને આવરી લે તેવો કરવામાં આવે, તો નોંધ ૪૮ માં આવેલ

“ફ્યુચર્સ માર્કેટ્સ” નિષ્ફળ બની જશે. તેથી, અમારું મત છે કે અગ્રિમ કરારો અંગેનું કાયદેસર વિધાન યાદી ૧ ની નોંધ ૪૮ હેઠળ સંઘની વિશિષ્ટ સત્તાક્ષેત્રમાં આવે છે એવું માનવું પડશે.

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે)

૧૯. યાદી ૧ ની પ્રવેશ ૪૫ હેઠળની સામાન્ય પ્રવેશ “બેંકિંગ” અંગે, જે દરેક પ્રકારની બેંકો તેમજ બેંકો દ્વારા ધિરાણ આપવું અને સામાન્ય રીતે બેંકો દ્વારા દેવાની વસૂલાત સાથે સંબંધિત છે, ત્યાં યાદી ૨ ની પ્રવેશ ૩૦, જે કૃષિ સંબંધિત દેવાનિર્ભરતામાં રાહત અંગે છે, વિશેષ છે; કારણ કે દેવાનિર્ભરતા પોતે બેંકિંગનો માત્ર એક પ્રકાર છે અને કૃષિ સંબંધિત દેવાનિર્ભરતા તેનો ઉપપ્રકાર છે. દેવાનિર્ભરતાનો પ્રકાર યાદી ૧ ની પ્રવેશ ૪૫ની અંદર આવે છે, જ્યારે કૃષિ સંબંધિત દેવાનિર્ભરતાનો ઉપપ્રકાર યાદી ૨ ની પ્રવેશ ૧૮ની અંદર આવે છે. દેવાનિર્ભરતાનો જે ઉપ-ઉપપ્રકાર કૃષિ સંબંધિત દેવાનિર્ભરતામાં રાહત છે, તે જ માત્ર યાદી ૨ ની પ્રવેશ ૩૦ સાથે સંબંધિત ગણાય છે. તેમજ, આ તબક્કાએ, બંધારણસભામાં શ્રી શિબ્બન લાલ સક્સેના દ્વારા મસૂદા પ્રવેશ ૩૪ (અર્થાત્ પ્રવેશ ૩૦), યાદી ૨ ને સમવર્તી યાદીમાં સ્થાનાંતરિત કરવા માટે રજૂ કરાયેલ સુધારો ધ્યાનમાં રાખવો જરૂરી છે. તે નીચે મુજબ કરવામાં આવ્યું હતું:

“ પ્રવેશ ૩૪

પ્રોફ. શિબ્બન લાલ સક્સેના : સર, હું પ્રસ્તાવ રજૂ કરું છું:

કે યાદી ૨ની પ્રવેશ ૩૪ યાદી ૩માં સ્થાનાંતરિત કરવામાં આવે.

આ એક મહત્વપૂર્ણ સુધારો છે. હું ઈચ્છું છું કે સભા આ સમસ્યાની વ્યાપકતા સમજે. આપણે બધા ગ્રામિણ ઋણબાધિતતા દૂર કરવા માંગીએ છીએ. મહાશય, આ સંબંધમાં હું ભારતના આર્થિક વિકાસ માટેની પીપલ્સ પ્લાનમાંથી એક અવતરણ વાંચવા ઈચ્છું છું, જે આ મુજબ છે:

જૂની પડી ગયેલી જમીન ધારણ પદ્ધતિની આ સમસ્યા સાથે જે બીજી સમસ્યાનો સામનો કરવો પડશે, તે ગ્રામિણ ઋણબાધિતાની સમસ્યા હશે. ગ્રામિણ કુલ ઋણબાધિતાનો અંદાજ સેન્ટ્રલ બેંકિંગ ઈન્કવાયરી કમિટીએ ઈ.સ. ૧૯૨૯માં અંદાજે ૯૦૦ કરોડ રૂપિયા જેટલો મૂક્યો હતો. તેમ છતાં, બાદના અંદાજોએ આ આંકડો ઘણો ઊંચા સ્તરે દર્શાવ્યો છે. ઈ.સ. ૧૯૩૭માં રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાના કૃષિ ધિરાણ વિભાગના અહેવાલ મુજબનો અંદાજ અંદાજે ૧૮૦૦ કરોડ રૂપિયા છે. ઈ.સ. ૧૯૩૭થી આજદિન સુધી તેમાં કોઈ નોંધપાત્ર પ્રમાણમાં ઘટાડો થયો હશે એવું માનવું સંભવ નથી, તેમજ વર્તમાન કથિત કૃષિ તેજીએ પણ તેમાં કોઈ ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ ઘટાડો કર્યો છે એવું કહી શકાય તેમ નથી. દેશમાં સાહૂકારનો પ્રભાવ કૃષિ વસ્તીના તે વર્ગમાં વધુ છે, જે તુલનાત્મક રીતે વધુ ખરાબ સ્થિતિમાં છે.” “આ તેજીથી તે વર્ગને લાભ થયો છે એવું કદાચ જ કહી શકાય. બીજી બાજુ, આ ઋણ દાયકાઓના સંચયનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. વિવિધ પ્રાંતોમાં થયેલું ઋણસંબંધિત કાનૂન, સ્વીકાર્ય રીતે, આ સમસ્યાના કિનારા સુધી પણ પહોંચી શક્યું નથી. તેથી, અમને આવશ્યક લાગે છે કે ઋણનું ફરજિયાત રીતે પ્રમાણઘટાડણ કરવું જોઈએ અને ત્યારબાદ રાજ્યએ તેને પોતાના

અધિકારે લેવું જોઈએ. ઉદાહરણ તરીકે, મદ્રાસ પ્રાંતમાં આ દિશામાં કરાયેલા પ્રયોગો ઉપયોગી માર્ગદર્શન આપે છે. ઈ.સ. ૧૯૩૮ના મદ્રાસ એગ્રીકલ્ચરિસ્ટ્રસ રિલીફ એક્ટના અમલ હેઠળ ઋણમાં અંદાજે ૪૭ ટકા જેટલું પ્રમાણઘટાડણ કરવામાં આવ્યું હતું અને આ અધિનિયમની જોગવાઈઓને કોઈ પણ તર્કથી કઠોર કહી શકાય તેવી નથી. પંજાબમાં, ડેટ કન્સિલિએશન બોર્ડોના કાર્યકલાપો હેઠળ ૪૦ લાખ જેટલી ઋણરકમનો નિકાલ અંદાજે ૧૪ લાખમાં કરવામાં આવ્યો હતો. તેથી, રાજ્ય દ્વારા તે પોતાના અધિકારે લેવાયા પહેલાં વર્તમાન ઋણોને અંદાજે ૨૫ ટકા સુધી પ્રમાણઘટાડણ કરવું શક્ય છે અને તે જરૂરી ગણવું પણ ન્યાયસંગત છે. વર્તમાન ઋણબાધિતા અંદાજે રૂ. ૧,૦૦૦ કરોડ જેટલી માની લેવામાં આવે તો રાજ્ય દ્વારા પોતાના અધિકારે લેવાતું ઋણ અંદાજે રૂ. ૨૫૦ કરોડ જેટલું રહેશે.

આ રીતે ભાડા-પ્રાપ્તિકર્તાઓ તેમજ સૂદખોરોને ચૂકવવાનો વળતર રૂપિયા ૧૯૮૫ કરોડ જેટલો થશે. આ રકમ રાજ્ય દ્વારા જારી કરવામાં આવેલા સ્વ-પરિશોધક બંધપત્રોના સ્વરૂપમાં ચૂકવવી જોઈએ. આ બંધપત્રો ૩ ટકા વ્યાજદર પર ૪૦ વર્ષની મુદત માટે હોવા જોઈએ અને રાજ્યએ $\frac{1}{4}$ પોતાના કબજામાં ફરજિયાત રીતે જાળવી રાખવા જોઈએ. આ બંધપત્રો માટે રાજ્યએ કરવાની વાર્ષિક ચૂકવણીઓ લગભગ રૂપિયા ૬૦ કરોડ જેટલી થશે.

આ પ્રારંભિક ઉપાયોનું અમલીકરણ કરવામાં આવશે કે નહીં તેના પર, ખેડુતોના હિતમાં કૃષિની ઉત્પાદનક્ષમતા વધારવા માટે રચાયેલ આયોજનબદ્ધ

અર્થતંત્રની સફળતા નિર્ભર રહેશે. જો વર્તમાન સ્થિતિમાં આ રીતે ફેરફાર કરવામાં નહીં આવે, તો આપણા ખેડૂત વર્ગના વિશાળ બહુમતીના જીવનસ્તરમાં સુધારો થવાની કોઈ આશા રહી શકશે નહીં, અને તેથી, દેશમાં મજબૂત, સ્થિર અને સુરક્ષિત પાયા પર ઔદ્યોગિક માળખું ઊભું કરવાની પણ કોઈ આશા રહી શકશે નહીં. ઉપરોક્ત ઉપાયો અમલમાં મૂકવાના માર્ગમાં આવેલી મુશ્કેલીઓ વિશે અમે અવગત છીએ, પરંતુ તેનાં કોઈપણ વિકલ્પને અમે કદી જોઈ શકતા નથી.”

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જો આપણે ખરેખર કૃષિજન્ય ઋણબોજ દૂર કરવા માંગતા હોઈએ, તો આ સમસ્યાનું નિરાકરણ માત્ર અલગ અલગ રાજ્યો દ્વારા લેવામાં આવેલા પગલાંઓથી થઈ શકશે નહીં. માત્ર એક સર્વગ્રાહી યોજના અને તેનું સાહસપૂર્વકનું અમલીકરણ, જેમાં સંઘ સરકાર અને રાજ્યોની સરકારો વચ્ચે સંપૂર્ણતમ સહકાર હોય, તે જ આ સમસ્યાઓનું નિરાકરણ લાવી શકે. તેથી જ મેં સૂચવ્યું છે કે આ પ્રવેશને યાદી ૩ માં સ્થાનાંતરિત કરવો જોઈએ.

લોર્ડશીપ, મેં મારું સુધારું માત્ર આ હેતુને ધ્યાનમાં રાખીને જ સભા સમક્ષ રજૂ કર્યું છે. મને એવો ભાવ થાય છે અને હું સંપૂર્ણપણે ખાતરીપૂર્વક માનું છું કે જ્યાં સુધી આપણે એક સર્વગ્રાહી યોજના સ્વીકારીને કેન્દ્ર અને પ્રાંતોની પ્રવૃત્તિઓનું સંકલન કરવાની સત્તાઓ પ્રાપ્ત ન કરીએ, ત્યાં સુધી આપણે આપણા દેશનું સ્વરૂપ બદલી શકીશું નહીં અને આપણા સ્વપ્નોના ‘ઇન્ડિયા’ને સાકાર કરી શકીશું નહીં. તેથી હું મારા સુધારાને સભાની ગંભીર વિચારણા માટે ભલામણ કરું છું.

શ્રીમાન પ્રમુખ: પ્રશ્ન આ છે:

ચાદી ૨ માંની પ્રવેશિકા ૩૪ ને ચાદી ૩ માં સ્થાનાંતરિત કરવામાં આવે.

સુધારો નામંજૂર કરવામાં આવ્યો.

શ્રી પ્રમુખ: પ્રશ્ન આ છે:

તે પ્રવેશ નં. ૩૪ ચાદી ૨ નો ભાગ રહે.

ઠરાવ મંજૂર કરવામાં આવ્યો.

પ્રવેશ ૩૪, રાજ્ય ચાદીમાં ઉમેરવામાં આવ્યો હતો.”

(ભારપૂર્વક ઉલ્લેખિત)

સુધારો સ્પષ્ટપણે આ હકીકતને અનુરૂપ નકારી કાઢવામાં આવ્યો હતો કે કૃષિ અને કૃષિના પાસાઓ રાજ્યઓને વિશેષરૂપે સોંપવામાં આવ્યા છે. આ બાબત ચાદી ૨ ની પ્રવેશિકાઓ ૧૪, ૧૮, ૪૫ થી ૪૮ માંથી, તેમજ ચાદી ૨ ની પ્રવેશિકા ૩૦ માંથી પણ, જે નીચે મુજબ છે, સ્પષ્ટ થશે:

“૧૪. કૃષિ, જેમાં કૃષિ શિક્ષણ અને સંશોધન, કીટકો સામે રક્ષણ તથા વનસ્પતિ રોગોની નિવારણનો સમાવેશ થાય છે.

૧૮. જમીન, એટલે કે, જમીનમાં અથવા તેની ઉપરના હકો, જમીન ધારણ પ્રણાલીઓ જેમાં જમીનમાલિક અને ભાડૂત વચ્ચેનો સંબંધ, તથા ભાડાની વસૂલાત; કૃષિ જમીનનું હસ્તાંતરણ અને પરાચીકરણ; જમીન સુધારણા અને કૃષિ ઋણો; વસાહતીકરણ.

૪૫. જમીન મહેસૂલ, જેમાં મહેસૂલનું આકારણ અને વસૂલાત, જમીનના

અભિલેખોનું સંધારણ, મહેસૂલના હેતુઓ માટે સર્વેક્ષણ અને હકોના અભિલેખો, તથા મહેસૂલોનું હસ્તાંતરણ, સામેલ છે.

૪૬. કૃષિ આવક પરના કર.

૪૭. કૃષિ જમીનની વારસાગત અનુસરણ બાબતે ફરજો.

૪૮. કૃષિ જમીન સંબંધે વારસાકર.”

પ્રવેશ નં. ૮૨, ૮૬, ૮૭ અને ૮૮, ચાદી ૧ અને પ્રવેશ નં. ૬ અને ૭, ચાદી ૩ પણ કૃષિને નીચે મુજબ સ્પષ્ટ રીતે અપવર્જિત કરે છે:

“૮૨. કૃષિ આવક સિવાયની આવક પરના કરો.

૮૬. વ્યક્તિઓ અને કંપનીઓની મિલકતોના મૂડીમૂલ્ય પર, કૃષિ જમીનને બાદ કરતાં, કર; કંપનીઓની મૂડી પર કર.

૮૭. કૃષિ જમીન સિવાયની મિલકત અંગેનો મિલકત શુલ્ક.

૮૮. કૃષિ જમીન સિવાયની મિલકતના વારસાગત ઉત્તરાધિકાર સંબંધિત ફરજો.

XXX XXX XXX

૬. કૃષિ જમીન સિવાયની મિલકતનું હસ્તાંતરણ; ખતપત્રો અને દસ્તાવેજોની નોંધણી.

૭. ભાગીદારી, એજન્સી, વાહનવ્યવહારના કરારો અને કરારોના અન્ય વિશેષ પ્રકારો સહિતના કરારો, પરંતુ કૃષિ જમીન સંબંધિત કરારોને સમાવતા નથી.”

ચિત્રને પૂર્ણ કરવા માટે, યાદી ૩ની પ્રવેશ ૪૧ તરફ પણ ધ્યાન દોરવું મહત્વપૂર્ણ છે, જેમાં નીચે મુજબ જોગવાઈ કરવામાં આવી છે:—

૪૧. કાયદા દ્વારા ઇવેક્યુઈ સંપત્તિ તરીકે જાહેર કરવામાં આવેલ મિલ્કત (કૃષિ જમીન સહિત) ની કબજેદારી, વ્યવસ્થાપન અને નિકાલ.

કૃષિના સંબંધમાં બંધારણીય યોજના એવી છે કે તે એક અપવાદ સિવાય રાજ્યનો વિશિષ્ટ વિષય છે — કે કાયદા દ્વારા ઇવાક્યૂઈ સંપત્તિ તરીકે જાહેર કરાયેલ સંપત્તિનું સંરક્ષણ, વ્યવસ્થાપન અને નિકાલમાં કૃષિ જમીનનો સમાવેશ થાય છે, અને તેથી તે સમવર્તી વિષય બને છે.

૨૦. આ સ્થિતિમાં, બંને પ્રવેશિકાઓને બંનેને અસરકારકતા આપીને સુસંગત બનાવવી શ્રેષ્ઠ રહેશે. આપું ત્યારે જ શક્ય બને જ્યારે કૃષિ ઋણબાધ્યતામાંથી રાહતમાં સહકારી તેમજ અન્ય તમામ પ્રકારની બેંકોનો સમાવેશ કરવામાં આવે. અગાઉ ઉલ્લેખ કર્યા મુજબ, યાદી ૨ ની પ્રવેશિકા ૧૮ રાજ્યોને “જમીન સુધારણા અને કૃષિ ઋણો” અંગે કાયદેસર વ્યવસ્થા કરવાની વિશિષ્ટ સત્તા આપે છે. યાદી ૧ ની પ્રવેશિકા ૪૫ અખંડિત રહેશે અને તેમાંથી કૃષિ ઋણબાધ્યતામાંથી રાહતને અલગ પાડવામાં આવશે, જે, જેમ આપણે અગાઉ જોઈ ચૂક્યા છીએ, ઋણબાધ્યતાનો એક ઉપ-ઉપપ્રકાર છે, અને ઋણબાધ્યતા પોતે જ બેંકિંગના અનેક પાસાઓમાંથી એક પાસું છે.

૨૧. હવે અમે સાર અને તત્વના સિદ્ધાંત તથા આકસ્મિક અતિક્રમણના સિદ્ધાંત પર આવીએ છીએ. આ રીતે પ્રવેશ ૪૫, યાદી ૧ માંના “બેંકિંગ” અને

પ્રવેશ ૩૦, યાદી ૨ માંના “કૃષિ ઋણબાધિતતામાં રાહત” ના તેમના અનુરૂપ ક્ષેત્રોનું નિરૂપણ કર્યા પછી, અમારે સમગ્ર રીતે બેઝિંગ વિનિયામક અધિનિયમના સાર અને તત્વનું, જેમાં કલમ ૨૧એ નો પણ સમાવેશ થાય છે, અવલોકન કરવાનું છે.

૨૨. અમારી દ્વારા અગાઉથી જ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે કે તત્વ અને સારના દૃષ્ટિકોણથી બેઝિંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ નિઃસંદેહ સાતમી અનુસૂચીની યાદી ૧ ની પ્રવેશ ૪૫ હેઠળ આવે છે, પરંતુ સાતમી અનુસૂચીની યાદી ૧ ની પ્રવેશ ૪૫ અને યાદી ૨ ની પ્રવેશ ૩૦ અંગે અમારી વ્યાખ્યા ધ્યાનમાં લેતાં, કૃષિ સંબંધિત ઋણબાધ્યતામાં રાહતના પ્રશ્ને, ઉપર દર્શાવેલ રીતે વાંચવામાં આવે ત્યારે, કલમ ૨૧એ નિશ્ચિતપણે યાદી ૨ ની પ્રવેશ ૩૦ પર અતિક્રમણ કરે છે તે સ્પષ્ટ થાય છે. જેમ સુસ્થાપિત છે, તેમ તત્વ અને સારનો સિદ્ધાંત માત્ર એટલા માટે છે કે કોઈ વિધાનને સમસ્તરૂપે જોવું અને નિર્ધારિત કરવું કે તે સમસ્તરૂપે સાતમી અનુસૂચીની યાદી ૧ અથવા યાદી ૨ ની કોઈ એક પ્રવેશ હેઠળ આવે છે કે નહીં. આ રીતે સમસ્તરૂપે એક યાદીની અંદર આવતાં હોવા છતાં, એક વિધાનમંડળ દ્વારા બનાવાયેલા વિશિષ્ટ અધિનિયમની કેટલીક જોગવાઈઓ સંયોગવશાત્ અન્ય વિધાનમંડળને અનન્યરૂપે સોંપાયેલા પ્રતિબંધિત ક્ષેત્રમાં અતિક્રમણ કરી શકે છે. આવા આકસ્મિક અતિક્રમણ સંબંધે કાયદામાં શું સ્થિતિ છે?

૨૩. સુબ્રહ્મણ્યમ ચેટ્ટિયાર વિ. મુતુસ્વામી ગાઉન્ડન, એ.આઈ.આર.

૧૯૪૧ એફ.સી. ૪૭ માં, ફેડરલ અદાલત સમક્ષ મદ્રાસ એગ્રીકલ્ચરિસ્ટ્રસ રિલીફ અધિનિયમ, ૧૯૩૮ ની બંધારણીય માન્યતા અંગેનો પ્રશ્ન આવ્યો હતો. ગ્વાયર, સી.જે., બહુમતી તરફથી બોલતાં, તેમણે નિષ્કર્ષ આપ્યો હતો કે મદ્રાસ અધિનિયમ ગ્રામ્ય ઋણબાધકતાની સમસ્યા સાથે અત્યંત કડક રીતે વ્યવહાર કરવાનો એક પ્રયાસ છે, “જે સોલોનના સમયથી કાયદાનિર્માતાઓને વ્યાકુળ કરતી આવી છે”. ફેડરલ અદાલત સમક્ષ ઉદ્ભવેલો ચોક્કસ પ્રશ્ન એ હતો કે શું મદ્રાસ અધિનિયમ ચાદી ૧ ની પ્રવેશ ૨૮ હેઠળ આવરી લેવાયેલા ફેડરલ ક્ષેત્રમાં હસ્તક્ષેપ કરે છે કે નહીં, જ્યાં ફેડરલ વિધાનમંડળને, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, પ્રોમિસરી નોટ્સ સંબંધે કાયદો બનાવવાની વિશિષ્ટ સત્તા છે. નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ ૭૯ મદ્રાસ અધિનિયમ સાથે સ્પષ્ટપણે વિરુદ્ધ જતી હતી, કારણ કે પ્રોમિસરી નોટમાં જ્યાં નિર્ધારિત દરે વ્યાજ ચૂકવવાનું સ્પષ્ટપણે નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું હોય, ત્યાં તે વ્યાજની ગણતરી તે દરે ચૂકવણી થાય ત્યાં સુધી અથવા રકમ વસૂલવા માટેનો દાવો દાખલ થયા પછી અદાલત જે તારીખ નિર્દેશિત કરે ત્યાં સુધી થવાની રહે છે. મદ્રાસ અધિનિયમ એવા વ્યાજમાં ઘટાડો કરતો હોવાથી, મદ્રાસ અધિનિયમની જોગવાઈઓ અને નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ અધિનિયમ વચ્ચેનો સીધો વિસંવાદ અનિવાર્ય બની ગયો.

૨૪. બહુમતીએ આ પ્રશ્નનો ઉત્તર મદ્રાસ અધિનિયમને તેના સંપૂર્ણ સ્વરૂપે માન્ય રાખીને આપ્યો, કારણ કે તે અધિનિયમ, તેની મૂળ પ્રકૃતિ અને

સારતત્વમાં, “ધિરાણ આપવું અને ધિરાણદાતાઓ” સાથે સંબંધિત હતો, એટલા માટે કે મદ્રાસ અધિનિયમનું કાર્ય પ્રોમિસરી નોટ પર નહોતું, પરંતુ તે હુકમનામા પર હતું જેમાં પ્રોમિસરી નોટ વિલીન થઈ ગઈ હતી અને તેથી તે ન્યાયનિર્ણય-ત્રણ બની ગઈ હતી. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું કે આ અધિનિયમ પ્રોમિસરી નોટ હેઠળની કોઈ જવાબદારીને ન તો અસર કરતો હતો અને ન તો તેવી કોઈ જવાબદારીને અસર કરવાનો દાવો કરતો હતો.

૨૫. આમ ઠરાવ્યા પછી પણ, બહુમતી મતે, જોકે, ગ્વાયર, સી.જે. મારફતે બોલતાં, જણાવ્યું:

પરંતુ, જેમ મેં કહ્યું છે, તેમ છતાં હું તે તમામ બાબતો અંગે મારું મત અનામત રાખું છું, હું એવું માનવામાં આવે તે ઈચ્છતો નથી કે હું મદ્રાસ વડી અદાલતના એ દષ્ટિકોણને તેની સંપૂર્ણતામાં સ્વીકારું છું કે પડકારાયેલો અધિનિયમ વાસ્તવમાં વિનિમયયોગ્ય દસ્તાવેજો અધિનિયમમાં અંતર્નિહિત સિદ્ધાંતોને અસર કરતો નથી, કારણ કે તે પ્રતિપાદન મને અત્યંત વ્યાપક રીતે વ્યક્ત કરાયેલું જણાય છે. મને શંકા છે કે કોઈપણ પ્રાંતીય અધિનિયમ, દેવાદારોને રાહત આપતા અધિનિયમના સ્વરૂપમાં, વિનિમયયોગ્યતાના સિદ્ધાંતને, અથવા પ્રતિફળ આપીને સદ્ભાવનાપૂર્વક હસ્તાંતરણ પામનારના હકોને, મૂળભૂત રીતે અસર કરી શકે. કદાચ સ્થિતિ ત્યાં ભિન્ન હોય શકે જ્યાં પ્રોમિસરી નોટ ક્યારેય હસ્તાંતરિત થઈ ન હોય અને મૂળ પ્રાસિકર્તા દ્વારા તેના આધારે દાવો કરવામાં આવ્યો હોય; અને શક્ય છે કે (જોકે હું આ પ્રશ્નનો નિર્ણય

કરતો નથી) અદાલત હાલમાં જેવો અધિનિયમ વિચારણા હેઠળ લઈ રહી છે એવો અધિનિયમ આવા કેસોમાં મૂળ દેવા પર અમલ કરી શકે, ભલે દેવાદારે પોતાના દેવા અંગે પ્રોમિસરી નોટ લીધી હોય. જો સ્થિતિ અન્યથા હોય, તો પ્રાંતીય વિધાનસભાઓને વિશેષરૂપે તેમના પોતાના ક્ષેત્રમાં ઉપચારાત્મક કાયદાકીય વ્યવસ્થા ઘડવાની સત્તા ખૂબ જ મોટા પ્રમાણમાં અવરોધિત થઈ જાય; એટલી હદે કે કેન્દ્રીય વિધાનસભાને પરિસ્થિતિનું પુનર્વિલોકન કરવા માટે પોતે બાધ્ય બને તેવી સંભાવના રહે. પરંતુ કદાચ આ પ્રસંગે હું વધુ કંઈ કહું તે અવિવેકપૂર્ણ રહેશે.

(પૃષ્ઠ પર પર)(ભારપૂર્વક દર્શાવવામાં આવ્યું)

તેથી પણ, સુલેમાન, ન્યાયાધીશે અસહમતિ વ્યક્ત કરી હતી અને એમ ઠરાવ્યું હતું કે મદ્રાસ અધિનિયમ અને નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ અધિનિયમ વચ્ચે અથડામણ હોવાને કારણે, પશ્ચાત્વર્તી અધિનિયમને પ્રાધાન્ય મળશે. આ રીતે પ્રતિપાદિત કાયદાને, અસહમતિપૂર્ણ ચુકાદામાં હોવાથી, પ્રેરક મૂલ્ય ધરાવતું કહી શકાય તેમ નથી, છતાં, વિદ્વાન ન્યાયાધીશે આકસ્મિક અતિક્રમણના સિદ્ધાંત અંગે અત્યંત વિગતવાર ચર્ચા કરી હતી અને કેનેડિયન કેસોને અનુસર્યા હતા, જેમનું આ વિષયક ચાર સુવ્યવસ્થિત પ્રસ્તાવોમાં લોર્ડ ટોમલિને એટર્ની જનરલ ફોર કેનેડા વિ. એટર્ની જનરલ ફોર બ્રિટિશ કોલંબિયા (૧૯૩૦ એ.સી. ૧૧૧ ના પૃષ્ઠ ૧૧૮ પર) માં સંક્ષેપરૂપે પ્રતિપાદન કર્યું હતું, જે નીચે મુજબ છે:

“કેનેડિયન કેસોના સંબંધમાં જે સિદ્ધાંત વિકસિત કરવામાં આવ્યો છે તે એવો છે કે જો અતિક્રમણ માત્ર આકસ્મિક હોય, તો જ્યાં સુધી અતિપ્રવેશ એવો ક્ષેત્ર પર હોય જે અનધિકૃત ન થયેલું હોય, ત્યાં સુધી તેમાં કોઈ દોષ ગણાતો નથી. આકસ્મિક અતિક્રમણના સિદ્ધાંત પર વધુમાં અનધિકૃત ન થયેલા ક્ષેત્રનો વધુ એક સિદ્ધાંત સમાવવામાં આવ્યો છે.

XXX XXX XXX

જય ગોવિંદ સિંહ વિ. લક્ષ્મી નારાયણ રામ (૧૯૪૦) ૩ એફ.એલ.જે. ૪૬ પૃ. ૫૧ માં, જ્યાં અગાઉની પ્રોમિસરી નોટ હેઠળ બાકી રહેલી રકમ ગીરવેની રકમનો ભાગ બની ગઈ હતી, ત્યાં મેં તે મામલાને આ રીતે અલગ ઠેરવ્યો હતો કે દાવો ગીરવે આધારિત હોવાથી તે ક્ષેત્ર દેખીતી રીતે નિર્વિવાદ હતું, અને તેથી પ્રોમિસરી નોટ પર બાકી રહેલા વ્યાજમાં હસ્તક્ષેપ કરવાનો પ્રશ્ન સીધો ઊભો થતો ન હતો. અમારા સમક્ષ કેનેડાનો એવો કોઈ નિર્ણય ઉદ્ભૂત કરવામાં આવ્યો નથી જેમાં, ભલે કાયદેસરની કાર્યવાહીનો વિષય તત્પતઃ એસ. ૯૨ ની અંદર આવતો હોય, તો પણ તેણે માત્ર આકસ્મિક રીતે એસ. ૯૧ માં ઉદ્દેખિત વિષય પર અતિક્રમણ જ કર્યું ન હોય, પણ સાથે સાથે પ્રચલિત ડોમિનિયન કાયદેસર કાર્યવાહી સાથે વાસ્તવિક ટકરાવ પણ પેદા કર્યો હોય. ૬ લોર્ડશીપ્સ દ્વારા પ્રતિપાદિત સિદ્ધાંતો એટલા સુધી જ ગયા છે કે ડોમિનિયન ક્ષેત્ર ખાલી હોય તે શરતે આકસ્મિક અતિક્રમણને મંજૂરી આપવામાં આવે. અત્યાર સુધી નિર્ધારિત કોઈપણ મામલામાં લોર્ડશીપ્સે અતિક્રમણ સાથે ટકરાવને પણ સહન કર્યો હોય

એવું નથી. જો ડોમિનિયન કાયદેસર કાર્યવાહી સાથેનો ટકરાવ પણ મંજૂર કરવામાં આવે, તો પ્રાંતીય વિધાનમંડળ પરોક્ષ રીતે હોવા છતાં ડોમિનિયન કાયદેસર કાર્યવાહી ને, ડોમિનિયન માટે અનન્ય રીતે ખુલ્લા રહેલા ક્ષેત્રની અંદર પણ, રદબાતલ કરવાની સ્થિતિમાં આવી જાય, અને એવી સ્થિતિ અસહ્ય બની જાય.

XXX XXX XXX

અધિનિયમની ધારા ૧૦૦ ની યોજના એવી છે કે યાદી ૧ માં આવેલા વિષયો અંગે કાયદા બનાવવાની સત્તાને પ્રાંતીય વિધાનમંડળની સત્તાની સીમાથી સંપૂર્ણપણે બહાર રાખવામાં આવે. જો આવા બાહ્યકરણના કડક અમલને કારણે પ્રાંતીય વિધાનમંડળોને જે કેટલીક મુશ્કેલીઓનો અનુભવ કરવો પડે, તેના પરિણામે “સંદર્ભે” શબ્દોની વ્યાખ્યા કરતાં આપણે કેનેડિયન સિદ્ધાંત મુજબ આકસ્મિક અતિક્રમણની માન્યતા આચાર કરવી પડે, તો તે જ સમયે આપણને બીજું સંબંધિત સિદ્ધાંત પણ આચાર કરવું પડશે કે આવું અતિક્રમણ ત્યારે જ માન્ય છે જ્યારે તે ક્ષેત્ર વાસ્તવમાં અનધિકૃત કે અસ્પર્શિત હોય. માત્ર આ જ રીતે ૬ લોર્ડ ટોમ્લિનના ચોથા પ્રસ્તાવમાં, એટોર્ની જનરલ ફોર કેનેડા (ઉપરોક્ત) મામલામાં જણાવ્યા મુજબ, “એવો ક્ષેત્ર હોઈ શકે છે જેમાં પ્રાંતીય અને ડોમિનિયન કાયદેસર્જન એકબીજા પર આવરી શકે, અને એવા કિસ્સામાં જો ક્ષેત્ર સ્પષ્ટ હોય તો કોઈપણ કાયદેસર્જન સત્તાતીત ગણાશે નહીં; પરંતુ જો ક્ષેત્ર સ્પષ્ટ ન હોય અને બંને કાયદેસર્જનો સામસામે આવે, તો ડોમિનિયન

કાયદેસર્જનને પ્રાધાન્ય મળશે”, તેને આ મર્યાદા હેઠળ વાંચવું જરૂરી બને છે.

કેન્દ્ર અને પ્રાંતો વચ્ચેનો વિવાદ ટાળી શકાય છે, જે મને લાગે છે કે આપણે કરવો જ જોઈએ. આથી અધિનિયમની કલમ ૧૦૭(૧) માં દેખાતી ખામીનું પણ સ્પષ્ટીકરણ થશે, અને તે ખામી કલમ ૧૦૦ ની જોગવાઈઓ દ્વારા પૂરી કરવામાં આવે છે.”

(પાનાં ૬૨-૬૪ પર) (ભાર મૂકવામાં આવેલ)

૨૬. તેમ છતાં, શ્રી ભૂષણે અમને એ બાબત પ્રબળપણે સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો કે ફતેહચંદ (ઉપરોક્ત) માં આવેલી કેટલીક ટિપ્પણીઓથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આકસ્મિક અતિક્રમણ અને અનાધિકૃત ક્ષેત્રનો સિદ્ધાંત એકતરફી માર્ગ સમાન છે, જેમ કે સુબ્રહ્મણ્યન ચેટ્ટિયાર (ઉપરોક્ત) માં સુલેમાન, ન્યાયાધીશના ભિન્નમતના ચુકાદામાં ઠરાવવામાં આવ્યું હતું, અર્થાત્ તમામ રાજ્ય વિધાનોએ કેન્દ્રીય વિધાનને માર્ગ આપવો જ પડે, ભલે કેન્દ્રીય વિધાન રાજ્યના વિષય પર, જે રાજ્ય વિધાનથી આવરી લેવામાં આવ્યો હોય, આકસ્મિક રીતે અતિક્રમણ કરતું હોય. તેમણે ખાસ કરીને ફતેહચંદ (ઉપરોક્ત) ના પરિષદ પક પર આધાર રાખ્યો. પરિષદ પક એક લાંબી ચર્ચાનો ભાગ છે, જે પરિષદ પપ થી શરૂ થઈ પરિષદ ૬૭ પર પૂર્ણ થાય છે, અને જેમાં એવો દલીલનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે કે મહારાષ્ટ્ર ઋણ રાહત અધિનિયમનો તે ભાગ, જે સોનાના ધિરાણ સાથે સંબંધિત છે, શૂન્ય છે કારણ કે સંસદે તે ક્ષેત્ર કબજે કરી લીધું છે. આ પ્રશ્નનો જવાબ યાદી ૧ ની પ્રવેશ પર અને યાદી ૨ ની પ્રવેશ ૨૪ નો ઉલ્લેખ

કરીને આપવામાં આવ્યો હતો. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે ઔદ્યોગિક વિકાસ અને નિયંત્રણ અધિનિયમ, ૧૯૫૧ એ યાદી ૧ ની પ્રવેશ પર હેઠળ સોના ઉદ્યોગના ક્ષેત્રને કબજે કર્યું છે, જેમ કે ગોલ્ડ કન્ટ્રોલ અધિનિયમ, ૧૯૬૮ એ પણ કર્યું છે, અને તેથી યાદી ૧ ની પ્રવેશ પર ને આધીન યાદી ૨ ની પ્રવેશ રજ અમલહીન બની ગઈ છે. જોકે, તેનો એવો અર્થ થતો નથી કે ધિરાણ આપવાના વ્યવહાર સાથે સંબંધિત યાદી ૨ ની પ્રવેશ ૩૦ અમલહીન બની ગઈ છે અને તેથી યાદી ૨ ની પ્રવેશ ૩૦ હેઠળ બનાવવામાં આવેલ મહારાષ્ટ્ર ઋણ રાહત અધિનિયમ અમુક રહેશે. વિદ્વાન ન્યાયાધીશે આગળ જઈને યાદી ૩ ની પ્રવેશ ૬ અને ૭ તથા બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫૪(૨) નો પણ ઉલ્લેખ કર્યો અને જણાવ્યું કે જો એવું માનવામાં આવે કે ઋણ રાહત અધિનિયમ કરારો સાથે સંબંધિત છે, તો રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી પ્રાપ્ત થયેલ હોવાથી તે અનુચ્છેદ ૨૫૪(૨) ના પ્રકાશમાં મહારાષ્ટ્ર રાજ્યમાં ઉપરોક્ત કેન્દ્રીય અધિનિયમો ઉપર પ્રબળ રહેશે. ચુકાદાના પરિષ્કેદ ૫૬ માં સંસદીય પ્રાધાન્યતા અંગેની સામાન્ય ટિપ્પણી આ જ પરિપ્રેક્ષ્યમાં કરવામાં આવી છે. સ્પષ્ટ છે કે જ્યાં યાદી ૨ માંની કોઈ પ્રવેશ પોતે યાદી ૧ માંની અનુરૂપ પ્રવેશને આધીન હોય અને આવશ્યક જાહેરનામાથી સંસદ તે ક્ષેત્ર કબજે કરે, ત્યાં રાજ્ય વિધાનમંડળો માત્ર આ કારણે વિધાનક્ષમતાથી વંચિત બને છે કે નિર્દિષ્ટ પ્રવેશ, અર્થાત્ યાદી ૨ ની પ્રવેશ રજ, સ્પષ્ટપણે યાદી ૧ ની પ્રવેશ પર ને આધીન છે. યાદી ૧ ની પ્રવેશ ૪૫ અને યાદી ૨ ની પ્રવેશ ૩૦ સુધી જે પ્રશ્ન સંબંધિત છે, ત્યાં આવી સ્થિતિ નથી.

૨૭. શ્રી ભૂષણે ત્યારબાદ રણગનાથન, ન્યાયાધીશના સહમત ચુકાદા પર આધાર મૂક્યો, જે ફેડરેશન ઑફ હોટેલ્સ એન્ડ રેસ્ટોરાંટ્સ વિ. યુનિયન ઑફ ઇન્ડિયા, (૧૯૮૯) ૩ એસ.સી.સી. ૬૩૪ માં આપવામાં આવ્યો હતો. પરિચ્છેદ ૭૪ માં, માનનીય ન્યાયાધીશે, હોટેલ રિસીપ્ટ્સ ટેક્સ અધિનિયમ, ૧૯૮૦ ને યથાવત્ રાખતાં, એવું નિર્ધારિત કર્યું હતું કે, તત્ત્વ અને સારરૂપે, તે યાદી ૧ ની પ્રવેશિકા ૮૨ સાથે સંબંધિત હતું, કારણ કે મૂળરૂપે તે આવક પરનો કર હતો. વિશેષ કરીને, શ્રી ભૂષણે કાનૂની સિદ્ધાંતના આ નિવેદન પર આધાર મૂક્યો કે બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૪૬(૧) અને (૩) હેઠળ સંસદને યાદી ૧ માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ વિષય સંબંધે કાયદા બનાવવાની વિશિષ્ટ સત્તા હોવાથી, જો સંસદનો કોઈ અધિનિયમ સંઘ યાદીની કોઈ પ્રવેશિકાથી સીધેસીધો આવરી લેવાતો હોય, તો તે વિષય સંબંધે કાયદા બનાવવાની સંસદની સત્તામાં કોઈ મર્યાદા વાંચી શકાતી નથી. આ વાત કરપ્રવેશિકાના સંદર્ભમાં કહેવામાં આવી હતી, જે અંગે ઉપરોક્ત પરિચ્છેદ ૭૪ પોતે જ જણાવે છે કે તે બંધારણીય યોજનાને સંબોધે છે, જે કરના વિષયોનું સંઘ અને રાજ્યો વચ્ચે સુવ્યવસ્થિત વહેંચણા કરે છે, જેથી કોઈ આડઅસરરૂપ આવર્તન હોવાનું કહી શકાય નહીં. આ પરિચ્છેદમાં આકસ્મિક અતિક્રમણ અને અનાવૃત ક્ષેત્રના સંદર્ભમાં સંસદીય સર્વોચ્ચતા અંગે કોઈ ચર્ચા નથી. તેથી, આ ચુકાદો આ મુદ્દાને બહુ આગળ ધપાવતો નથી.

૨૮. જ્યાં સુધી કલમ ૨૪૬નો પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી અમે અગાઉથી જ જોયું છે કે ઉક્ત કલમમાં, રાજ્ય યાદીની કોઈ પ્રવેશિકાની વ્યાપ્તિ ઘટાડવાની

બાબતમાં, સંઘ ચાદીની પ્રવેશિકા સાથેની તુલનામાં, સંઘીય સર્વોચ્ચતાનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. બંને પ્રવેશિકાઓના ક્ષેત્રો એકવાર નિર્ધારિત થઈ જાય પછી, કોઈ વિશિષ્ટ વિધાન સમગ્રરૂપે ચાદી ૧ની કોઈ પ્રવેશિકાને અનુસરી શકાય છે કે ચાદી ૨ની સ્પર્ધાત્મક પ્રવેશિકાને, તે તપાસવા માટે તત્ત્વ અને સારનો સિદ્ધાંત લાગુ પડે છે. એકવાર એવું જણાઈ આવે કે સમગ્રરૂપે વિધાન ચાદી ૧ની કોઈ પ્રવેશિકાને અનુસરી શકાય એવું છે, પરંતુ તે પ્રસંગોપાત ચાદી ૨ની કોઈ પ્રવેશિકા ઉપર અતિક્રમણ કરે છે, તો અસંક્રાંત ક્ષેત્રનો સિદ્ધાંત સંઘીય વિધાન પર લાગુ ન પડે એવું માનવાનો કોઈ કારણ રહેતું નથી. “સંદર્ભ” એવો પ્રયોગ કલમ ૨૪૬ની બધી ઉપકલમોમાં જોવા મળે છે; અને ઉપકલમો (૧) થી (૩) સુધીના સંદર્ભમાં, આ પ્રયોગ પ્રસંગોપાતી અતિક્રમણ અને અસંક્રાંત ક્ષેત્ર જેવા ઢિ-સિદ્ધાંતોને સમાવે છે, અને તેથી તે કલમ ૨૪૬ની ઉપકલમો (૧) થી (૩) હેઠળ બનાવવામાં આવેલા વિધાન પર લાગુ પડે છે; આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે રાજ્ય વિધાનમંડળને ફાળવાયેલું અનન્ય ક્ષેત્ર અસંક્રાંત ન હોય ત્યારે સંસદ દ્વારા કરાયેલ પ્રસંગોપાત અતિક્રમણ સહન કરી શકાય તેમ નથી.

૨૮. કલમ ૨૪૬ માં સમાવાયેલ પ્રાધાન્યનો સિદ્ધાંત, જેમ આપણે જોયું છે, તે માત્ર ત્યારે જ અંતિમ ઉપાય તરીકે અપનાવવામાં આવે છે જ્યારે સુસંગત અર્થઘટન નિષ્ફળ જાય, અને તે પણ પરસ્પર સ્પર્ધાત્મક ચાદીઓની પ્રવેશિકાઓના સંદર્ભમાં. એકવાર વિધાનને એક અથવા બીજી ચાદી સાથે સંબંધિત ગણાવી શકાય, ત્યારબાદ આકસ્મિક અતિક્રમણ અને અનાધિગ્રહિત

ક્ષેત્રનો સિદ્ધાંત સંસદ તથા રાજ્યના બંને વિધાનો પર સમાન રીતે લાગુ પડશે. ફેડરલ અદાલતના અતિ પ્રથમ ચુકાદામાં, ઇન રે સીપી એન્ડ બેરાર સેલ્સ ઓફ મોટર સ્પિરિટ એન્ડ લ્યુબ્રિકન્ટ્સ ટેક્સેશન અધિનિયમ, ૧૯૩૮

એ.આઈ.આર. ૧૯૩૯ એફ.સી. ૧ ના ૩૧ પર, જ્યાંકર, ન્યાયાધીશે પ્રિવી કાઉન્સિલ દ્વારા બ્રિટિશ નોર્થ અમેરિકા અધિનિયમના વાંચન પરથી વિકસાવવામાં આવેલા એવા સિદ્ધાંતો નિર્ધારિત કર્યા હતા, જે સરકાર હિંદ અધિનિયમ, ૧૯૩૫ ની કલમ ૧૦૦ના અર્થઘટન માટે ઉપયોગી માર્ગદર્શક સાબિત થાય, અને જે સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૪૬નો પૂર્વગામી હતો. આ સિદ્ધાંતો નીચે મુજબ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યા હતા:

“(૧) ભારત સરકાર અધિનિયમ, ૧૯૩૫ જેવા અધિનિયમની જોગવાઈઓને સંકીર્ણ અને તકનીકી અર્થઘટન દ્વારા મર્યાદિત ન કરવી જોઈએ, પરંતુ તે અત્યંત ઓછી શબ્દસંખ્યામાં જે વિષયોનું નિરાકરણ કરવા ઇચ્છે છે તેમની વ્યાપકતા ધ્યાનમાં લેતા, તેને વિશાળ અને ઉદાર અર્થઘટન આપવું જોઈએ, જેથી કેન્દ્રીય સરકાર, મોટા પ્રમાણમાં, પરંતુ કેટલીક નિશ્ચિત મર્યાદાઓની અંદર, પોતાના ક્ષેત્રમાં સ્વયં સત્તાધિકારી રહી શકે, જેમ પ્રાંતો પણ, મોટા પ્રમાણમાં, પરંતુ ફરી કેટલીક નિશ્ચિત મર્યાદાઓની અંદર, પોતાના ક્ષેત્રોમાં તેવી જ સત્તાધિકારી છે. જુઓ હેબ્રિયેટા મ્યુઅર એડવર્સ વિ. એટર્ની-જનરલ ફોર કેનેડા (૧૯૩૦ એસી ૧૨૪ પર ૧૩૬ અને ૧૩૭).

(૨) આ રેફરન્સમાં અમારી સમક્ષ રહેલી જેવી તપાસમાં, અદાલતે

પડકારવામાં આવેલ અધિનિયમની સાચી પ્રકૃતિ અને સ્વરૂપ, તેનો સાર અને તાત્પર્ય નિર્ધારિત કરવો આવશ્યક છે; અને માત્ર તે સ્વરૂપને નહીં, જે તેણે મસૌદાકારના હસ્તે ધારણ કર્યું હોય. જુઓ એટર્ની-જનરલ ફોર ઓન્ટારિયો વિ. રિસિપ્રોકલ ઇન્શ્યોરર્સ (૧૯૨૪ એસી ૩૨૮ ખાતે ૩૩૭).

(૩) જ્યાં વિધાનમંડળમાં પૂર્ણ અધિકારક્ષેત્ર નિહિત હોય છે, ત્યાં તેના દ્વારા પ્રખ્યાપિત કાયદાઓને જે ભાષામાં તે વ્યક્ત કરવામાં આવ્યા હોય તેની યોગ્ય વ્યાખ્યા અનુસાર અમલમાં આવવું જ જોઈએ. પરંતુ જ્યાં કાયદો બનાવનાર સત્તા મર્યાદિત અથવા શરતાધીન સ્વરૂપની હોય છે, ત્યાં સ્પષ્ટપણે, વિધાનની મૂળભૂત સામગ્રીનું કંઈક કડકપણે પરીક્ષણ કરવું આવશ્યક બની શકે છે, જેથી તે નક્કી કરી શકાય કે વિધાનમંડળ હકીકતમાં શું કરી રહ્યું છે. જુઓ એટર્ની-જનરલ ફોર ઓન્ટારિયો વિ. રિસિપ્રોકલ ઇન્શ્યોરર્સ (૧૯૨૪ એસી ૩૨૮ ખાતે ૩૩૭).

(૪) સત્તાઓના સંઘર્ષના કિસ્સાઓમાં કેન્દ્રીય વિધાનમંડળને પ્રાધાન્ય આપવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો હોય તેવા સંજોગોમાં પણ, જ્યાં આ દેખીતો સંઘર્ષ અસ્તિત્વમાં હોય તેવા કેટલાક કિસ્સાઓમાં, પ્રાંતીય વિધાનમંડળને અનન્યરૂપે સોંપવામાં આવેલી સત્તાઓ કેન્દ્રીય વિધાનમંડળને અપાયેલી સત્તાઓમાં સમાવી લેવામાં આવે એવી વિધાનમંડળની મંશા હોઈ શકે નહીં, તે સ્પષ્ટ છે.”

(ભારમુદ્રા આપવામાં આવેલ)

સિદ્ધાંત ૪ આ કેસોમાં વિશેષ પ્રાસંગિકતા ધરાવે છે.

૩૦. નિશ્ચિતપણે, આ અદાલતના તાજેતરના એક ચુકાદામાં, હકીકતમાં, આ બાબત નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે. યુસીઓ બેંક વિ. દીપક દેબબર્મા, (૨૦૧૭) ૨ એસસીસી ૫૮૫ પર ૫૯૬ માં, આ અદાલતે આ પ્રમાણે ઠરાવ્યું હતું:

“૧૩. બંધારણીય યોજનાના અંતર્ગત સંઘીય માળખું એ પણ કાર્યરત થઈ શકે છે જેથી, જ્યાં પ્રબળ વિધાન રાજ્યનું વિધાન હોય ત્યાં, સંસદીય કાયદેસર વિધાન દ્વારા રાજ્યના કાયદેસર વિષયક્ષેત્ર પર કરવામાં આવેલા આકસ્મિક અતિક્રમણને રદબાતલ ઠરાવી શકાય. ઉપરોક્ત બંધારણીય સમતુલા અખંડિત રહે અને સંઘીય સર્વોચ્ચતાના સિદ્ધાંતને મર્યાદિત અમલ આપવામાં આવે તેવો પ્રયત્ન રૂમા પાલ, જે. દ્વારા આઈ.ટી.સી. લિ. વિ. એગ્રીકલ્ચરલ પ્રોડ્યુસ માર્કેટ કમિટી [આઈ.ટી.સી. લિ. વિ. એગ્રીકલ્ચરલ પ્રોડ્યુસ માર્કેટ કમિટી, (૨૦૦૨) ૯ એસ.સી.સી. ૨૩૨] માં આપેલ સહમતિસભર નિર્ણયમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે, જેમાં આ સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા એસ. આર. બોમ્માઈ વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા [એસ. આર. બોમ્માઈ વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા, (૧૯૯૪) ૩ એસ.સી.સી. ૧] માં કરવામાં આવેલ નિરીક્ષણો ઉદ્ઘૂત કર્યા પછી, વિદ્વાન ન્યાયાધીશે નીચે મુજબ નોંધ્યું છે: (આઈ.ટી.સી. લિ. પ્રકરણ [આઈ.ટી.સી. લિ. વિ. એગ્રીકલ્ચરલ પ્રોડ્યુસ માર્કેટ કમિટી, (૨૦૦૨) ૯ એસ.સી.સી. ૨૩૨], એસ.સી.સી. પૃ. ૨૮૨, પરા ૯૩-૯૪)

“ ૯૩ ‘ ૨૭૬ . આપણા બંધારણની યોજનાના અંતર્ગત રાજ્યોની સરખામણીએ કેન્દ્રને વધુ સત્તા આપવામાં આવી છે, તે હકીકતનો અર્થ એ નથી કે રાજ્યો માત્ર કેન્દ્રના અનુબંધરૂપ અંગો છે. તેમને ફાળવવામાં આવેલા ક્ષેત્રમાં રાજ્યો સર્વોચ્ચ છે. કેન્દ્ર તેમની સત્તાઓમાં છેડછાડ કરી શકતું નથી. વિશેષ કરીને, અદાલતોએ એવો અભિગમ અથવા એવી વ્યાખ્યા અપનાવવી જોઈએ નહીં, જેના પરિણામે અથવા જેના પરિણામ થવાની વૃત્તિથી રાજ્યોને અનામત રાખવામાં આવેલી સત્તાઓમાં કાપ મૂકાય.’ (એસ.આર. બોમ્મઈ કેસ [એસ.આર. બોમ્મઈ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા , (૧૯૯૪) ૩ એસ.સી.સી. ૧], એસ.સી.સી. પૃ. ૨૧૬-૧૭, પરિચ્છેદ ૨૭૬)

૯૪ . રાજ્ય ચાદીની કોઈપણ પ્રવેશિકા વિષે સંસદ કાયદેસર વિધાન કરી શકતી નથી, છતાંય સંઘ ચાદી હેઠળની પ્રવેશિકાઓની હદમાં મૂળભૂત રીતે વિધાન કરતી વખતે, આનુષંગિક રીતે તેવું કરી શકે છે. તેના વિપરીત, રાજ્ય વિધાનમંડળો પણ સંઘ ચાદીમાં અતિક્રમણ કરી શકે છે, જ્યાં આવું અતિક્રમણ મૂળત્વે રાજ્ય ચાદી હેઠળની સત્તાના ઉપયોગને માત્ર અનુસંગરૂપ હોય. અતિક્રમણ થયેલ હોવાની હકીકત, અતિક્રમિત ક્ષેત્ર અંગે પણ, કાયદાની વિધિમાન્યતા પર કોઈ અસર કરતી નથી. [એ.એસ. કૃષ્ણ વિ. સ્ટેટ ઓફ મદ્રાસ [એ.એસ. કૃષ્ણ વિ. સ્ટેટ ઓફ મદ્રાસ , એ.આઈ.આર. ૧૯૫૭ એસ.સી. ૨૯૭ : ૧૯૫૭ ક્રિ એલ.જે. ૪૦૯]; ચતુર્ભાઈ એમ. પટેલ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [ચતુર્ભાઈ એમ. પટેલ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા ,

(૧૯૬૦) ૨ એસ.સી.આર. ૩૬૨ : એ.આઈ.આર. ૧૯૬૦ એસ.સી. ૪૨૪]; સ્ટેટ ઑફ રાજસ્થાન વિ. જી. ચાવલા [સ્ટેટ ઑફ રાજસ્થાન વિ. જી. ચાવલા , એ.આઈ.આર. ૧૯૫૯ એસ.સી. ૫૪૪ : ૧૯૫૯ ક્રિ એલ.જે. ૬૬૦] અને ઈશ્વરી ખેતાન શુગર મિલ્સ (પી) લિ. વિ. સ્ટેટ ઑફ યુ.પી. [ઈશ્વરી ખેતાન શુગર મિલ્સ (પી) લિ. વિ. સ્ટેટ ઑફ યુ.પી. , (૧૯૮૦) ૪ એસ.સી.સી. ૧૩૬] આ સિદ્ધાંત, જે સામાન્ય રીતે પિથ એન્ડ સબસ્ટન્સના સિદ્ધાંત તરીકે ઓળખાય છે, તે વિધાનક્ષેત્રોના વિસ્તરણ સમાન નથી. તેથી, કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં આવું આનુષંગિક અતિક્રમણ, પ્રથમ પ્રસંગે રાજ્ય વિધાનમંડળને અથવા બીજા પ્રસંગે સંસદને, જે પ્રવેશિકા પર અતિક્રમણ થયું હોય તે હેઠળની તેમની વિશિષ્ટ સત્તાઓથી વંચિત કરતું નથી. જો આવું આનુષંગિક અતિક્રમણ, પ્રબળ સત્તા દ્વારા વાસ્તવમાં ઘડવામાં આવેલ કાનૂન સાથે સંઘર્ષ પામે, તો પ્રબળ કાનૂન પ્રભાવી રહેશે.”

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે)

૧૪. આ અગાઉકત દૃષ્ટિકોણ, આઈ.ટી.સી. લિમિટેડ વિ. એગ્રીકલ્ચરલ પ્રોડ્યૂસ માર્કેટ કમિટી [આઈ.ટી.સી. લિમિટેડ વિ. એગ્રીકલ્ચરલ પ્રોડ્યૂસ માર્કેટ કમિટી , (૨૦૦૨) ૯ એસ.સી.સી. ૨૩૨] મામલે રૂમા પાલ, ન્યાયાધીશના સહમત ચુકાદામાં વ્યક્ત કરાયેલો, આ અદાલતના તાજેતરના ઉચ્ચારણમાં વિશાલ એન. કલસારિયા વિ. બેંક ઓફ ઈન્ડિયા [વિશાલ એન. કલસારિયા વિ. બેંક ઓફ ઈન્ડિયા , (૨૦૧૬) ૩ એસ.સી.સી. ૭૬૨ : (૨૦૧૬) ૨

એસ.સી.સી. (સિવિલ) જપર] માં પણ પ્રતિધ્વનિત થયેલો જણાય છે, જેમાં આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે ૨૦૦૨ના અધિનિયમની જોગવાઈઓને રાજ્યના ભાડા નિયંત્રણ અધિનિયમોની જોગવાઈઓ ઉપર અગ્રપ્રભાવી અસર થશે નહીં.”

ત્યારબાદ આ અદાલતે એવું ઠરાવ્યું કે સૂચિ ૧ની પ્રવેશિકા જપ હેઠળ ઘડવામાં આવેલ સિક્યુરિટાઈઝેશન એન્ડ રીકન્સ્ટ્રક્શન ઓફ ફાઈનાન્શિયલ એસેટ્સ એન્ડ એન્ફોર્સમેન્ટ ઓફ સિક્યુરિટી ઇન્ટરેસ્ટ એક્ટ, ૨૦૦૨ (સારફેસી) અને સૂચિ ૨ની પ્રવેશિકા ૧૮ને સંબંધિત ત્રિપુરા જમીન મહેસૂલ અને સુધારા અધિનિયમ, ૧૯૬૦ વચ્ચે, સારફેસી પ્રબળ રહેશે, કારણ કે ત્રિપુરા અધિનિયમની કલમ ૧૮૭ (જેમાં અનુસૂચિત જનજાતિના સભ્ય દ્વારા ગીરે મૂકાયેલ સંપત્તિનું હસ્તાંતરણ બેંકો કોઈપણ એવા વ્યક્તિને કરી શકશે નહીં જે અનુસૂચિત જનજાતિનો સભ્ય ન હોય, એવો પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો હતો) એવી જોગવાઈ છે જે સૂચિ ૨ની પ્રવેશિકા ૧૮ની બહાર આવે છે અને તેથી, અનુસંગિક રીતે સૂચિ ૧ની પ્રવેશિકા જપ પર અતિક્રમણ કરે છે. કેસના તથ્યોના આધારે, તેથી એવું નોંધાયું કે સંસદ દ્વારા સૂચિ ૧ની પ્રવેશિકા જપ હેઠળ કાયદેસર વિધાન કરવામાં આવ્યું હતું અને સારફેસી અધિનિયમ ખાસ કરીને બેંકો દ્વારા સુરક્ષિત સંપત્તિઓના વેચાણ સંબંધિત પ્રવૃત્તિઓને જ આવરી લેતો હોવાથી, ત્રિપુરા અધિનિયમની કલમ ૧૮૭, જ્યાં સુધી તે સારફેસી અધિનિયમ સાથે અસંગત છે ત્યાં સુધી, પછાત રહેવી જ પડશે.

૩૧. એ નોંધવું પણ મહત્વપૂર્ણ છે કે ઉપરોક્ત ચુકાદાના પરિચ્છેદ ૧૨

માં સ્પેશિયલ રેફરન્સ નં. ૧ ઓફ ૨૦૦૧, (૨૦૦૪) ૪ એસ.સી.સી. ૪૮૯.૭ માં બંધારણીય પીઠના ચુકાદાના પરિચ્છેદ ૧૩ થી ૧૫ રજૂ કરવામાં આવ્યા છે. શ્રી ભૂષણે આ ચુકાદાના પરિચ્છેદ ૧૫ પર દબાવણે આધાર રાખ્યો હતો. એ સ્પષ્ટ છે કે સમગ્ર ચર્ચાનો પ્રારંભ પરિચ્છેદ ૧૩ થી થાય છે, જે એ સ્પષ્ટ કરે છે કે એક ચાદીની કોઈ નોંધનું એવું અર્થઘટન કરી શકાય નહીં કે જે બીજી ચાદીમાં કરાયેલી બીજી નોંધને રદ કરે અથવા લુપ્ત કરી દે અને જો પ્રત્યક્ષ વિસંગતિ જણાય, તો બંને નોંધોમાં સુસંગતતા સ્થાપિત કરવી એ અદાલતની પ્રાથમિક ફરજ છે. માત્ર ત્યારે જ, જ્યારે બે વિધાનસભાકીય કાયદાઓ વચ્ચે અસુમેળભર્યો અને સમાધાન ન થઈ શકે એવો સંઘર્ષ હોય, ત્યારે કેન્દ્રીય કાયદો પ્રાબલ્ય પામશે. સ્પેશિયલ રેફરન્સ નં. ૧ (ઉપરોક્ત) માં બંધારણીય પીઠના ચુકાદાના પરિચ્છેદ ૧૫ માં સમાયેલ કાનૂની સિદ્ધાંતના આ નિવેદનનો ઉદ્દેશ કર્યા પછી જ, ઉપરોક્ત રીતે સંદર્ભિત પરિચ્છેદ ૧૩ અને ૧૪ માં આકસ્મિક અતિક્રમણ વિષેની ચર્ચા ત્યારબાદ ચુ.સી.ઓ. બેંક (ઉપરોક્ત) માં અદાલત દ્વારા પ્રસ્થાપિત કરવામાં આવી છે. તેથી, ચુ.સી.ઓ. બેંક (ઉપરોક્ત) ના પરિચ્છેદ ૧૩ અને ૧૪ માં જે જણાવવામાં આવ્યું છે તેને નકારવા માટે સ્પેશિયલ રેફરન્સ નં. ૧ (ઉપરોક્ત) ના પરિચ્છેદ ૧૫ ના અંતિમ ભાગ પર શ્રી ભૂષણ દ્વારા મુકવામાં આવેલ આધાર કોઈ જ વજન ધરાવતો નથી.

૩૨. આ ચુકાદાના વાંચનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે રાજ્ય ઋણ રાહત અધિનિયમના દૃષ્ટિકોણથી, કારણ કે આ કાયદેસર વ્યવસ્થા ચાદી ૨ ની પ્રવેશ

૩૦ હેઠળના વિશેષ પ્રવેશ “કૃષિ ઋણબાધિતતામાં રાહત” સાથે સંબંધિત છે, જ્યારે યાદી ૧ ની પ્રવેશ ૪૫ હેઠળના સામાન્ય પ્રવેશ “બેંકિંગ” અંતર્ગત આવતાં બેંકિંગ નિયમન અધિનિયમથી ભિન્ન છે, તેથી સંસદના કાયદા દ્વારા યાદી ૨ ની પ્રવેશ ૩૦ પર થતો કોઈપણ આકસ્મિક અતિક્રમણ, તે સાથે વાંચવાના અને તે હેઠળ બનાવાયેલા રાજ્ય ઋણ રાહત અધિનિયમોની હદ સુધી, કલમ ૨૧એ ને રાજ્ય ઋણ રાહત અધિનિયમો સમક્ષ ઝૂકવું પડે તેવો પરિણામ લાવશે, જેટલી હદ સુધી તે બેંકોને બાકી રહેલા ઋણોથી કૃષિકારોને રાહત આપવાના વિષયને આવરી લે છે. સ્પષ્ટ છે કે જ્યાં બેંકિંગ નિયમન અધિનિયમની કલમ ૨૧એ, યાદી ૨ ની પ્રવેશ ૩૦ હેઠળ ઘડાયેલા રાજ્ય ઋણ રાહત અધિનિયમોમાં, કૃષિ ઋણબાધિતતામાં રાહત સંબંધિત હદ સુધી, આકસ્મિક રીતે અતિક્રમણ કરે છે, ત્યાં જ્યારે એ જ વિષયવસ્તુ અંગે રાજ્ય કાયદેસર વ્યવસ્થા અસ્તિત્વમાં હોય ૭ આ કેસમાં, આ અદાલતની બંધારણીય પીઠને આ નક્કી કરવાનું હતું કે ગુજરાતનો એક કાયદો, જેમાં “ગેસ” ની વ્યાખ્યા મુખ્યત્વે મિથેન ગેસ તરીકે કરવામાં આવી હતી, શું રાજ્ય વિધાનમંડળની વિધાનસભાની સીમા બહારનો હતો કે નહીં. સ્પર્ધાત્મક પ્રવેશો યાદી ૧ ની પ્રવેશ ૫૩ અને યાદી ૨ ની પ્રવેશ ૨૫ હતા. યાદી ૧ ની પ્રવેશ ૫૩માં અન્ય બાબતો ઉપરાંત પેટ્રોલિયમનો સમાવેશ થતો હતો, જ્યારે યાદી ૨ ની પ્રવેશ ૨૫ ગેસ અને ગેસ વર્ક્સ સાથે સંબંધિત હતી. બંધારણીય પીઠે વિવિધ અધિનિયમો, ચુકાદાઓ અને શબ્દકોશો સહિતના અન્ય અધિકૃત સ્ત્રોતોના વિચાર સાથે અત્યંત વિગતવાર પરીક્ષણ કર્યું

અને ઠરાવ્યું કે કુદરતી ગેસ “પેટ્રોલિયમ” ની વ્યાખ્યામાં આવે છે, અને વધુમાં, યાદી ૨ ની પ્રવેશ ૨૫ માત્ર ઉત્પાદિત ગેસને જ સંદર્ભિત કરે છે, જે “ગેસ વર્ક્સ” શબ્દપ્રયોગથી સ્પષ્ટ થાય છે, જેની વ્યાખ્યા “કૃત્રિમ ગેસના ઉત્પાદન માટેનો પ્લાન્ટ” એવી કરવામાં આવી છે. બંધારણીય પીઠે ચુકાદાના પરિણેદ ૪૩ માં ખાસ કાળજીપૂર્વક દર્શાવ્યું હતું કે યાદી ૨ ની પ્રવેશ ૨૫ રાજ્યોએ જે ભય વ્યક્ત કર્યો હતો તે મુજબ “નિર્ઉપયોગી ભાર” બની નહીં જાય, કારણ કે કુદરતી ગેસને તે પ્રવેશ હેઠળ આવરી લેવાનો ક્યારેય આશય જ નહોતો, અને ગેસ વર્ક્સમાં ઉત્પાદિત તથા ઉપયોગમાં લેવાતી ગેસને તેમાં સામેલ કરીને તે પ્રવેશને પૂર્ણ અસર આપવામાં આવે છે.

જેનો સીધો સંઘર્ષ કલમ ૨૧એ સાથે થાય છે, ત્યાં બેંકો પ્રત્યેની કૃષિ ઋણબાધ્યતા પરથી રાહતના પ્રશ્ન સુધી રાજ્ય ઋણરાહત અધિનિયમોને પ્રાધાન્ય આપવું પડે અને તે હદ સુધી કલમ ૨૧એ પાછળ હટવી પડે. આ પરિસ્થિતિમાં કલમ ૨૧એમાં રહેલી અન્યથા જોગવાઈને અવગણતી જોગવાઈ રાજ્ય ઋણરાહત અધિનિયમને અતિક્રમિત કરી શકતી નથી, કારણ કે જ્યાં બંધારણ હેઠળ સંસદને એવું પ્રાધાન્ય અસ્તિત્વમાં નથી, ત્યાં સંસદ પોતાને રાજ્ય કાયદેસરની ઉપર સર્વોચ્ચતા આપી શકતી નથી. જો એવી સ્થિતિ માન્ય રાખવામાં ન આવે, તો યાદી ૨ની સીમામાં કાયદા બનાવવાની રાજ્યોની વિશિષ્ટ સત્તા ભ્રામક બની જાય, અને “સંસદીય પ્રાધાન્ય” તેમના વિશિષ્ટ અધિકારક્ષેત્રમાં બનાવવામાં આવેલી અનેક લોકહિતકારી રાજ્ય કાયદેસરને

પોતાના વલયમાં લઈ લે; જે પ્રફુલ્લ કુમાર (ઉપરોક્ત) મામલે પ્રિવી કાઉન્સિલ દ્વારા નિર્ધારિત કાનૂની નિવેદનને વિરુદ્ધ છે, તેમજ ઇન રે સીપી એન્ડ બેરાર સેલ્સ (ઉપરોક્ત) માં જયાકર, જેએ નિર્ધારિત કરેલા સિદ્ધાંત (૪) ને પણ વિરુદ્ધ છે; અને આ બંનેનો આ અદાલતના અનેક ચુકાદાઓમાં સતત અનુસરણ કરવામાં આવ્યું છે.

૩૩. હકીકતમાં, યાદી ૨ માંની પ્રવેશિકાઓનું વાંચન દર્શાવે છે કે યાદી ૨ માંની કેટલીક પ્રવેશિકાઓ યાદી ૧ અને ૩ ની પ્રવેશિકાઓને આધીન છે. આ નીચે મુજબ દર્શાવવામાં આવે છે:—

“૨. પોલીસ (રેલવે અને ગામ પોલીસ સહિત) સૂચિ ૧ની પ્રવેશ ૨— એની જોગવાઈઓના આધીન.

૧૩. સંચાર, અર્થાત્, માર્ગો, પુલો, ઘાટ-ફેરીઓ અને યાદી ૧ માં નિર્દિષ્ટ ન કરાયેલા સંચારના અન્ય સાધનો; નગરપાલિકાની ટ્રામમાર્ગો; રોપમાર્ગો; આવી જળમાર્ગોને લગતી બાબતમાં યાદી ૧ અને યાદી ૩ ની જોગવાઈઓને આધીન આંતરિક જળમાર્ગો અને તે ઉપરનો વાહનવ્યવહાર; યાંત્રિક રીતે સંચાલિત વાહનો સિવાયના વાહનો.

૧૭. પાણી, એટલે કે, પાણી પુરવઠો, સિંચાઈ અને નહેરો, નિકાશ અને બંધબંધારા, પાનિ સંગ્રહ અને જલશક્તિ, યાદી ૧ ની પ્રવેશ ૫૬ ના ઉપબંધોને આધીન.

૨૨. સૂચિ ૧ ની પ્રવેશ ૩૪ ની જોગવાઈઓને આધીન વોર્સની

અદાલતો; ભારિત અને જમ કરેલી મિલ્કતો.

૨૩. ખાણોનું વિનિયમન અને ખનિજ વિકાસ, સંઘના નિયંત્રણ હેઠળના વિનિયમન અને વિકાસ અંગે સૂચિ ૧ ની જોગવાઈઓના અધીન રહેશે.

૨૪. ચાદી ૧ ની પ્રવેશ ૭ અને ૫૨ ની જોગવાઈઓને આધિન ઉદ્યોગો.

૨૬. ચાદી ૩ ની પ્રવેશિકા ૩૩ ની જોગવાઈઓને આધીન રહી રાજ્યની અંદર વેપાર અને વાણિજ્ય.

૨૭. સૂચી ૩ ની પ્રવેશ ૩૩ ની જોગવાઈઓને આધિન માલના ઉત્પાદન, પુરવઠા અને વિતરણ.

૩૩. થિયેટરો અને નાટ્ય પ્રદર્શનો; સૂચિ ૧ ની પ્રવેશ ૬૦ ની જોગવાઈઓને આધીન સિનેમાઓ; રમતો, મનોરંજન અને વિહાર.

૩૭. સંસદ દ્વારા બનાવવામાં આવેલા કોઈપણ કાયદાની જોગવાઈઓને આધીન રહીને રાજ્યના વિધાનમંડળ માટેની ચૂંટણી.

૫૦. ખનિજ વિકાસ સંબંધિત કાયદા દ્વારા સંસદે લાદેલી કોઈપણ મર્યાદાઓને આધીન ખનિજ અધિકારો પરના કર.

૫૭. વાહનો પરના કર, ભલે તે યાંત્રિક રીતે ચલાવવામાં આવતા હોય કે ન હોય, જે રસ્તાઓ પર ઉપયોગ માટે યોગ્ય હોય, જેમાં ચાદી ૩ ની પ્રવેશિકા ૩૫ ની જોગવાઈઓને આધીન ટ્રામકારોનો પણ સમાવેશ થાય છે.”

૩૪. સંખ્યાત્મક રીતે, આ ચાદી ૨ માં આવેલી કુલ પ્રવેશિકાઓની સંખ્યાના પાંચમા હિસ્સાથી થોડું વધુ થાય છે – ૬૬ માંથી ૧૨.

૩૫. પ્રવેશ ૧૨ જેવી કેટલીક પ્રવેશિકાઓ રાજ્ય યાદીમાંથી એવા પ્રાચીન અને ઐતિહાસિક સ્મારકો તથા અભિલેખોને બાકાત રાખે છે, જેઓને સંસદ દ્વારા બનાવવામાં આવેલા કાયદા દ્વારા રાષ્ટ્રીય મહત્વના તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યા હોય. યાદી ૨ ની પ્રવેશ ૧૨ નીચે મુજબ છે:—

૧૨. રાજ્ય દ્વારા નિયંત્રિત અથવા વિત્તપોષિત ગ્રંથાલયો, સંગ્રહાલયો અને અન્ય સમાન સંસ્થાઓ; સંસદ દ્વારા બનાવવામાં આવેલા કાયદા દ્વારા અથવા તે હેઠળ રાષ્ટ્રીય મહત્વના તરીકે જાહેર કરવામાં આવેલા સિવાયના પ્રાચીન અને ઐતિહાસિક સ્મારકો અને અભિલેખો.

રાજ્યોની વિધાનસભાનું વધુ એક સીમાંકન સૂચિ ૨ ની આઈટમ ૩૨ અને ૬૩ દ્વારા કરવામાં આવ્યું છે, જેમાં એક વિશિષ્ટ વિષયનો ઉલ્લેખ કર્યા બાદ, તે જ વિષય સંબંધે સૂચિ ૧ માં નિર્દિષ્ટ ન થયેલ બાબતો ઉપર અવશેષ સત્તા પ્રદાન કરવામાં આવી છે.

“૩૨. સૂચિ ૧ માં નિર્દિષ્ટ કરાયેલાઓ સિવાયના નિગમોની સ્થાપના, વિનિયમન અને વિસર્જન, તેમજ વિશ્વવિદ્યાલયો; અસંસ્થાપિત વેપારી, સાહિત્યિક, વૈજ્ઞાનિક, ધાર્મિક અને અન્ય મંડળીઓ તથા સંઘો; સહકારી મંડળીઓ.

૬૩. સ્ટેમ્પ શુલ્કના દરો સંબંધિત યાદી ૧ ની જોગવાઈઓમાં નિર્દિષ્ટ કરાયેલા દસ્તાવેજો સિવાયના દસ્તાવેજોના સંદર્ભમાં સ્ટેમ્પ શુલ્કના દરો.” ૮

૮ પ્રવેશ ૩૨, યાદી ૨ નું વાંચન યાદી ૧ ના પ્રવેશ ૪૩ અને ૪૪ સાથે

કરવાનું છે; અને પ્રવેશ ૬૩, યાદી ૨ નું વાંચન પ્રવેશ ૯૧, યાદી

અનુવાદ ઉપલબ્ધ નથી.

૩૭. અમે અગાઉથી જ જોઈ ચૂક્યા છીએ કે કૃષિ વિષયક બાબત તેના તમામ પાસાઓમાં સંપૂર્ણપણે અને વિશેષરૂપે રાજ્યોને સોંપવામાં આવી છે, માત્ર યાદી ૩ ની પ્રવેશ ૪૧ હેઠળની નિર્વાસિત મિલકતને બાદ કરતાં, જે પણ તેમાં કૃષિ જમીનને વિશેષરૂપે સમાવેશ કરીને, રાજ્યોને જ સોંપવામાં આવી છે, પરંતુ સંસદ સાથે સમવર્તી રીતે. ઉપરાંત, આપણે આ વાત પણ ભૂલવી નહીં જોઈએ કે ડ્રાફ્ટ પ્રવેશ ૩૪ (યાદી ૨ ની પ્રવેશ ૩૦) ને સમવર્તી વિષય બનાવવા માટે શ્રી શ્રી શિબ્બન લાલ સક્સેના દ્વારા સૂચવાયેલ સુધારો નામંજૂર કરવામાં આવ્યો હતો. તેથી, એવો કોઈપણ તર્ક, જેનો પરિણામ કૃષિ ઋણબોજમાંથી રાહતને સમવર્તી વિષય બનાવવાનો થાય અને જેના દ્વારા સંસદીય કાયદાકીય વ્યવસ્થા રાજ્યના કાયદાને અપ્રભાવી બનાવે, તે પણ નામંજૂર થવો જોઈએ.

૩૮. આથી એવું કહેવું નથી કે બેંકો સામેની કૃષિજન્ય ઋણબાધિતતામાંથી રાહત અંગે સંસદ નિષ્ક્રિય છે. બંધારણનો અનુચ્છેદ ૨૪૯ સંસદને ઉપરોક્ત વિષય પર રાષ્ટ્રીય હિતમાં કાયદો બનાવવાની સત્તા આપે છે, જો રાજ્યસભા હાજર અને મતદાન કરનારા સભ્યોમાંથી ઓછામાં ઓછા ૨/૩ ના સમર્થનથી પસાર થયેલા ઠરાવ દ્વારા જાહેર કરે કે સંસદે આવું કરવું રાષ્ટ્રીય હિતમાં આવશ્યક અથવા યોગ્ય છે. તે જ રીતે, બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫૨ હેઠળ, જો બે અથવા તેથી વધુ રાજ્યોની વિધાનસભાઓને એવું ઇચ્છનીય લાગે

કે રાજ્ય યાદીમાં વિશેષરૂપે આવરી લેવાયેલા કોઈ વિષયના નિયમન માટે સંસદે કાયદો પસાર કરવો જોઈએ, તો સંબંધિત રાજ્યોની વિધાનસભાઓ દ્વારા તે હેતુસર ઠરાવો પસાર કરીને આવું કરી શકાય છે. વધુમાં, અન્ય દેશો સાથેની સંધિ, કરાર અથવા કન્વેન્શનના અમલ માટે, બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫૩ હેઠળ, સંસદને રાજ્યના વિશિષ્ટ વિષય પર કાયદો બનાવવાની સત્તા છે. આપત્કાળમાં, સંસદ અનુચ્છેદ ૨૫૦ હેઠળ યાદી ૨ અનુસાર રાજ્યો માટે વિશેષરૂપે અનામત રાખેલા વિષયો પર કાયદો બનાવી શકે છે. પરિસ્થિતિ આવી હોઈ, શ્રી ભૂષણની આ દલીલથી અમને અતિશય પ્રભાવિત થવાની જરૂર નથી કે, જો અમે તેમની રજૂઆત સ્વીકારીએ નહીં, તો કૃષિ ક્ષેત્રમાંથી બેંકોને બાકી રહેલા ઋણો સામે રાહતના વિષય સાથે વ્યવહાર કરવા માટેની સંસદની વિધાન સત્તા સંપૂર્ણપણે નષ્ટ થઈ જશે.

૩૯. આગળનો મહત્વપૂર્ણ પ્રશ્ન એ છે કે શું આ અદાલતનો ચાસંગી વેંકટેશ્વર રાવ (ઉપરોક્ત) મામલામાં આપેલો ચુકાદો, આ અદાલતની અન્ય અગાઉની ૨-ન્યાયાધીશોની પીઠ દ્વારા આપવામાં આવેલો હોવાને કારણે, આ પીઠ પર બાંધધરીરૂપ છે કે નહીં.

૪૦. આ પ્રશ્નના ઉત્તરનું મૂલવણ કરવા માટે, આંધ્ર પ્રદેશ વડી અદાલતના વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશ દ્વારા સ્ટેટ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા, ઇન રે, (સુપ્રા) મામલામાં આપવામાં આવેલા ચુકાદામાં શું નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું હતું તે દર્શાવવું આવશ્યક છે. બેંકિંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ અને કલમ ૨૧એની વ્યાપ્તિ

રજૂ કર્યા પછી, કલમ ૨૧એની તુલના એ.પી. એગ્રીકલ્ચરિસ્ટ્રસ રિલીફ અધિનિયમ, ૧૯૩૮ સાથે કરવામાં આવી હતી, અને એવું નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું હતું કે બેંકિંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમની કલમ ૨૧એનો હેતુ, અમલ અને અસરનો એ.પી. એગ્રીકલ્ચરિસ્ટ્રસ રિલીફ અધિનિયમના હેતુ, અમલ અને અસર સાથે અતિ દૂરથી પણ કોઈ સંબંધ નથી, જે કૃષિકાર દેવાદારોને રાહત આપવા માટે બનાવવામાં આવેલ વિશેષ કાયદો હોવાનું માનવામાં આવ્યું હતું. વધુમાં એવું પણ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું હતું કે અતિશય વ્યાજ વસૂલવું હવે એ.પી. એગ્રીકલ્ચરિસ્ટ્રસ રિલીફ અધિનિયમનો ભાગ રહ્યું નથી, અને તેથી આ બંને જોગવાઈઓના ક્ષેત્રો સંપૂર્ણપણે ભિન્ન હતા. વિધાનક્ષેત્રની સક્ષમતા વિષે આવતા, વિદ્વાન ન્યાયાધીશે ફેડરલ અદાલત, વડી અદાલતો અને આ અદાલતના અનેક ચુકાદાઓનું વિચારણાપૂર્વક અત્યંત વિગતે પરીક્ષણ કર્યું હતું અને અંતે એવું નિર્ધારિત કર્યું હતું કે કલમ ૨૧એ એવી કાનૂની જોગવાઈ નથી કે જેને ચાલી ૧ની પ્રવેશ જપ સાથે સંબંધિત ગણાવી શકાય. વિદ્વાન ન્યાયાધીશે આગળ એમ પણ નિર્ધારિત કર્યું હતું કે કલમ ૨૧એ મનસ્વી હતી અને બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરતી હતી.

જ૧. ચાસંગી વેંકટેશ્વર રાવ (ઉપરોક્ત) માં આપવામાં આવેલા સંક્ષિપ્ત ચુકાદા દ્વારા, આ અદાલતે વડી અદાલતના વિસ્તૃત ચુકાદાને આ રીતે રદ કર્યો:

૭. વડી અદાલત કેવી રીતે આ નિષ્કર્ષે પહોંચી કે સંસદને કલમ ૨૧-એ બનાવવાનો કોઈ અધિકારક્ષેત્ર નહોતો, તે અમે સમજી શકતા નથી. તેમાં કોઈ

શંકા રહી શકતી નથી કે કલમ ૨૧-એ એવો પ્રશ્ન સંબોધે છે કે બેંકિંગ કંપની દ્વારા કયા વ્યાજદરથી વ્યાજ વસૂલવામાં આવી શકે. સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૧ ની પ્રવેશ ૪૫ સંસદને બેંકિંગ સંબંધે કાયદા બનાવવાનો અધિકાર સ્પષ્ટપણે આપે છે. કલમ ૨૧-એનો અધિનિયમન સ્પષ્ટપણે સંસદના કાર્યક્ષેત્રની અંદર હતો. ઉક્ત કલમ બેંકિંગ કંપની દ્વારા અપાતી દરેક પ્રકારની ઋણસહાય પર લાગુ પડે છે, પછી ભલે તે કૃષિકારને આપવામાં આવી હોય કે અકૃષિકારને, અને તેથી વડી અદાલત દ્વારા યાદી ૨ ની પ્રવેશ ૩૦ નો કાયદો ઉલ્લેખ નિર્ણયક હતો. અમારા મત મુજબ, ઉક્ત કલમ ૨૧-એ માન્ય રીતે અધિનિયમિત કરવામાં આવી હતી.

(પૃષ્ઠ ૩૭૭ પર)

પ્રથમ દૃષ્ટિએ એવું જણાય છે કે, સંક્ષિપ્ત હોવા છતાં, ઉક્ત પરિચ્છેદમાં વડી અદાલતના ચુકાદાને પલટાવવા માટેના કારણો સમાવિષ્ટ છે. પરંતુ, વધુ નજીકથી નિરીક્ષણ કરતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે તે માટે કહેવાય તેવી કોઈ તર્કસંગત વિચારણા જ ઉપલબ્ધ નથી. પરિચ્છેદ ૭ આધારરૂપ કોઈ સ્પષ્ટ તર્ક વિના એકત્ર ગોઠવાયેલાં નિષ્કર્ષોની શ્રેણી માત્ર છે. સંભવતઃ તેનું કારણ એ છે કે અપીલકર્તા તરફથી માત્ર વિધાવંત એડિશનલ સોલિસિટર જનરલ જ અદાલત સમક્ષ ઉપસ્થિત રહ્યા હતા અને તેમણે અપીલકર્તા તરફથી કેસની દલીલો કરી હતી. સામાવાળાને સંભવતઃ નોટિસ બજાવવામાં આવી હોવા છતાં તે ઉપસ્થિત રહ્યો નહોતો અને પરિણામે તેની દલીલો સાંભળવામાં આવી નહોતી. આ પણ

નોંધવામાં આવશે કે, એકલ ન્યાયાધીશના ચુકાદામાં વડી અદાલત, ફેડરલ અદાલત, પ્રિવી કાઉન્સિલ અને સર્વોચ્ચ અદાલતના અત્યંત મોટા પ્રમાણમાં ચુકાદાઓનો ઉલ્લેખ કરાયો હોવા છતાં, ઉપરોક્ત સંક્ષિપ્ત પરિચ્છેદ ૭ માં એકપણ ચુકાદાનો વિચાર કરવામાં આવ્યો નથી. તો શું એવું કહી શકાય કે આ ચુકાદો સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪૧ હેઠળ કાયદાની ઘોષણા સમાન છે, જેથી વ્યવહારના નિયમરૂપે અમે, સમકક્ષ શક્તિ ધરાવતી ખંડપીઠ તરીકે, તેનાથી ભિન્ન મત વ્યક્ત કરી શકતા નથી?

૪૨. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર પ્રમાણભૂત ગ્રંથો અને આ અદાલતના ચુકાદાઓનો સંદર્ભ લઈને આપવામાં આવે છે. કોસ એન્ડ હેરિસ દ્વારા રચિત ઇંગ્લિશ લો માં પ્રીસિડન્ટ (જથું સંસ્કરણ) માં ‘રેશિયો ડેસિડેન્ડી’નું નીચે મુજબ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે:

કોઈ કેસનું નિર્ણયસિદ્ધાંત એવો કોઈપણ કાનૂની નિયમ છે જેને ન્યાયાધીશે પોતે અપનાવેલી તર્કશ્રેણીને ધ્યાનમાં રાખીને પોતાના નિષ્કર્ષ સુધી પહોંચવા માટે આવશ્યક પગથિયા તરીકે અથવા જ્યુરીને આપેલા તેના નિર્દેશનના આવશ્યક ભાગ તરીકે સ્પષ્ટપણે અથવા અનુસૂચિત રીતે સ્વીકાર્યો હોય.

(પાનું ૭૨ પર)

૪૩. દલબીર સિંહ વિ. સ્ટેટ ઓફ પંજાબ (૧૯૭૯) ૩ એસ.સી.આર. ૧૦૫૯ પર ૧૦૭૩-૧૦૭૪ માં, એ.પી. સેન, ન્યાયાધીશના મતભેદી

ચુકાદામાં, ચુકાદાનો અનુપાત નિર્ધારક સિદ્ધાંત શું છે તે નિર્દેશિત કરવામાં આવ્યો છે:

“પૂર્વનિર્ણયો અંગેના સુસ્થાપિત સિદ્ધાંત અનુસાર, દરેક નિર્ણયમાં ત્રણ મૂળભૂત ઘટકો સમાયેલ હોય છે:

(૧) મુખ્ય તથ્યો અંગેના નિષ્કર્ષો, પ્રત્યક્ષ અને અનુમાનાત્મક. તથ્યો અંગેનો અનુમાનાત્મક નિષ્કર્ષ એવો અનુમાન છે, જે ન્યાયાધીશ પ્રત્યક્ષ અથવા ગ્રહ્ય તથ્યોમાંથી ઉપજાવે છે;

(૨) હકીકતો દ્વારા પ્રગટ થયેલા કાનૂની પ્રશ્નોને લાગુ પડતા કાનૂનના સિદ્ધાંતોના નિવેદનો; અને

(૩) ઉપરોક્ત (૧) અને (૨) ના સંયુક્ત પ્રભાવ પર આધારિત ચુકાદો. પક્ષકારો પોતે અને તેમના અનુગામી હિતધારકોના હેતુસર, તત્ત્વ (૩) નિર્ણયમાં તાત્વિક ઘટક છે, કારણ કે તે કાર્યવાહી વિષયક બાબત સંબંધે તેમના હકો અને જવાબદારીઓનું અંતિમ નિર્ધારણ કરે છે. આ એવો ચુકાદો છે જે પક્ષકારોને વિવાદ ફરીથી ઉઠાવવાથી પ્રતિબંધિત કરે છે. તેમ છતાં, પૂર્વનિર્ણયોના સિદ્ધાંતના હેતુસર, તત્ત્વ (૨) નિર્ણયમાં જીવંત મહત્વ ધરાવતું ઘટક છે. આ ખરેખર રેશિયો ડેસિડેન્ડી છે. [આર.જે. વોકર અને એમ.જી. વોકર : ધ ઇંગ્લિશ લીગલ સિસ્ટમ. બટરવર્થ્સ, ૧૯૭૨, ૩૨૦ સંસ્કરણ, પૃ. ૧૨૩-૨૪] ન્યાયાધીશ ચુકાદો આપતી વખતે જે કંઈ કહે છે તે બધું પૂર્વનિર્ણય બને જ એવું નથી. ન્યાયાધીશના નિર્ણયમાં પક્ષકાર પર બંધનકારક માત્ર એ જ બાબત

હોય છે કે કયા સિદ્ધાંતના આધાર પર પ્રકરણનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો છે, અને આ કારણસર નિર્ણયનું વિશ્લેષણ કરીને તેમાંના રેશિયો ડેસિડેન્ડીને અલગ પાડવું મહત્વનું બને છે. ક્વોલકાસ્ટ (વૂલ્વરહેમ્પ્ટન) લિમિટેડ વિ. હેઇન્સ [એલ.આર. ૧૯૫૯ એ.સી. ૭ ૪૩ : (૧૯૫૯) ૨ ઓલ ઈ.આર. ૩૮] નામના અગ્રણી પ્રકરણમાં એવું નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું હતું કે રેશિયો ડેસિડેન્ડીની વ્યાખ્યા એવી રીતે કરી શકાય કે તે કાયદાનું એવું નિવેદન છે, જે જાણવા મળેલા તથ્યો દ્વારા ઉદ્ભવેલા કાનૂની પ્રશ્નો પર લાગુ પાડવામાં આવ્યું હોય અને જેના આધાર પર નિર્ણય નિર્ભર હોય. નિર્ણયના બાકીના બે ઘટકો પૂર્વનિર્ણય નથી. ચુકાદો બંધનકારક નથી (સ્વયં પક્ષકારો પર સીધી અસર થાય તે સિવાય), અને તથ્યો અંગેના નિષ્કર્ષો પણ બંધનકારક નથી. તેનો અર્થ એવો થાય છે કે અગાઉના કોઈ પ્રકરણના સીધા તથ્યો અદાલત સમક્ષના પ્રકરણના તથ્યો સાથે એકસરખા જણાતાં હોય, તો પણ ન્યાયાધીશ અગાઉના પ્રકરણમાં જે અનુમાન ઉપજાવવામાં આવ્યું હતું તે જ અનુમાન ઉપજાવવા માટે બંધાયેલો નથી.”

તે જ રીતે, આ અદાલતે સોમ પ્રકાશ રેખી વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા માં

(૧૯૮૧) ૨ એસસીઆર ૧૧૧ ના પૃષ્ઠ ૧૩૯ પર, આ અદાલતના બંધારણીય પીઠના ચુકાદા સુભાજિત તેવારી વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા (૧૯૭૫) ૩ એસસીઆર ૬૧૬ માં થયેલી “સંક્ષિપ્ત ચર્ચા અને મર્યાદિત ગુણોત્તર” નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો અને તેનાથી બંધાયેલ નહોતું. કૃષ્ણ અચ્યર, ન્યાયાધીશે આ રીતે જણાવ્યું:

અમે પ્રથમ સુભાજિત તેવારી વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા (૧૯૭૫) ૩ એસ.સી.આર. ૬૧૬ નો વિચાર કરી શકીએ, જેમાં ઉઠાવાયેલો પ્રશ્ન એવો હતો કે સી.એસ.આઈ.આર. (કાઉન્સિલ ઓફ સાયન્ટિફિક એન્ડ ઇન્ડસ્ટ્રીયલ રિસર્ચ) સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૨ હેઠળ ‘રાજ્ય’ હતું કે કેમ. સી.એસ.આઈ.આર. એક નોંધાયેલ સોસાયટી છે, જેમાં સરકાર દ્વારા નિયુક્ત સત્તાવાર અને બિન-સત્તાવાર સભ્યો છે અને જે વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી મંત્રાલયમાં સરકારના કંઈક અંશે નિયંત્રણને આધીન છે. અદાલતે ઠરાવ્યું કે અનુચ્છેદ ૧૨માં વ્યાખ્યાયિત મુજબ તે ‘રાજ્ય’ નથી. અગત્યની બાબત એ છે કે અદાલતે પરોક્ષ રીતે આ સિદ્ધાંતને સ્વીકાર્યો હતો કે જો સોસાયટી વાસ્તવમાં સરકારની એજન્સી હોત, તો તે ‘રાજ્ય’ ગણાત. પરંતુ ત્યાં હાજર હકીકતો અને લક્ષણોના આધારે સરકારની એજન્સી તરીકેનો સ્વભાવ નકારવામાં આવ્યો હતો. જે નિર્ણયો પર આધાર રાખવામાં આવ્યો છે, તે દુર્ભાગ્યે અનુચ્છેદ ૩૧૧ના ક્ષેત્રમાં આવે છે અને એ સ્પષ્ટ છે કે કોઈ સંસ્થા ભાગ ૩ હેઠળ ‘રાજ્ય’ હોઈ શકે, પરંતુ ભાગ ૧૪ હેઠળ ન હોઈ શકે. રે, સી.જે., એ આ દલીલ નામંજૂર કરી હતી કે માત્ર એટલા માટે કે પ્રધાનમંત્રી તેના પ્રમુખ હતા અથવા અન્ય સભ્યોની નિયુક્તિ અને હટાવટ સરકાર દ્વારા થતી હતી, સોસાયટીને ‘રાજ્ય’ બનાવી દેતી નથી. અત્યંત આદર સાથે, અમે સહમત છીએ કે એરપોર્ટ ઓથોરિટી પ્રકરણ (૧૯૭૯) ૩ એસ.સી.સી. ૪૮૯ માં વિસ્તૃત કરાયેલ અન્ય લક્ષણોની ગેરહાજરીમાં, માત્ર ગવર્નિંગ બોડીની રચના જ નિર્ણાયક બની શકે નહીં. તેવારી (ઉપરોક્ત) માં

સંક્ષિપ્ત ચર્ચા અને મર્યાદિત નિર્ણયસિદ્ધાંત અહીં કોઈપણ પક્ષને ખાસ સહાયરૂપ થતો નથી.

વધુમાં, દિલ્લી મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન વિ. ગુર્નામ કૌર, (૧૯૮૯) ૧ એસસીસી ૧૦૧ ના પૃષ્ઠ ૧૧૦ પર, આ અદાલતે આ પ્રમાણે જણાવ્યું હતું:

૧૧. કાનૂન અંગેના ઉચ્ચારો, જે રેશિયો ડેસિડેન્ડીનો ભાગ નથી, તેમને ઓબિટર ડિક્ટા તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે અને તેઓ પ્રાધિકૃત સ્વરૂપના નથી. જામના દાસ કેસ [રિટ અરજીઓ નં. ૯૮૧-૮૨ ઓફ ૧૯૮૪] માં આદેશ કરનાર વિદ્વાન ન્યાયાધીશ તથા તેમના સાથે સંમત થયેલ વિદ્વાન ન્યાયાધીશ પ્રત્યે સંપૂર્ણ માન સાથે, અમે આ સ્વીકારી શકતા નથી કે આ અદાલત તેને અનુસરવા માટે બંધાયેલ છે. તે કોઈ દલીલ વિના, અધિનિયમની સંબંધિત જોગવાઈઓનો ઉલ્લેખ કર્યા વિના, જે મહાનગરપાલિકાને ફૂટપાથો અથવા જાહેર રસ્તાઓ જેવી કોઈપણ જાહેર જગ્યામાંથી અતિક્રમણો દૂર કરવા માટે સ્પષ્ટ સત્તા આપે છે, અને કોઈ પ્રાધિકરણના ઉલ્લેખ વિના આપવામાં આવ્યો હતો. તદનુસાર, અમે વડી અદાલતના નિર્ણયને યથાવત્ રાખવાનો પ્રસ્તાવ રાખતા નથી, કારણ કે અમને એવું લાગે છે કે તે સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિએ ખોટો છે અને સંબંધિત જોગવાઈઓની ભાષાથી તેનું સમર્થન થઈ શકતું નથી. કોઈ નિર્ણયને પર ઇન્ક્યુરિયમ તરીકે ગણવો જોઈએ જ્યારે તે કાયદાની જોગવાઈઓ અથવા કાયદા જેટલું જ બળ ધરાવતા કોઈ નિયમની જોગવાઈઓથી અજાણ રહીને આપવામાં આવ્યો હોય. જ્યાં સુધી આદેશ દર્શાવે છે, ત્યાં સુધી આ પ્રશ્ન અંગે

અદાલત સમક્ષ કોઈ દલીલ રજૂ કરવામાં આવી નહોતી કે ફૂટપાથ પર કબજો કરનાર વ્યક્તિના પિચિંગ સાઈટ પર સ્ટોલ બાંધવા માટે મહાનગરપાલિકાને બાધ્ય કરતી કોઈ દિશા યોગ્ય રીતે આપી શકાય કે નહીં.

(ભાર આપેલ)

વધુમાં, સ્ટેટ ઓફ એમ.પી. વિ. નર્મદા બચાઓ આંદોલન, (૨૦૧૧)૭ એસ.સી.સી. ૬૩૯ ખાતે ૬૭૯-૬૮૦ માં, નીચે મુજબ જણાવવામાં આવ્યું હતું:

“૬૫. “ઇન્ક્યુરિયા” નો શાબ્દિક અર્થ “બેદરકારી” થાય છે. વ્યવહારમાં પર ઇન્ક્યુરિયમનો અર્થ પર ઇન્નોરેટિયમ એવો માનવામાં આવે છે. અદાલતોએ સ્ટેરે ડિસીસિસના નિયમમાં શિથિલતા લાવવા માટે આ સિદ્ધાંત વિકસાવ્યો છે. આથી, જો કોઈ નિર્ણય કાયદા અથવા અન્ય બંધનકારક સત્તાને અવગણીને આપવામાં આવ્યો હોય, તો તેને “કાયદામાં અવતરણયોગ્ય” ગણવાનું ટાળી દેવામાં આવે છે અને અવગણવામાં આવે છે.

XXX XXX XXX

૬૭. તેથી, “ પેર ઇન્ક્યુરિયમ ” એવા નિર્ણયો છે, જે સંબંધિત અદાલતને બંધનકર્તા હોય તેવી કોઈ વૈધાનિક જોગવાઈ અથવા સત્તાના અજ્ઞાનમાં અથવા અવગણનામાં આપવામાં આવ્યા હોય, અથવા બેદરકારીથી થયેલું કાનૂની નિવેદન હોય, અથવા મનનો ઉપયોગ કર્યા વિના કરવામાં આવેલો નિષ્કર્ષ હોય, અથવા કોઈ કારણ વિના આગળ વધવામાં આવ્યું હોય, જેથી આવા કેસમાં નિર્ણયનો કોઈ ભાગ અથવા જેના આધાર પર તે ટકેલો હોય તે

તર્કપ્રક્રિયાનો કોઈ પગથિયો, તે કારણસર, સ્પષ્ટ રીતે ખોટો હોવાનું જણાય.”

અતે, એ સ્પષ્ટ છે કે જ્યાં કોઈ મુદ્દો સામાવાળા દ્વારા બિલકુલ દલીલ કરવામાં આવ્યો નથી, અને ચુકાદો ઉલટાવવાનો હોય, ત્યાં માત્ર અપીલકર્તાના વકીલે અદાલત સમક્ષ દર્શાવ્યા મુજબના તથ્યો અને કાયદાની એકતરફી મૂલવણીના આધારે કાયદો ઘોષિત થઈ શકે એવું કહેવું જોખમસભર રહેશે. તે ઉપરાંત, જ્યાં વકીલ અદાલતનો અનેક અધિકૃતિઓનો વિચાર કરતો વિસ્તૃત ચુકાદો હોય, અને તે પૈકી એકપણનો વિચાર કર્યા વિના સંક્ષિપ્ત રીતે તેને રદ કરવામાં આવે, ત્યાં પર ઈન્ક્યુરિયમનો સિદ્ધાંત લાગુ પડે છે, અને સંબંધિત કાનૂની પ્રતિપાદન સાથે જેમ વર્તન કરવામાં આવ્યું હોય તે કારણે એવો ચુકાદો તેની બંધનકારક શક્તિ ગુમાવે છે. વધુમાં, ચુકાદાનું રેશિયો ડેસિડેનડી એ ન્યાયાધીશે અપનાવેલો કાનૂની સિદ્ધાંત છે, જે તેની તર્કશ્રેણીને ધ્યાનમાં રાખીને નિષ્કર્ષિત થાય છે અને ભવિષ્યના કેસોમાં માત્ર એ જ બંધનકારક બને છે. એવો સિદ્ધાંત માત્ર સંબંધિત જોગવાઈઓ તથા વિષયસંબંધી કેસ કાયદાની ચર્ચા કર્યા પછી જ નિર્ધારિત થઈ શકે. જો માત્ર એક પક્ષને સાંભળવામાં આવ્યો હોય અને કોઈ તર્કશ્રેણી આપ્યા વિના ચુકાદો ઉલટાવી દેવામાં આવ્યો હોય, અને કોઈપણ કેસ કાયદાનો ઉલ્લેખ કર્યા વિના માત્ર અમુક નિષ્કર્ષો સુધી જ પહોંચવામાં આવ્યું હોય, તો એવો ચુકાદો અમારે પર બંધનકારક ગણાય અને અમારે તેનો અનુસરણ કરવું પડે એવું ઠરાવવું મુશ્કેલ રહેશે. આ પરિસ્થિતિઓમાં, અમારું મત એવું છે કે ચાસંગી વેંકટેશ્વર રાવ (સુપ્રા) મામલાનો ચુકાદો આ વિષય ઉપર કાયદો

પ્રતિપાદિત કરવાની અમારી ફરજમાં અમને અવરોધી શકતો નથી.

૪૪. અમારી દ્વારા જે ઠરાવવામાં આવ્યું છે તેને ધ્યાનમાં લેતાં, અનુચ્છેદ ૧૪ સંબંધિત દલીલોની તપાસમાં જવું અમારા માટે આવશ્યક નથી, ખાસ કરીને આ હકીકતને જોતા કે ભારત સંઘ અને રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા તરફથી હાજર રહેલા વકીલોએ એવું રજૂ કરવામાં યોગ્યતા દર્શાવી છે કે બેન્કિંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમની કલમ ૨૧અ સાથે સંલગ્ન બંધારણીય માન્યતાની પૂર્વધારણાને હકીકતના આધારે ખંડિત કરી શકે તેવી નામમાત્રની પણ અરજીઓમાંની રજૂઆત ઉપલબ્ધ નથી. આર.બી.આઈ.ના પરિપત્રો અને વર્તમાન રિટ અરજિયલ્લિ દાખલ કરાયેલા પ્રત્યુત્તર સોગંદનામાંઓના ઉદ્દેખો પણ અમને ખાસ આગળ લઈ જતાં નથી, કારણ કે જે નક્કી કરવાનું છે તે વિધાનક્ષમતાનો શુદ્ધ પ્રશ્ન છે.

નિષ્કર્ષ

૪૫. અમે જાહેર કરીએ છીએ કે બેન્કિંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમની કલમ ૨૧એ માન્ય છે, કારણ કે તે એવા વિધાનનો ભાગ છે જેનો મૂળ સ્વભાવ અને સારતત્વ બંધારણની સાતમી અનુસૂચીની યાદી ૧ ની નોંધ ૪૫ સાથે સંબંધિત છે. તેમ છતાં, જેટલી હદ સુધી કલમ ૨૧એ કૃષિ ઋણબાધ્યતામાં રાહતના ક્ષેત્રમાં, જે યાદી ૨ ની નોંધ ૩૦ માં નિર્ધારિત છે, પ્રસંગોપાત અતિક્રમણ કરે છે, તેટલી હદ સુધી તે ફક્ત એવા રાજ્યોમાં અમલમાં આવશે નહીં જ્યાં રાજ્ય ઋણ રાહત અધિનિયમ અસ્તિત્વમાં છે અને જે કૃષિ ઋણબાધ્યતામાં રાહતના

વિષયવસ્તુ સાથે સંબંધિત છે, અને જ્યાં રાજ્ય ઋણ રાહત અધિનિયમ તે અધિનિયમોમાં વ્યાખ્યાયિત “બેંકો”ને બાકી રહેલા ઋણોને આવરી લે છે. એવા રાજ્યોમાં જ્યાં રાજ્ય ઋણ રાહત અધિનિયમ બેંકો પર બિલકુલ લાગુ પડતો નથી, અથવા માત્ર અમુક નિર્ધારિત બેંકો પર જ લાગુ પડે છે, ત્યાં પ્રથમ પરિસ્થિતિમાં કલમ ૨૧એ એવા રાજ્યોમાં લાગુ પડશે, અને બીજી પરિસ્થિતિમાં, સંબંધિત રાજ્ય ઋણ રાહત અધિનિયમ દ્વારા નિર્ધારિત અથવા આવરી લેવાયેલી બેંકો સિવાયની બેંકો દ્વારા કૃષિકરોને આપવામાં આવેલા ઋણોના સંબંધમાં જ લાગુ પડશે, જે સ્થિતિ લાગુ પડે તે મુજબ.

મુદ્દાનો જવાબ આપવામાં આવ્યો.

*The translation of this judgment has been provided by M/s.
Hyperlink E-Solution Private Limited.*

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.